

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

**Lentner Csaba–Kovács Róbert: A „magyar multik” pénzügyi stratégiái
Kelet-Közép-Európában**

**Prugberger Tamás: A jog működésének korlátai Magyarországon a gazdaság
globalizált szociál-liberálkapitalista belső és külső környezetében**

Szabady Balázs: Egyéni racionalitás, közösségi racionalitás, erkölcs

Juhászné Szima Mária: A döntésvégrehajtás tényezőiről

Eőri Teréz: A XXI. század vidékfejlesztő mezőgazdasága

Menyhay Imre: Eretnekség a közgazdaságtudományokban

Nagy Pongrác: Kétezernégyszázötödike

**Nádasdi Ferenc–Lasányi János: A Janus-arcú versenyképesség
(Dr. Lentner Csaba tanulmányai)**

2005/1

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM

16. évfolyam 1. szám, 2005

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Andrásy Adél egyetemi docens,
Dr. Dézsy József egyetemi tanár (Bécs),
Dr. Fecske Mihály egyetemi tanár,
Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár
(a szerkesztőbizottság elnöke),
Dr. Lentner Csaba egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.

A nyomtatás 2005 decemberében készült.

Szerkeszti: Kormányosné Arany Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet

Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány

ISSN 0865 7823

Szerzőink:

Dr. Lentner Csaba CSs intézetigazgató,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Kovács Róbert egyetemi tanársegéd,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Prof. Dr. Prugberger Tamás DSc
tanszékvezető egyetemi professzor,
Miskolci Egyetem

Dr. Szabady Balázs PhD főmunkatárs,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Juhászné Szima Mária főtanácsos
Állami Számvevőszék,
a Nemzeti Számviteli Standard Bizottság tagja

Dr. Eőri Teréz tudományos kutató, főtanácsadó,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Menyhay Imre PhD professor emeritus,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Nagy Pongrác közgazdász

Dr. Nádasdi Ferenc CSs főiskolai tanár,
Dunaújvárosi Főiskola

Dr. Lasányi János nyugalmazott minisztériumi szakértő

Támogatóink:

AB-AEGON Biztosító Rt.

CIB Bank RT. (Sopron)

Pannon Víz Rt. (Győr)

SOLYDENT

Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. (Győr)

Tartalom

GAZDASÁG 7

Lentner Csaba–Kovács Róbert:

A „magyar multik” pénzügyi stratégiái Kelet-Közép-Európában –
különös tekintettel Romániában 7

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA 29

Prugberger Tamás:

A jog működésének korlátai Magyarországon a gazdaság globalizált
szociál-liberálkapitalista belső és külső környezetében 29

Szabady Balázs:

Egyéni racionalitás, közösségi racionalitás, erkölcs 58

Szima Mária:

A döntésvégrehajtás tényezőiről 75

Eőri Teréz:

A XXI. század vidékfejlesztő mezőgazdasága 84

Menyhay Imre:

Eretnekség a közgazdaságtudományokban 93

Nagy Pongrác:

Kétezerégy december ötödike 131

KÖNYVSZEMLE 136

Nádasdi Ferenc–Lasányi János:

A Janus-arcú versenyképesség (Dr. Lentner Csaba tanulmányai) 136

GAZDASÁG

Lentner Csaba–Kovács Róbert

A „magyar multik” pénzügyi stratégiái Kelet-Közép-Európában – különös tekintettel Romániában

A magyar makrogazdasági környezet

A tervezési rendszer magyarországi erodált alapjain 1987-ben kezdődött meg a piacgazdasági struktúrák hathatós kialakítása. A két-szintű bankrendszer létrejött, majd az állami vállalatok átalakítását és magáncégek létrehozását lehetővé tevő társasági jogi törvény, illetve a külföldiek magyarországi befektetéseinek garantálása az 1955–1956-os és az 1968-as liberalizációs folyamatoknál nagyságrendekkel erősebb gazdasági pezsgést jelentett. A gazdasági változások néhány év elteltével politikai változásokhoz járultak hozzá, a többpárti parlamenti demokrácia létrejöttében csúcsosodtak ki. 1990-től kezdődően így már az első szabad választások révén létrejövő többpárti politikai rendszer garantálja a gazdasági folyamatok piacgazdasági rendszerének visszafordíthatatlanságát.

A piacgazdasági átmenet politikai pluralizmus övezte magyar koncepciója az állami tulajdon lebontására és a magán-vállalkozások megerősítésére irányul. A privatizáció választási kampányokban és kormányprogramokban meghirdetett menetrendjétől azonban a gyakorlati megvalósulás jelentős eltérést mutat. A hazai vállalkozások tartós tértnyerése helyett ugyanis Magyarországon egy külső tőke-erőforrás által vezérelt piacgazdaság dominanciája bontakozik ki. A különböző politikai színezetű kormányok többnyire csak a meghirdetett programjaikban hazai vállalkozásbarátok, a kormányzati gazdaságpolitikák hektikus rángásai, és következetlenségei miatt azonban a hazai vállalkozói oldal tartós versenyképességi pozícióinak kialakításához nem tudtak hozzájárulni.

A külső tőkebefektetések látványos fejlődése az ezredfordulót megelőző évekig érvényesült. Ennek bázisán egy látványos gazdasági fejlődés jelei mutatkoztak. Az 5 százalék körüli gazdasági növekedés, a magas feldolgozóipari termelékenység, az egyre csökkenő infláció, és a javuló költségvetési és fizetési mérleg láttán a hivatalos gazdaságpolitika egy úgynevezett magyar modelltől beszélt. Tény ugyanakkor, hogy az eladható állami vagyontömeg megcsappanásával értelemszerűen csökkent a tőkebehozatal, majd lassult a gazdasági növekedés. A dinamikájukban impozáns fejlődést már nem mutató gazdasági teljesítmények láttán – főleg az exportpiaci lehetőségek beszűkülése miatt – a hazai gazdaságpolitika a belső piac, a belső fogyasztás növelésére összpontosított. 2000-ben meghirdetésre került a Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Terv, amely a hazai tulajdonosú vállalkozások mellett határozottan támogatta, Magyarországhoz kötötte a tőkeerőforrásaik még keletebbre mozgatásán hezitáló külföldi vállalatokat. A Nemzeti Fejlesztési Terv vállalkozási, kulturális és önkormányzati szférát pezdítő hatásai mellett nem elhanyagolható gazdasági döntés volt a minimálbérek és a szociális juttatások számottevő emelése, amely a belföldi piacon a megvalósuló új beruházások teljesítményeinek kereslet finanszírozási oldalát is biztosította. A Széchenyi Fejlesztési Terv, amely felfogható egy alternatív – a kieső exportot helyettesítő – gazdaságpolitikai koncepciónak is, az Európai Unió versenyjogi szabályaival azonban teljes egyezőséget nem mutatott. 2002 után folyamatosan leépítésre került, részben az EU-szabályok, főleg azonban az új kormány más jellegű gazdaságpolitikai programja miatt.

A magyar piacgazdaság 17 éves időszakát elemezve további sajátos jelenség a költségvetési hiány állandósulása, sőt az ezredfordulót követően jelentős emelkedése mind nominál értéken, mind pedig a Maastricht-i kritériumrendszer szerint a GDP százalékában mérve. További aggasztó elem a fizetési mérleg hiányának állandósulása, növekedése. A fizetési és költségvetési hiány jelensége már egy egymást gerjesztő folyamatot indukál, és végső soron a magyar gazdaság teljesítőképességét gyengíti, az ország külső (és belső) megítélését aláássa. Mindezek bázisán az ország államadóssága is dinamikusan emelkedik. 1997-hez képest (a tömeges privatizáció lezárulta után) megduplázódott. A költségvetés kiadási oldalára nehezedő „politikai kényszerek”

hatására azonban a hiány számottevő, az elmúlt évekhez hasonló növekedésére lehet számítani az előre betervezethez képest. 2004-ben például, amennyiben nem lesz további korrekció a költség kiadási oldalán, akkor a deficit előreláthatólag nagyobb lesz a célként megjelölt 4,6 százalékos mértéknél. Ebből valószínűsíthető, hogy nem tartható az euró bevezetése érdekében elfogadott konvergencia-program. A fizetési mérleg 2003. évi 6,5 milliárd eurós hiányával szemben 2004-re már 7,2 milliárd eurós deficit várható az MNB prognózisa szerint, amely a bruttó hazai termék 8,8 százaléka. A hiányt ebben az esetben a rövid lejáratú külföldi tőkebeáramlás finanszírozza, ami a nettó államadósság további jelentős növekedéséhez vezet. A magyar gazdaságról alkotott összképet tehát az ezredfordulót követően is rontják az egyensúlyi gondok, elsősorban a fizetési mérleg rendkívül magas hiánya, amelyet nem fedez a tőkebeáramlás viszonylag alacsony szintje. Kedvező tendencia ugyanakkor az infláció szintjének 6 százalékra csökkenése, sőt 2005-re akár 4–4,4 százalékra is mérséklődhet a pénzromlás mértéke. A 2004. évi 11 százalékos magasnak mondható jegybanki alapkamat (és az erre épülő állampapír piaci hozamok) ugyanakkor a 7,1-7,5 százalékra (KSH – MNB adat) leszorított inflációval nem mutattak szoros korrelációt, hiszen a növekvő költségvetési hiány, és ennek bázisán az emelkedő államadósság tételek finanszírozására a külföldi hitelezők érdekltségét és a növekvő befektetéseiket csak a magas kamatfelárral lehet fenntartani illetve kompenzálni (a jegybanki alapkamat mértéke 2005 végén 6%, az inflációs adat pedig 3,2%).

Kétségtelen tehát az, hogy az ezredfordulót követően a magyar piacgazdaság szerkezete kialakult, ám a növekvő költségvetési- és fizetésimérleg-hiány és az államadósság számottevő megugrása a gazdasági növekedés számottevő növekedését hosszabb távon aláássa (lásd *1–3. táblázatok*).

I. táblázat: A magyar államháztartás egyenlege (1994–2006)

Év	Mrd Ft	a GDP%-ában
1994	-364,7	-8,4
1995	-356,6	-6,4
1996	-204,5	-3,0
1997	-406,4	-4,8
1998	-482,4	-4,8
1998*	(-664,4)	(-6,6)
1999	-424,1	-3,7
2000	-480,2	-3,7
2001	-444,0	-3,0
2002	-1685,6	-10,1
2002**	1549,3	-9,3
2003**	-1101,5	kb. -5,9
2004**	–	kb. -4,6
2005**	–	kb. -4,1
2006**	–	kb. -3,6

Megjegyzés:
2002-ig: GFS privatizációs bevételek nélkül
1996-ig: IMF-nek átadott adatszolgáltatás alapján
1997–2002: zárszámadások

* Zárójelben: a Postabank Rt és az ÁPV Rt.-vel kapcsolatos kötvénnyel teljesített rendkívüli kiadásokkal együtt.
** ESA95 szerint

Forrás: Pénzügyminisztérium, Budapest, 2004.

2. táblázat: Magyarország fizetési mérlege (1995–2006)

Év	Új metodika	Régi metodika	Új metodika	Régi metodika	A külkeres- kedelmi mérleg hiánya
	Mrd EUR		a GDP%-ában		Mrd EUR
1995	1,3	1,2	3,7	3,6	1,8
1996	1,4	0,9	3,9	2,5	1,9
1997	1,8	0,6	4,5	1,4	1,9
1998	3,0	2,0	7,2	4,7	2,4
1999	3,5	2,3	7,8	5,1	2,8
2000	4,4	3,2	8,6	6,2	4,3
2001	3,6	2,0	6,2	3,4	3,6
2002	4,9	2,8	7,1	4,0	3,4
2003	6,5	4,2	8,9	5,6	4,2
2004	6,5-6,8	–	kb. 8,5	–	4,1-4,4
2005	6,7-7	–	kb. 8	–	4,4-4,7
2006	kb. 7	–	7,5-8	–	kb. 5

Forrás: Pénzügyminisztérium, Budapest, 2004.

3. táblázat: A központi költségvetés bruttó adóssága, a kormányzati szektor és az MNB bruttó külföldi adósságai (1996–2006)

Év	A központi költségvetés bruttó adóssága		A kormányzati szektor és az MNB bruttó külföldi adóssága*	
	Mrd Ft	a GDP%-ában	Mrd Ft	a GDP%-ában
1996	4932,3	72,0	3045,7	44,2
1997	5370,7	62,9	2806,5	32,9
1998	6165,8	61,1	3157,3	31,3
1999	6886,4	60,4	3858,2	33,9
2000	7226,2	54,9	4246,2	32,2
2001	7719,5	52,0	4175,2	28,1
2002	9224,2	55,1	3334,1	25,9
2002**	9561,9	57,1	3334,1	25,9
2003**	10968,1	kb. 59,1	5259,9	28,3
2004**	–	59-59,5	–	–
2005**	–	kb. 58	–	–
2006**	–	56,5-57	–	–

* tulajdonosi hitelek nélkül
** államadósság, ESA95 szerint

Forrás: Pénzügyminisztérium, Budapest, 2004.

Létezik-e magyar gazdasági erőfölény a kelet-közép-európai térségben?

Mindezek tükrében – jelen kontextusban – felmerül a kérdés, hogy a magyar gazdaság mennyire képes a kelet-közép-európai térség gazdasági régióira, főleg a magyarlakta térségekre pozitív felhúzó hatást gyakorolni. A hivatalos magyar gazdaságpolitikában, főleg a magyar gazdaság teljesítményeire ugyanis „kettős követelmény” fogalmazódik meg. Az ezredfordulóval bezárólag a magyar piacgazdasági rendszer kialakításának üteme, és annak eredményei ugyanis számottevőbbek voltak, mint a térség környező országaié. Romániában, Szlovákiá-

ban, Ukrajnában, és a volt Jugoszlávia területén azonban számottevő magyar ajkú lakosság is él, akik az anyaország határaihoz való közelségük révén (is) a magyar gazdaság eredményeiből is szeretnének részesedni. Az előző fejezetben vázolt ingatag magyar költségvetési-pénzügyi pozíciók azonban a határon túli magyar lakta térségek gazdasági felzárkóztatását a kívánt mértékben aligha tehetik lehetővé. Az állami-költségvetési oldal „alultőkésített” és „egyensúlytalan” helyzetét azonban kiválthatja, helyettesítheti az a magántőke, amely Magyarországon a bruttó hazai termék zömét adja. Ebben a körben számításba veendő az a vállalkozások, amelyek méretüknél, piaci stratégiájuknál fogva alkalmasak arra, hogy Közép-Kelet-Európában terjeszkedjenek, vagyis a Magyarországon megszerzett piaci pozíciókat „keletebbre haladva” még tovább erősítsék. Ezzel a tevékenységükkel Kelet-Közép-Európában, főleg annak Magyarországhoz közeli régióiban gazdasági – és előbb utóbb társadalmi – pezsgést váltsanak ki. Jelen tanulmány keretei között azon „magyar nagyvállalatok” piaci és pénzügyi pozícióit elemezzük, amelyek megfelelő tőkeerővel, terjeszkedő piaci stratégiával rendelkeznek, és a piacgazdasági átmenetben magyar állami tulajdonú vállalatokból mára már erős pénzügyi alapokkal rendelkező cégekké, mondhatni „közép-európai multikká” nőttek ki magukat. A szóban forgó vállalati körnek meghatározó szerepe van abban, hogy az egy főre jutó GDP előállítás Magyarországon az EU-15 átlagához mérten 56 százalék. Romániában az egy főre jutó GDP csak az EU-15 átlagának 27,5 százaléka, amely magyar fajlagos nemzetgazdasági teljesítőképesség magasabb szintjére utal.

A regionális tőkevonzás romániai sajátosságai és magyar aspektusai

A rendszerváltás Romániában sem volt problémamentes. A gazdasági szerkezetváltás meglehetősen akadozva indult meg, köszönhetően az örökségként kapott tervutasításos rendszer aránytalan struktúrájának. A kommunista rendszer erőltetett iparosítási programja ugyan átrendezte az erőteljes agrárszektor-centrikusságot, de főleg versenyképtelen iparvállalatok és bányüzemek létesítésére korlátozódott, a gazdasági igények felmérése és figyelembevétele nélkül.

A régi állami mamutok magánkézbe adásának a járható útjának Romániában, akárcsak Csehországban, a kuponos privatizáció bizonyult. Általános elv volt a lebontásra ítélt állami tulajdon széles társadalmi rétegek birtokába való eljuttatása. Az elosztásos (kuponos) privatizáció révén a társadalmat alkotó állampolgárok egyenlő mértékben jutnak hozzá olyan értékpapírhoz, amely később szabadon átkonvertálható valamilyen vállalati rész tulajdonná, amely tulajdonképpen a nemzeti vagyon bizonyos hányadára való jogosultságukat igazolja.

A privatizáció ezen formájának előnyei: hazai magántulajdonba kerül az állami vagyon, a tőkepiacra nagy mennyiségű, gyors fejlődést előidéző részvény kerül, bizonyos mértékig kizárható a korrupció és nagyon gyorsan megvalósítható. Azonban a hátrányai is korán éreztették hatásukat: nem keletkezett költségvetési bevétel és a fizetési mérlegre sem volt kedvező hatással, nem juttatta pótlólagos forráshoz a súlyosan alultőkésített vállalatokat, nem ösztönözte a modern vállalatirányítási rendszerek elterjedését, és – talán a legfontosabb – nem vonzotta a külföldi befektetőket, sőt gyakorlatilag kizárta őket a privatizációban való részvételből.

A kuponos privatizáció segítségével végül is az állami vagyon közel 30 százalékát sikerült magánkézbe juttatni. A nagy állami kombinátok restrukturálása még sokáig váratott magára, emiatt a román gazdaság jelentős külföldi tőkeinjekciótól maradt el. A kedvezőtlen makroökonómiai mutatók, az instabil gazdasági helyzet és az átláthatatlan jogi környezet ugyancsak távol tartotta a külföldi befektetőket.

Az ezredforduló után bizonyos kedvező folyamatok indultak el Romániában is, az állam tudatos befektetésösztönző politikája, ha nem megfelelő mértékben is, de éreztette hatását. A nemzeti össztermék 1,9%-át fordították állami támogatásokra, szemben a magyarországi 1,7%-al és az EU 0,8%-os átlagával. 2002-ben az egy főre jutó külföldi befektetés a közép-kelet-európai szint alatt maradt, a politikai stabilitás, a termelési erőforrásokhoz való hozzáférés mértékének növekedése ellenére. Romániában 52 USD/fő, Magyarországon 207 USD/fő, a legmagasabb Csehországban 468 USD/fő volt az egy főre jutó külföldi befektetés összege. Ugyancsak ebben az évben történt meg először, hogy Romániában a magántőke aránya túllépte az 50%-ot, az év végére elérte a 54,84%-ot.

Szakértők szerint a 2007-es EU-csatlakozásig a felzárkózás kulcsa lehet az ország gazdaság szerkezetének további piacositása. A korábban csatlakozott országok bruttó hazai terméknövekedésének struktúrája jelentősen átalakult a csatlakozásuk utáni években. A mezőgazdasági ágazat GDP-hozzájárulásának nagymértékű csökkenése, valamint a szolgáltatási ágazat szerepének erőteljes növekedése volt megfigyelhető. A román gazdaság átalakításának az Unió gazdasági rendszerhez való igazítással kell történnie, erre mutat az a tény is, hogy a romániai export közel 70%-a az EU országába irányul.

A Foreign Investors Council 2003. szeptemberi jelentésében már kitér azokra a pozitív tényezőkre, amelyek megvalósítása jótékony hatással bírt Románia kedvezőbb nemzetközi megítélésére. Ilyen tényezőnek minősül a makroökonómiai mutatók folyamatos javulása, főleg az infláció visszaszorítására tett erőfeszítések. Az infláció mértéke 1993-ban 295,5% (!) volt, amelyet 2000-re 40,7%-ra szorítottak le, 2003-ban ez az érték hivatalosan már 15,3%-ra csökkent, 2004 júliusában 12,1% inflációt regisztráltak. A munkanélküliségi ráta a kilencvenes évek során 10% körül állapodott meg, az ezredfordulót követően enyhe csökkenéssel 8,5-9%-on állapodott meg. 2003-ban a munkanélküliségi ráta 7,2%, míg ez év júliusában 6,5%-ra csökkent.

A nemzeti össztermék bővülését a rendszerváltás utáni években hullámzó értékek jellemezték. 1997. és 1999. között a román gazdaság csökkenő GDP-értékeket produkált, helyenként túllépve a -6%-ot is. A 2002-es 4,4%-os növekedést 2003-ban 4,3%-os bővülés követte, amelyből az ipar 1,5%-os, a szolgáltatási szektor 1,9%-os növekedést tudhat magáénak. 2004-ben a bruttó hazai termék 5,5%-os növekedésével számolnak, 2005-re pedig, az előzetes számítások szerint 5,2% lesz a bővülés.

A költségvetési hiány csökkenő tendenciát mutatott az utóbbi években, a GDP 4%-át tette ki 2000-ben, 2001-ben 3,2% és 2002-ben 2,5% értéket mutatott. Az IMF adatai szerint Románia költségvetési deficitje 2003-ban a GDP 2,3%-a, 2004-ben a cél-deficit 2,1%-ot célt meg. A költségvetési deficit alacsony szinten tartása összhangba van inflációcsökkentő intézkedésekkel és a maastrichti követelmények betartására tett erőfeszítésekkel. Az infláció, a deficit és a hosszú lejáratú kamatok egymástól való függősége főleg 2000 után jelentkezett. Az ál-

lamadósság 2003-ban a GDP 27,3%-át tette ki, amely egy viszonylag alacsony eladósodottsági fokot jelent (ebből 21,7% a külső államadósság, 5,6% pedig a belső államadósság). Ezt az értéket 1999-cel összehasonlítva 6 százalékpontos csökkenés mutatható ki. Az adósságszolgálat, tekintettel a közvetett és közvetlen komparatív költségekre, főleg új, a belső és külső piacokról egyaránt felvett, több mint hároméves lejáratú kölcsönökkel történik.

Ugyancsak kedvező légkört teremtett az FDI (külföldi közvetlen működőtőke-befektetések) beáramlására, Románia NATO tagsága és az előrehaladott EU-csatlakozási tárgyalások, valamint az uniós tagság elnyerésének 2007. január 1-jére javasolt határideje is. Megerősítette kapcsolatait a nemzetközi pénzügyi intézményekkel, megnövekedett az ország hitelképessége, a törvényi szabályozás tisztázása és a privatizációs szerződések szigorú betartása további befektetés-ösztönzési erőként jelentkezett. Három kiemelt területen kell még változásoknak bekövetkezni, éspedig: egy rugalmas munkaerőpiac kialakítása; a törvények betartása és betartatása, egyenlő feltételek teremtése az üzleti életben; az adó- és járulékrendszer átalakítása.

Az intézkedések következményeképpen a külföldi közvetlen tőkebefektetések 2004 első hat hónapjában elérték a 1,164 milliárd eurót. A Román Nemzeti Bank adatai alapján ez az érték több mint 60%-kal nagyobb, mint az előző év hasonló időszakában regisztrált külföldi tőkeáramlás. Ez elsősorban a Román Kereskedelmi Bank privatizációjának és néhány nagyvállalat (Dacia, Michelin, Unilever stb.) alaptőke-emelésének eredménye. A befektetések 14%-a a pénzügyi szektort, 11%-a az energia- és kőolajszektor (a MOL 2,7 millió eurót fektetett be a román hálózatának fejlesztésébe), 5%-a pedig az autógyártást érintette. Ezen tendencia folytatódása várható az év második felében is, ugyanis ekkor privatizálják a legfontosabb kőolaj-, földgáz- és elektromosenergia-elosztó állami vállalatokat.

A magyar nagyvállalatok a tőkemozgások nemzetközi tendenciáit követve, a komparatív előnyök kiaknázásának céljával egyre nagyobb tőkét fektetnek be Romániában, amely főleg Bukarest környékére koncentrálódik, de már megfigyelhető bizonyos Erdély-centrikusság is. A határ melletti együttműködés főként az idegenforgalomban, a könnyűiparban és a mezőgazdaságban hoznak majd változásokat.

Azok a magyar kis- és középvállalatok, amelyek érdeklődést mutatnak a külföldi terjeszkedés iránt, ám nincsenek abban az anyagi helyzetben, hogy komolyabb befektetésekre vállalkozzanak, jellemzően Romániára koncentrálnak. Ottani tevékenységük széles skálán mozog, az élelmiszer-feldolgozástól az ipar és oktatás területéig. A román-magyar kereskedelmi forgalom a 2003-as év végén rekordszintet ért el 1,7 milliárd USD értékkel. A magyar export ebből a tavalyi évben 1,1 milliárd dollár, az import pedig 600 millió dollár volt.

A Magyarországról Romániába irányuló közvetlen tőkebefektetések mindaddig folytatódni fognak, míg a romániai kedvezőtlenebb makrogazdasági adatokból és a gazdaság alacsony teljesítőképességéből fakadó gazdasági egyenlőtlenség ki nem egyenlítődik, és a román gazdaság fel nem zárkózik a magyar, majd az Uniós szintre. Ebben a folyamatban a magyar nagyvállalatok pozitív szerepet tölthetnek be továbbra is.

A magyar nagyvállalatok terjeszkedésének jellemzői

A MOL, a MATÁV, az OTP csak néhány azok közül a nagyvállalatok közül, amelyek az elmúlt években megvetették a lábukat a környező országokban. Ezek a vállalatok alapvetően azt tartják, hogy az önállóság megtartásához elengedhetetlenül fontos a magyarországi rendszerváltozás tapasztalatainak továbbadása. A régió országainak vállalataival való együttműködés nem csak a „magyar tőkét” befogadó országok számára fontos, hanem a tőkeexportálásban a piaci erejüket „próbálgató” magyar vállalkozások számára is (lásd 4. táblázat).

4. táblázat: Magyar vállalatok legnagyobb határon túli tranzakciói
Dél- és Kelet Európában

Célvállalat	Ország	Összeg	Befektető	Év
RoBank	Románia	47,5 M USD	OTP	2004
DSK Bank	Bulgária	340,1 M USD	OTP	2003
INA	Horvátország	505,0 M USD	MOL	2003
Slovnaft	Szlovákia	260,0 M USD	MOL	2000
MOL Romania	Románia	80,0 M USD	MOL	1998
MakTel	Macedónia	326,0 M USD	Matáv	2001
OTP Banka (IRB)	Szlovákia	38,0 M USD	OTP	2002
GZF Polfa	Lengyelország	30,0 M USD	Richter	2002
Pöstyén Fürdő	Szlovákia	29,0 M USD	Danubius	2002
Marienbad	Csehország	19,0 M USD	Danubius	2000

Forrás: Kovács R., saját gyűjtés, Sopron, 2004.

A MOL Rt. 505 millió dollárt fizetett a horvát INA olajipari társaság 25 százalékos részesedéséért. Egyes szakértők maximum 450 millióra becsülték a részesedés értékét, sőt úgy vélték, hogy a MOL túl sokat fizetett azért, hogy a régió belüli legfontosabb riválisától, az OMV-től a horvát a terjeszkedés lehetőségét elvegye. Az üzleti tranzakció megítélése azonban csak hosszabb távon lehetséges, ám hasonló dilemmák merültek fel néhány évvel ezelőtt a szlovákiai SLOVNAFT 70 százalékos tulajdonrészének MOL Rt. általi kivásárlásakor is. A MOL belső adatai szerint azonban közel 45 millió dolláros megtakarításra tett szert a kivásárlás óta azáltal, hogy olyan közös területek mint a logisztika, a beszerzés, az IT és a finomítási optimalizáció korszerűsítését közösen oldják meg. Valószínű, hogy az INA felvásárlásával is további megtakarításokra nyílik majd lehetőség azáltal, hogy a két ország határán található szénhidrogén készletek – közös, és egyszeri fűréssal megoldható – felszínre hozásával az együttműködés – és ezáltal a nyereség is – tovább bővíthet. A horvát olajipari társaság elhelyezkedése a MOL Rt. további dél-kelet-európai terjeszkedése szempontjából is figyelemre méltó. Európának ez a része ugyanis most van fel-

épülőben a kilencvenes évek háborús eseményei után. Az INA két finomítója szintén elősegítheti majd, hogy a MOL kielégítse petrol-kémiai ágazatának (Tiszai Vegyikombinát) a szükségleteit, így a saját finomítók fejlesztésére sem kell annyit fordítania.

A MATÁV 87,5 százalékos tulajdonában álló Stonebridge Communications 2001 elején 343 millió eurót fizetett a macedón távközlési vállalat (Maktel) 51 százalékos tulajdonrészéért. A MATÁV azóta növelte a részesedését a Stonebridge-ben 89,55 százalékra, amiért még további 20,9 millió eurót fizetett. Az elmúlt 3 évben a MATÁV komoly erőfeszítéseket tett, hogy a korábban állami tulajdonban lévő monopóliumot egy vásárlóközpontú, költségudatos üzletté alakítsa át. 2001-ről 2003-ra a mobiltelefont vásárlók száma 86 ezerről 400 ezerre emelkedett, aminek következtében a Maktel 2003-ban 59,9 millió euróval járult hozzá a MATÁV-csoport bevételeihez. A MATÁV távol tartotta magát a politikától, elkerülve az összefonódásokat, amelyek korábban mind a macedón, mind a régióbeli kultúra részét képezték. A Maktelen belüli vállalati konfliktusok pedig ugyancsak felbátorították a politikusokat, hogy hátha ki tudják használni az általános bizalmatlanságot. A MATÁV-csoport válasza a szakszervezetekkel és a politikai tényezőkkel való tárgyalókészség megerősítése volt, miközben a cégen belül továbbfolyt a kemény munka a szaktudás átadása érdekében.

Az OTP Bank Rt. a MOL Rt.-hez hasonlóan szintén Szlovákiában tett szert az első nemzetközi vállalatfelvásárlási üzletre. A magyar bank 2001 végén mindössze 14,2 millió dollárt fizetett az IRB Banka megvásárlásáért. A korábban nehéz likviditási helyzetben lévő szlovák bank az OTP lakossági szolgáltatásait honosította meg, amely jelentős eredményeket hozhat. A MOL és az OTP szlovákiai terjeszkedése északi szomszédainknál kedvező belpolitikai közegben történt meg, amely bátorította a „magyar multik” piacszerzését. A szlovákiai sikeren felbátorodva 2004 májusában az OTP 311 millió euróért felvásárolta Bulgária második legnagyobb bankját, a DSK Bankát. Az OTP Bulgáriában egy 1300 fiókkal rendelkező bankot privatizált, amelyben a bolgár lakosság 40 százaléka rendelkezik számlával. Az OTP és DSK üzleti profilja tehát hasonló, az OTP-nél az 1990-es években elért eredmények jól adaptálhatóak lesznek a bolgár pénzügyben is.

Az OTP 2004 tavaszán megvásárolta a Banca Comerciala RoBank S. A. (RoBank) százszázalékos részvénytartását. A tranzakció 47,5 millió dollárba került. A RoBanknak 14 fiókja többnyire a Regátban helyezkedik el. A magyarok lakta területeken – ahol az OTP vélhetően könnyebben fog fejlődni, mint a Regátban – jóval kisebb a fióksűrűség, ami később előnyös is lehet. Az OTP az üzleti tervei szerint az elkövetkező 3-4 évben 100 millió dollárt a RoBank szolgáltatásainak fejlesztésére fordít. A magyar pénzügyi intézmény az összes piaci szegmensben jelen kíván lenni, első lépésben lízingszolgáltatót és alapkezelőt hoz létre. A terjeszkedést a 100 millió dolláros fejlesztésből finanszírozzák, aminek révén a RoBank a jelenlegi 1 százalékos piaci részesedését akár 4-5 százalékra is megemelheti a román bankpiacon. A RoBank növekedési pályára állásától kezdve vélelmezhető a befektetés visszatérülése. A RoBank jegyzett tőkéje alapján az OTP a második legnagyobb romániai magyar befektetővé válik, az összes jegyzett magyar tőke az első 10 közé lépteti előre Magyarországot a külföldi befektető országok rangsorában.

A térség országai közül Románia különösen kedvelt célpontja a magyar befektetőknek. 2004 első félévének végéig összesen 4678 magyar tőkeérdekeltségű céget jegyeztek be a szomszédos országban, 273,3 millió dollárnyi törzstőkével. A tényleges befektetések értéke azonban ennél jóval magasabbra – hozzávetőleg 550-600 millió dollárra – tehető. Román cégbírói források szerint 2004 első félévében magyar részvétellel 286 új céget jegyeztek be dél-keleti szomszédunknál, amely a magyar befektetési hajlandóság folyamatosságára utal. A román piacon jelen lévő magyar befektetők a már megszerzett piaci pozíciók konszolidálására, a befolyásuk erősítésére és új befektetések előkészítésére töreksenek, amelyek az uniós csatlakozást követően extraprofit-szerzéssel párosulhatnak.

Romániában a magyar befektetők listáját a MOL vezeti a közel 105 millió dolláros tőkekihelyezésével. A magyar kőolajipari társaság egyben a 7. legnagyobb külföldi befektető. A hivatalos adatokat tekintve Magyarországról 320 millió dollár feletti tőkebefektetés realizálódott Romániában (a tényleges adat a duplája), míg Romániából hivatalosan Magyarországra 55 millió dollár értékű befektetés érkezett. A működőtőke-befektetés egyenlege így Magyarország részére

270 millió dollár pozitív szaldót mutat, amely a magyar gazdasági pozíciókban és adottságokban lévő erőt is kifejezi.

A 2005. évben a kutatási eredményeinket kiterjesztettük a MOL, a Magyar Telecom (MATAV) és az OTP legújabb pénzügyi stratégiai lépéseire is, így jelen kutatási anyagunk a 2005-ös verziónak továbbfejlesztett változata. Külön exponálunk a Romániába irányuló magyar tőkebefektetési folyamatokra is.

A magyar működőtőke-kiáramlás Romániába tartó részének zömét az OTP és a MOL befektetései adják. A stratégiájukról levonható főbb irányvonalak általánosságban megfelelnek a kisebb volumenű befektetések jellemzőinek is.

A MOL Rt. és az OTP Rt. pénzügyi stratégiáinak legújabb dimenziói között említhetjük, hogy a RoBank és annak leányvállalata, a Robinv S. A. 2004. július 30-án került be az OTP Csoportba és lett a Bank (99,99%) és leányvállalatai (0,01%) tulajdona. A megvásárlást követően az OTP Bank 10 millió EUR összegű tőkeemelést hajtott végre a társaságban, majd a 2005. szeptemberi közgyűlésén a romániai hitelintézet jegyzett tőkéjét 30 millió euróval, közel 50 millió euróra emelte. A társaság nevét az OTP Bank az arculatváltás, transzformáció keretében a 2005. február 15-i közgyűlésén OTP Bank Romania S. A.-ra változtatta.

A román bankpiacon az OBR 13. helyet foglalja el a 38 hitelintézet rangsorában. A mostani tőkejuttatással az OBR pozíciója stabil alapot teremt ahhoz, hogy októbertől megkezdődjön a bankfiókhálózat bővítése és az új információtechnológiai rendszer bázisán a lakossági piaci expanzió. Az OBR lakossági üzletágának növekvő aktivitása összhangban áll a tulajdonos OTP Bank korábban deklarált azon céljával, hogy romániai leánybankjának jelenlegi, mintegy 1%-os piaci részesedése 3-5 éves időtávon 4-5%-osra növekedjen.

Az OTP csoport nagyszabású romániai tervei között szerepel egy olyan konzorcium létrehozása az OTP Magyarország, OTP Románia és az MKB Magyarország között, amely egy 85 millió eurós beruházás finanszírozását látná el. A beruházás egy Kolozsváron építendő, Erdély legnagyobb kereskedelmi központja lenne, amelyet a magyar TriGranit csoport fejlesztene ki.

Ugyancsak az OTP román piacon való stabil jelenlétét igazolja, hogy a román kormány által meghirdetett CEC S.A. privatizációs pályázatára benyújtotta részvételi szándéknyilatkozatát. Magyarország legnagyobb hitelintézete már korábban deklarálta, hogy Romániában az organikus növekedés mellett az akvizitív fejlődés lehetőségeit is vizsgálja. A CEC mérlegfősszege 2004. december 31-én 1,31 milliárd euró, saját tőkéje pedig 149 millió euró volt. Mérlegfőösszeg alapján mért 5,6%-os piaci részesedésével a CEC Románia negyedik legnagyobb pénzintézete, 1407 hálózati egységen keresztül mintegy 2 millió ügyfelet szolgál ki.

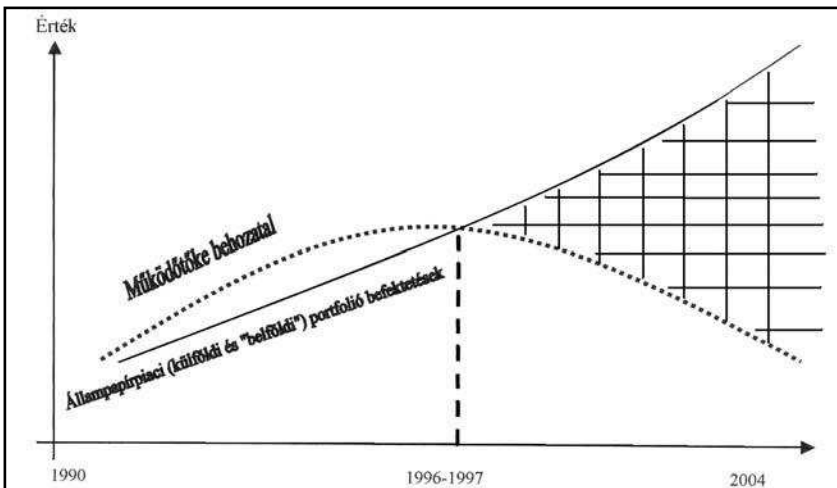
Az OTP Bank akvizíciós stratégiájának középpontjában is a részvényesi érték növelése áll, ami alapvetően a jövedelmezőség és a növekedési potenciál hosszú távú fenntartásával biztosítható. Az értékteljesítés és értéknövelés fontossága mellett az OTP Bank következetesen tartja magát befektetési politikájának deklarált prudenciális elveihez.

Románia gazdasága és bankrendszere ígéretes fejlődés előtt áll, melyben az OTP Bankcsoport aktív részt kíván vállalni, miként a legnagyobb magyarországi pénzügyi vállalatcsoport elkötelezett a román-magyar gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok erősítésében is.

A magyar tőkeexport további sajátosságai

A magyar gazdaság a piacgazdasági átmenet rögzös útján talán elsőként jutott át sikeresen a kelet-európai országok közül. A piacgazdaságot jellemző magánvállalkozások, főleg a külföldi tőke letelepülése, és a piacgazdaság intézményrendszerének (beleértve az állami és jegybanki struktúrákat is) kialakulása Magyarországnak a térségben helyzeti előnyt ad. 2003 évvégéig 622 tranzakción keresztül 1188,46 milliárd forintnak megfelelő nyilvántartási értékű külföldi tőke érkezett be az országba az ÁPV Rt. adatai szerint (a zöldmezős beruházásokon kívül). A tömeges privatizáció, az eladható állami vagyontömeg értékesítésével bezárólag azonban a működőtőke-befektetések visszaestek. Sőt a fiskális és monetáris politikai intézményrendszer összehangolatlansága következtében a Magyarországon lévő külföldi működőtőke-befektetéseknel az elértéktelenedés jelei is megfigyelhetőek. A kedvezőtlen költségvetési egyensúlyi pozíciók, a monetáris politika követ-

keztében beszűkülő exportpiaci lehetőségek a működőtőke-befektetések piaci értékét gyengítik. A Nyugat-Európából és Észak-Amerikából érkezett befektetők egy része távol-keleti, ill. kelet-európai országokba helyezi át tevékenységének a súlypontját. Ezzel „párhuzamosan” azonban emelkedik a költségvetési hiány, az államadósság, amelynek lefedésére egy más típusú tőke érkezik az országba. A hiány lefedésére és az államadósság törlesztésére, megújítására kibocsátott magyar állampapírokat felvásárló külföldi portfólió-befektetők fokozatos térnyerése figyelhető meg. Az 1990-es évek végétől zuhanó külföldi működőtőke-befektetési trendvonalat „felváltja” a gazdaság hektikus rángásait (is) visszatükröző költségvetésihiány-tételek növekedésére pénzügyi lefedést biztosító külföldi (és belföldi) portfólió-befektetők állampapír-állományának növekedése. (A Magyarországra irányuló portfólió- és működőtőke-befektetések empirikus közelítésű függvényeit illetve „nyílásszögét” lásd az 1. ábrán).

1. ábra: A Magyarországra irányuló portfólió- (állampapírpiazi) és működőtőke-befektetések empirikus közelítésű elvi függvényei

Forrás: Lentner Cs., saját modell, 2004.

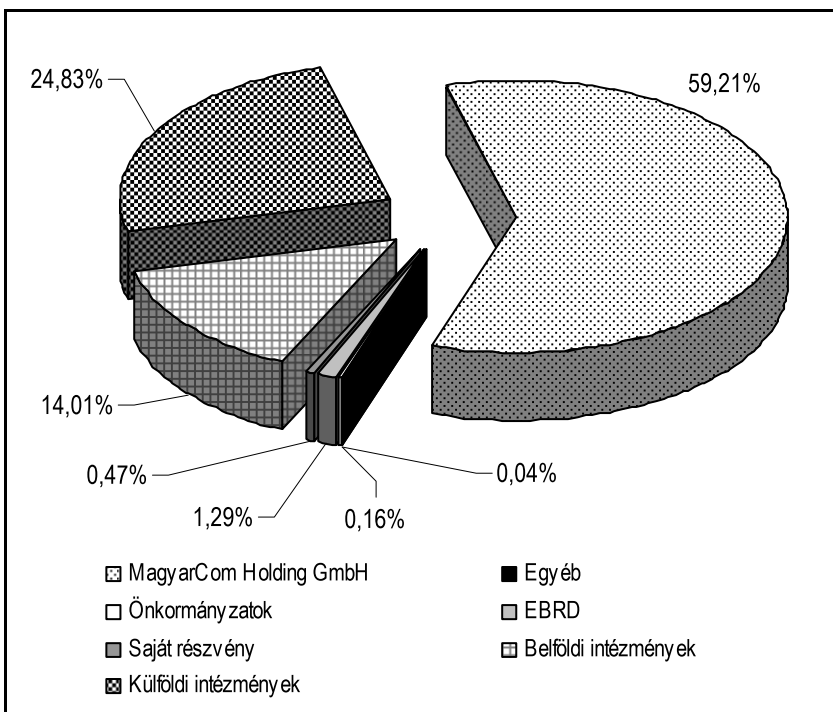
A magyar nemzetgazdaság jelenlegi helyzete a határon túli magyarok lakta területeken költségvetési forrásinvesztíciót csak szerény mértékben tesz lehetővé. Ez főleg kulturális és társadalmi projektek megvalósításában merül ki.

A „magyar multik” vállalati management kultúrája, termelési hatékonyságának színvonala, a pénzügyi rendszerei az EU struktúráit és szabályait is terjeszthetik Dél-Kelet-Európában (mivel ők már átestek egy EU-s integráción), ezzel is növelve a régió gazdasági-társadalmi felzárkózását és stabilitásának megőrzését.

2004 első három hónapjában a magyar vállalkozások működőtőke-exportja (egyéb tőkemozgásokkal együtt) 252 millió eurót ért el, ami alacsonyabb a 2003 azonos időszakos értéknél, de az elmúlt évek negyedéves átlagát tekintve jelentősnek mondható. A jelentős mértékű, 229 millió eurós januári tőkeexport döntően a MOL szlovákiai részeseledésnövelési tranzakciójának köszönhető. A regionális terjeszkedés útjára lépő magyar vállalatok további tervei ismeretében idén is jelentős működőtőke-export valószínűsíthető, amely alapvetően Közép-Kelet-Európára koncentrálódik.

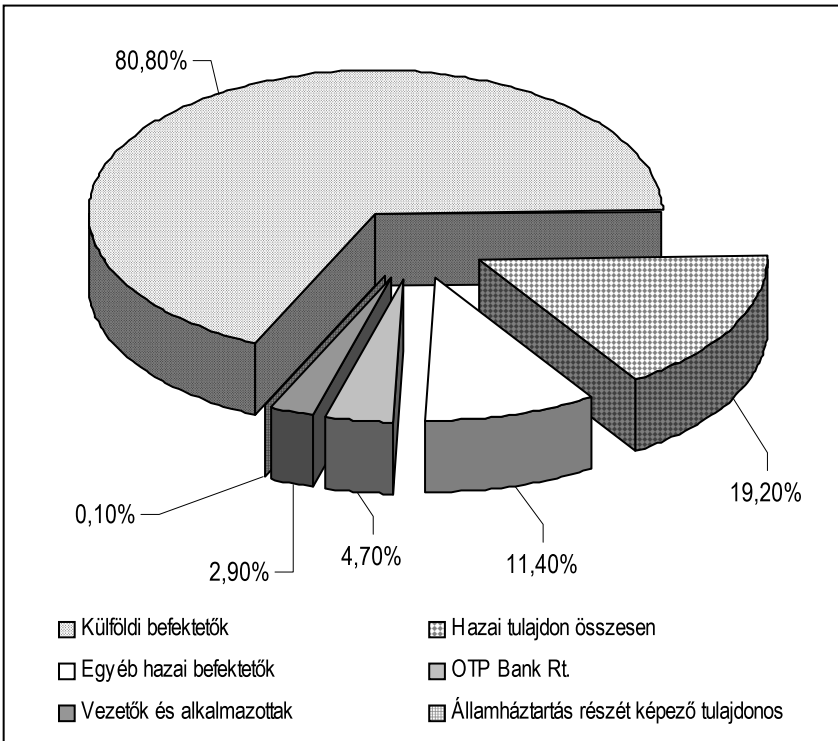
Összefoglalva, a magyar vállalatok kelet-európai térnyerése a magyar gazdasági fejlődés egy fontos állomása. A közép-kelet-európai térség „egyetemes” Európai Unió felzárkóztatását segítik, konkrétan a Románia, Ukrajna, Bulgária és a volt Jugoszláv utódállamok uniós integrációját hathatósan előmozdítják.

A magyar multinacionális cégek tulajdonosi szerkezetét megvizsgálva észrevehető, hogy a többségi tulajdonos ezen vállalatok többségében külföldi (Magyarországon kívüli bejegyzésű) befektetőnek tekinthető, tehát a „magyar multik” terjeszkedése nacionalista szemzőgből aligha értelmezhető (lásd 2–4. ábrák, amelyek a Matáv, az OTP és a Mol tulajdonosi szerkezetét mutatják be).

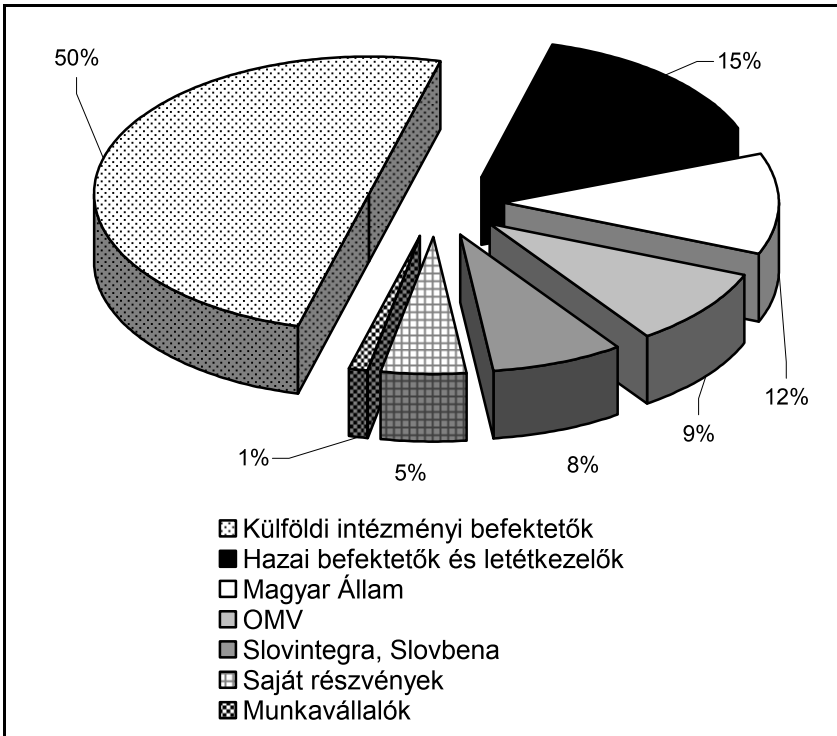

2. ábra: A MATÁV Rt. tulajdonosi szerkezete

Forrás: MATÁV Rt., Budapest, 2004.

3. ábra: Az OTP Rt. tulajdonosi szerkezete

4. ábra: A MOL Rt. részvény- és tulajdonosi szerkezete (becsült)

Összefoglaló gondolatok:

- a magyar multik terjeszkedésében elsődlegesen a profitszerzés játszik szerepet;
- a gazdasági teljesítmények növelése mind a saját vállalati rendszerükben, mind áttételesen a fogadó ország szempontjából, az adott ország és gazdasági régió fejlesztése, a helyi társadalom felzárkóztatása segíti a magyar tőkeexport;
- pozitív társadalmi változásokat idéznek elő, hiszen az adott országokban, térségekben élők számára stabil jövedelemforrást jelentenek, biztosítva ezáltal a tisztességes megélhetést.

A magyar működőtőke-export második lépcsőfokának a kis- és középvállalkozások regionális terjeszkedése felelne meg, a KKV szektor megjelenése a kelet-európai országokban, esetleg közös vállalati for-

mában is, nagy lendületet adhatna a magyar működőtőke kihelyezésének folyamatában. Mind a magyar kormány, mind a fogadó ország kormányai részéről az ehhez illeszkedő pénzügypolitikai feltételrendszert minél gyorsabban célszerű kidolgozni.

A témához kapcsolódó szakirodalmi előzmények:

Lentner Csaba: Staat sollte Kapitalerhöhung vornehmen (Mol diskussion). *Buda-
pester Zeitung*, Wirtschaftspolitik, 2. Jahrg. Nr./29. 17–23. Juli 2000. Bp. 5.

Lentner Csaba: Az önálló pénzügypolitika esélyei a Kárpát-medencében – globalizáció idején. *Gazdaság és Társadalom*, Budapest, 2001/1–4, 51–69.

Lentner Csaba: A hazai vállalkozásokat erősítő gazdasági programok társadalmi hatásai – az egzisztencia hiteltől a Széchenyi Tervig. *Valóság*, Budapest, 2002/8, 60–69.

Lentner Csaba: Millenniumi kihívások és válaszok a hazai pénzügypolitikában és a közgazdasági felsőoktatásban. *Valóság*, Budapest, 2002/11, 76–101.

Lentner Csaba: A „magyar modell” – változó pénzügyi és társadalmi erőterben. *Valóság*, Budapest, 2004/8, 75–89.

Csaba Lentner–Rita Farkas: Kritische Punkte der Wirtschaftsentwicklung in Ungarn. Strukturen im Wandel – Horizont Erweiterung zur EU-Erweiterung II, 39/6, Bécs, 2004. július, 7–17.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Prugberger Tamás

A jog működésének korlátai Magyarországon a gazdaság globalizált szociál-liberálkapitalista belső és külső környezetében

I. A folyamatok áttekintése

A magát kommunistának valló államszocializmus 1990-ben történt hirtelen összeomlása egész Közép- és Kelet-Európában belső erjedés és erőteljes külső nyomás folyamánya volt. 1953-ban Kelet-Berlinben az ottani felkeléssel indult el, majd tovább gördült az 1956-os lengyel és az annál grandiózusabb magyar forradalommal. 12 évvel később folytatódott Csehszlovákiában a „Prágai Tavasszal” és az ottani, valamint a magyarországi gazdaságirányítási reformmal, majd kulminált az 1980-ban elindult egy évtizedes lengyel antikommunista társadalmi ellenállásban, valamint a magyar radikális és reform ellenzéki ideológiában. A külső nyomás az USA részéről indult meg, amikor a szovjet állami-, és pártvezetés a Brezsnjev-doktrína alapján fokozatosan kezdte adagolni a KGST-államoknak a Szovjetunióba való tagköztársaságokkénti integrálásával az ún. egységes Szocialista Világbirodalom koncepcióját. Az 1970-es évek végén ez még – nyilván titkos szovjet felkérésre csupán – a bolgár Todor Zsifkov és a csehszlovák Vaszilij Bilák felvetése volt, amit a szovjet vezetés udvariasan azzal hártott el, hogy „ennek még nem jött el az ideje”. Így ebből nagyobb probléma még nem keletkezett. Ahogy azonban közeledett a Jaltai Egyezményben 50 évre meghatározott szovjet-angol/amerikai világfelosztás lefutásának az ideje, és amikor 1979-ben a szovjet csapatok bevonultak a nyugati politikai érdekszférába tartozó Afganisztánba, az USA olyan fegyverkezési és gazdasági versenybe kényszerítette a Szovjetuniót, amely alatt életképtelen gazdasági és társadalmi szerkezete, valamint elmaradott technikai helyzete miatt összeroppant. Az 1989 tavaszán

Máltában megtartott Gorbacsov-Reagen találkozón megkötött titkos egyezmény értelmében Gorbacsov vállalta, hogy a Szovjetunió visszahúzódik az Unió határai közé, feladva az Unión kívüli csatlós szocialista országokat. Ugyanakkor kivívta, hogy e csatlós országoknak a szovjet rendszert kiszolgáló politikai nomenklatúrája a politikai hatalmat gazdasági hatalommal cserélhesse fel.

Ezután robbanásszerűen következtek az események: a „Máltai Meg egyezés” szellemének megfelelően egy állítólagos „Rózsadombi Meg állapodás” alapján – amelyet nem megerősített források szerint – a magyar pártfőtitkár Nyers Rezső, a magyarországi szovjet haderő főparancsnoka, az Ellenzéki Kerekasztal részéről kormányfőnek kiszemelt Antall József és az akkori amerikai nagykövet Mars Palmer írt alá, amelyben a kommunista párt és állami vezetés zöld utat kapott politikai egzisztenciájának gazdaságivá történő átalakításához. Magyarországon a rendszerváltás ténye 1989 tavaszán a köztársasági államforma parlamenti bejelentésével már eldőlt, bár a választásokra és a hatalom tényleges átadására 1990 áprilisában került sor. Eme időintervallum között 1989 késő őszen a berlini fal ledöntésével lényegében megbukott az NDK, amely az újraegyesítésig már csak formálisan állt fenn és ugyanebben az időszakban a prágai tüntetések nyomán megbukott a csehszlovák kommunista rezsim is, valamint Lengyelországban is polgári kormány alakult. A Szovjetunió pedig a gorbacsovi „Peresztrojkat” megbuktatni megkísérelt ortodox kommunisták által 1991 augusztusában megszervezett államcsíny kudarcát követően 1991 december 31-vel megszűnt.

A nyugati hatalmak, az USA és az Európai Unió igénye a szovjet hatalmi befolyás alól felszabadult közép-, kelet-európai államok irányában kettős: több, vagy legalábbis kétpártrendszerű demokratikusnak mondott államberendezkedés kialakítása és ami még fontosabb, a nyugati globalizált liberálkapitalizmussal összhangban álló piacgazdasági rendszer kiépítése mellett a jóléti társadalom és a szociális piacgazdaság Keynestől származó koncepciója helyett a hayeki, és a miltoni monetáris neoliberais piacgazdasági szemlélet átvétele következett be. Ezzel függött össze az állami tulajdon oly módon történő privatizálásának az igénye, amelyen keresztül a volt kommunista politi-

kai nomenklatúra mellett a nyugat-európai és az amerikai multinacionális cégek szintén bekerülhettek a közép-kelet-európai piacra.

A magyar helyzetet és jogi reflexeit vizsgálva, a korábbi politikai nomenklatúra a formálisan állami tulajdonban álló, de ténylegesen az MSZMP-ből kialakított MSZP kezelői jogában lévő pártvagyon jelentős részét az 1986-ban megalkotott társasági törvény lehetőségeivel élve az 1990-ben létrehozott NEX-2000 Kft.-be helyezte. A Kft.-nek e nomenklatúrához tartozók váltak a tagjaivá. E Kft.-t rövidesen felszámolták és a tagok között felosztották az oda bevitt köztvagyon. E nomenklatúra ebből a vagyonból tudta gazdasági vállalkozásait beindítani és megalapozni. Ugyanakkor az előző rendszer gazdasági életének reprezentánsai, vagyis az állami vállalatok vezetői részben a pártállam utolsó időszakában az MSZMP Központi Bizottsága Adminisztratív Osztálya által magántársasági formába (Rt.) kényszerített Pénzügykutató Intézet segítségével még a Németh-kormány idején megindított és a rendszerváltást követően is folytatott spontán privatizáció során 1990 őszéig, az ún. „Kisprivatizációs Törvény” kibocsátásáig, majd azt követően a felállított Állami Vagyonügynökségen (ÁVÜ) keresztül jutottak részben törvényes úton, részben vesztegetéssel alulértékelt módon működőképes gazdasági vállalkozásokhoz. Az ÁVÜ-nek ugyanis igazgatósága volt, felügyelőbizottsága viszont nem. Így teljesen hivatali jelleggel működött és diszkrecionális jogkörben dönthette el, hogy kinek és mennyiért értékesíti az állami vagyon. Az ilyen döntések – bár közigazgatási úton megtámadhatók voltak – ritkán vezettek sikerre.

A mezőgazdaságban és a kis-, valamint a szolgáltatóiparban a termelő-, illetve a munkatípusú szövetkezeteknek az MSZMP, illetve az MSZP által odairányított és formálisan megválasztott vezetői, valamint holdudvara részére a gazdaságirányítási reformidőszakában (1967–1972) megalkotott szövetkezeti törvények módosításai a szövetkezeti vagyonnak a tagokra történő eszmei felosztása végett bevezették a szövetkezeti üzletrész intézményét, ahol az egyszerű tagok vagyonbevitelénél és a munkavégzésénél sokkal nagyobb értéket számoltak el a vezetői-menedzseri tevékenységre. Ennek következtében tudta a szövetkezeti vezetői réteg olcsón megvásárolni a tagoktól és a kárpótolt falusi lakosságtól a tulajdonukba visszaadott, illetve az árveréseken megszerzett földeket, valamint kivásárolni a szövetkezeti melléküzem-

ágakat és az ipari szövetkezeti műhelyeket, valamint a fogyasztási szövetkezetek (ÁFÉSZ) kereskedelmi egységeit. Emellett valamennyi gazdasági ágazatban több szövetkezet vezetése a tagság tájékoztatlanágát kihasználva gazdasági társasággá (többnyire részvénytársasággá) alakította át a szövetkezetet, majd részvénytársaságok többségével felosztatva azt, a maga számára saját gazdaságokká és vállalkozásokká alakította át.

Ami a kárpótlást illeti – ellentétben a volt NDK teljes körű és néhány közép-kelet-európai ország korlátozott restitúciójával – Magyarországon az igazságtalanul és önkényesen elvett (nacionalizált) vagyonok visszaadására nem került sor. A kárpótlásról szóló 1991. évi XXV. tv. és kapcsolatos jogszabályai alapján csak korlátozott értékben, maximum 5 millió Ft értékig lehetett kárpótlási jegyekhez jutni, de csak azoknak, akiktől a vagyont az államosítások, elkobzások és kényszer-földfelajánlások idején elvonták, valamint azok elsősorban élő leszármazottainak. Ilyenek hiányában a leszármazottak második köre már nem juthatott hozzá a kárpótlási jegyekhez. A kárpótlási jegyeivel a volt házingatlan-tulajdonos a saját volt bérházában elővásárlási jogon vásárolhatta meg azt és ugyanígy a földárveréseken azokat a földeket (a maximált kárpótlási értékhatár folytán többnyire csak részben), amelyek valamikor a tulajdonában állottak.

Igaz, volt egy olyan lehetőség is, hogy aki vállalta a nyugat-európai államok jelentős részében kialakított szabályok mintájára a helyszínen lakást és a saját gazdaság vezetését, állami támogatással a kárpótlási jegyei értékének kétszeresét hosszúlejáratú kedvezményes kamatozású hitel mellett vásárolhatott földet. Probléma csak az volt, hogy e hitelkonstrukció nem terjedt ki a gépvásárlásra. Az Antall–Boross-kormány időszakában kialakítottak egy kedvezményes kamatozású vállalkozástámogatási hitelt (E-hitel), amelyet azonban az igen alacsony kamatmeghatározás (2%) miatt a bankszféra a lehetőségek szerint szabotálni igyekezett.

Mindezek következtében mezőgazdasági vállalkozást elsősorban azok tudtak kialakítani, akik – vagy mint volt termelőszövetkezeti vezetők, vagy mint eredményes háztáji gazdálkodók – megfelelő mértékű indulótőkével rendelkeztek. A termőföldhöz jutottak túlnyomó többsége életképtelen kisméretű és gépekkel el nem látott gazdaság

fenntartásával kísérletezett, amely csak auctark gazdaságvitelre volt alkalmas. Ezért igen sokan igyekeztek vagy a tsz-nek, vagy más termelőnek a földjüket haszonbérbe adni vagy pedig értékesíteni. Ezt a folyamatot részben elősegítette az 1987. évi Földtörvény többszörösen végrehajtott módosítása, de ugyanígy e korábbi előírásokat felváltó 1994. évi Földtörvény is azzal, hogy nem határozta meg az egészséges földbirtok minimumát, csak a maximumát, ugyanakkor viszont a bérbeadás lehetőségeit csökkentette a bérleti idő túl rövid, 5 évre terjedő jogszabályi meghatározásával.

Az egyéb magánvállalkozásoknál is az indulótökének az előbb említett okok miatt fennforgó hiánya elsődlegesen szintén annak a tőkeerős rétegnek kedvezett, amelyik azt a reálszocializmus hanyatló és liberalizálódó szakaszában mint vállalati és szövetkezeti (ipari és fogyasztási) vezető vagy mint átalány elszámolású egységvezető (gebines) átlagon felüli jövedelemre tudott szert tenni vagy pedig a már említett pártvagyon-felosztásból tudott meríteni.

A folyamatok hasonlóképpen zajlottak le a többi rendszerváltó közép-kelet-európai államban is. Kivételt jelentettek ez alól az új német tartományok, ahol az újraegyesítést követően többnyire a régi tartományokba átmenekült régi tulajdonosok természetben visszakapták volt tulajdonukat. A többi közép-kelet-európai államban ez legfeljebb csak töredékesen valósult meg, így Magyarországon is. Megismétlődött mindaz, ami a francia forradalmat követő napóleoni uralom megdöntése és a napóleoni hódítások megszűnése után bekövetkezett. Az eredeti tulajdonosok, mint pl. a Metternich-család vagy a szerzetesrendek és más cégi földbirtokosok sem kapták vissza földbirtokaikat, mivel az új tulajdonosi struktúrát nehéz lett volna megbolygatni. Ezért inkább a kialakult státuszokról erősítette meg a jog. Ezt a megoldást követte a magyar kárpótlás is.

Miként a „Máltai Egyezés” alapján az Ellenzéki Kerekasztal és a volt állampárti politikai vezetés között létrejött már említett megegyezés értelmében a letűnt rendszer állami és pártvezető nomenklatúrájával szemben semmiféle politikai retorziót az új rendszer vezetése nem hajtott végre. Ennek megfelelően valósult meg az 1956-os forradalom alatt és annak leverését követő megtorlásokkal összefüggő tömegmészárlások elkövetőinek a felelősségre vonása. Kezdetben elévülésre

történő megalapozatlan hivatkozással utasították el a bűnüldöző hatóságok az eljárások lefolytatását, később pedig az idős korra történő hivatkozással indokolva felmentések vagy valószínűtlenül enyhe büntetések születtek. Ugyanakkor az első polgári kormány idején alig került sor az 1956-os elítéltek rehabilitálására, amit érthető módon az első szociál-liberális Horn-kormány ugyancsak szabotált. Csak a második, Orbán Viktor által irányított polgári kormány mandátumának második felében került sor a viszonylag teljes körű rehabilitációra. Tóth Ilona orvostanhallgató esetében pl. Dávid Ibolya igazságügy miniszter hosszú ideig vonakodott a rehabilitációs eljárást megindítani, mintha ő is hitt volna a Visinszkij-féle perbeli bizonyítási elmélettel (a vádlott beismerése egymaga elég bizonyíték) kicsikart „önvallomáson” alapult általa orvosként elkövetett gyilkosságnak.

II. A globalizációs külső és belső gazdaság-, szociál-, kultur-, oktatás-, és ifjúságpolitikai tükröződése a hazai jogkövetés, a jogalkalmazás és a jogalkotás terén

A Kádár-korszak utolsó évtizedeiben a magyar gazdaság, a népegészségügyi, a jóléti rendszer, a széleskörű foglalkoztatás a rendszeti igazgatás, egyszóval az egész állammechanizmus működőképességét a nyugati bankoktól sorozatosan felvett kölcsönök biztosították. Emiatt a rendszerváltás időpontjára az ország teljesen eladósodott. Jóllehet, a magyar államszocializmus utolsó nagyszabású kölcsönfelvétele a Grósz-kormány részéről az akkori Helmut Kohl vezette CDK-CSU német kormány garanciavállalása mellett következett be, mivel azonban a kölcsönfelvételek többsége állami garanciavállalás nélkül, főleg angol-amerikai érdekeltségű magánbankoktól történt, a rendszerváltó első polgári kormány a jelentős ellenzéki erőt képviselő SZDSZ ilyen irányú nyomására az esetleges államcsóddal való fenyegetettség miatt nem mert adósság-átütemezést kérni. Utólag, az idők távlatából nézve valószínűleg helyes lett volna az adósság átütemezésének, sőt részbeni elengedésének a kérése, mivel a nyugati tőkének érdekében állt egy működőképes és nem teljesen infrastruktúrahiányos közép-kelet-európai piaci szférába történő behatolás. Ezt a nyugati érdekeltséget használták ki a lengyelek, amikor sikerrel kérték és érték el adósságaik részbeni elengedését, és részbeni átütemezését.

Ehelyett valamennyi eddigi kormány az SZDSZ, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap nyomatékos tanácsára, mondhatni követelésére vállalta az adósságtörlesztést, ami főleg újabb kölcsönfelvételekkel járó kamattörlesztésekben nyilvánult meg. A minden áron való adósságtörlesztés érdekében mind az első polgári kormány, mind pedig az első szociál-liberális kormány az állami vállalatok feltételek kikötése nélküli privatizálásába kezdett. Míg a volt NDK területén a Treuhand a foglalkoztatás-megtartás és a rentabilitást biztosító reorganizáció feltételével, ennek ellentételezéseként pedig olcsón adta el az állami üzeme- ket, addig nálunk még a jókat is veszteségessé, vagy még olyanab- bára téve korrupciós alkuügyletekkel értékesítették kezdetben az ágazat- igazgatási hatóságot és a velük az új külföldi tulajdonos részéről törté- nő menedzseri továbbfoglalkoztatás reményében a vállalatvezetők. Ugyanis különösen a textiliparban és a mikrotechnikai iparágban nyu- gat-európai, főleg német cégek részére magyar vállalatok bedolgozó tevékenységet végeztek és e vállalatokat így elsősorban ezek a cégek vásárolták meg. E vállalatokat olcsón kiárusító vezetők egy ideig a he- lyükön mondhattak, majd vagy felmondott nekik a külföldi új tulajdo- nos vagy alsóbb szintre helyezve őket, a hazai anyavállalattól helyez- ve a fejük fölé irányítót.

Az AVÜ életre hívásával továbbfolytatódott a külföld irányában a privatizációnak ez a módja. Lezüllesztve és feldarabolva adta el szinte jelképes összegért vagy sikertelen eladási kísérlet után számolta fel a vállalatot az AVÜ, majd a Horn-kormány közvetlen hatalomra jutása után az AVÜ-t a tartósan az állam tulajdonában maradó gazdasági va- gyont kezelő Állami Vagyonkezelő Rt. (ÁV Rt.) összevonásával létre- hozott ÁPV Rt. Ez az összevonás lehetővé tette, hogy a két elkülöni- tett vagyonsoport egyesítésével és az első szociál-liberális kormány kétharmados szótöbbségi parlamenti helyzetének a kihasználásával megvalósított alkotmánymódosítást követően az első szociál-liberális (Horn-) kormány az ÁPV Rt.-n keresztül külföldi tulajdonba tudta ad- ni az eredetileg forgalomképtelen közvagyonnak minősített villamos- és a gázenergia-kitermelést, valamint -szolgáltatást. Ezzel a magyar termelő-, és szolgáltatóipart, a mezőgazdaságot, valamint a magánház- tartásokat az ÁPV Rt. teljesen a külföldi cégeknek kiszolgáltatta.

A Horn-kormánynak ezt a lépését egy az MSZP holdudvarába tartozó szakértő is egy tudományos konferencia kerekasztal-vitájában „katasztrófális tévedésnek” minősítette. Az Egyesült Királyság is – amely előszeretettel privatizál –, amikor az energiaiparát és szolgáltatását privatizálta, törvényi úton tiltotta meg, hogy az energiaárakat a nyereségérdekeltség alapján változtatni lehessen. Hasonló a helyzet Németországban is. A frankofon-latin államokban az energiaszolgáltatás a köztulajdonban álló nonprofit gazdasági tevékenység része ma is. A magyar energiaprivatizáció során ilyen kikötések nem szerepeltek. Ezért került kínos helyzetbe a második szociál-liberális kormány elnöke, Medgyessy Péter, amikor kijelentette, hogy nem lesz lakossági gázáremelés és arra a külföldi magántőke nyomására mégis sor került. Súlyosbítja e kormány felelősségét e kérdésben az, hogy az Orbán által vezetett második polgári kormány már sikerrel tárgyalt a MOL Rt.-vel a gázüzletág visszavásárlásáról, amitől a Medgyessy-kabinet elállt.

E kis előreszaladás után vissza kell térnünk az Antall–Boross irányította első, polgári kormányhoz az *élelmiszeripar privatizálásával* kapcsolatos hibáira és ezzel összefüggésben arra, hogy e kormány hivatali ideje alatt indult el a viszonylag jó színvonalon állt magyar *mezőgazdaság* tönkretétele. Ahelyett, hogy a kormány természetben visszaadta volna a termőterületeket volt tulajdonosaiknak, feltételül szabta, hogy gazdaságuk telephelyén lakva elsősorban saját családi munkaerővel gazdálkodjanak vagy haszonbérleti szerződéssel gondoskodjanak azok műveléséről, illetve termőképességük fenntartásáról ahelyett, hogy a termelőszövetkezeti tagokat és a visszajuttatott földek művelését vállaló régi és új gazdákat arra ösztönözte volna, hogy önálló farmerként a szövetkezetben maradjanak vagy abba belépve azt beszerző, értékesítő és gépkiszolgáló szövetkezetté alakítsák át, a szövetkezet felszámolása irányában politizáltak. Az új, polgári szövetkezetről és annak megvalósításáról (végrehajtásáról) szóló 1992-ben hozott két törvény (a II. és a III.) a korábbi szövetkezetek polgári típusú átalakítását előírta. Tartalmilag azonban egyáltalán nem alakította ki a magyar polgári szövetkezeti intézményrendszert. Ezáltal a szövetkezeti mezőgazdaságot úgy hozta krízishelyzetbe, hogy helyette újat nem adott. Már akkor lehetett látni, hogy a magyar mezőgazdaság jövőjét az MDF azon liberális szárnya, amelyből később az MDMP alakult

meg, a dél-amerikai magánagybirtok-modell átvételével kívánja meg-
rajzolni.

Miként ezt ma már látni lehet, az első szociál-liberális kormányának ismét a termelészövetkezeti gazdaságvitel súlypontívá helyezésének kísérlete után a második szociál-liberális kormányzat szakítva az Orbán kormányzat tételes jogi szinten sajnos későn rögzített családi gazdasági farmrendszert a nyugat-európai agrárjoggal is összhangban preferáló agrárpolitikájával, újra az MDF–MDMP-s Raskó György által preferált dél-amerikai allodiális magánagybirtok-modell átvételével kívánja átalakítani a magyar mezőgazdaságot. Ami ezt a földbirtokszervezetet illeti, azon rabszolgajellegű cselédsorban dolgoztak az alulfizetett mezőgazdasági bérmunkások, ami miatt 1867-ben kitört a mexikói forradalom. Jóllehet ott az allodiális földbirtokokat nem osztották szét a családok között, hanem EHIDO-nak elnevezve munkaszövetkezeti gazdaságokká alakították át őket, a kényszertagságból eredő érdekelt-ségi hiány folytán veszteségessé válásuk miatt az 1970-es évtizedben felszámolásra kerültek. Kialakultak belőlük részben egészséges mére-tű családi gazdaságok. Azonban a magyar termelészövetkezeti veze-téshez hasonlóan a tagság rovására jelentős saját vagyont felhalmozó vezetőket vásárolta fel az EMIDO gazdaságok jelentős részét, és vissza-rendezték mindent.

Ezzel szemben Európa nyugati, dél- és észak-nyugati felében a jog-államiság légkörében, a jog eszközeivel az egészségtelenül nagymé-re-tű földbirtokok állami megvásárlásával az így nyert földalapból ked-vezményes áron és hosszú lejáratú részletfizetés ellenében egészséges mére-tű családi farmgazdaságok jöttek létre, amelyek ezekben a régi-ókban ma is jól prosperálnak. Az EU-ban a mezőgazdasági gépi tech-nika egyre nagyobb teljesítményűvé válása folytán az amúgy is liberá-lis beállítottságú Egyesült Királyság szorgalmazza az egy gazdaság rendelkezése alatt tartható felső földbirtokhatárok eltörlését. Ez a szemlélet a kontinentális nyugat-európai tagállamoknál heves ellenál-lásra talált. Ezért egy olyan kompromisszum alakult ki az EU agrárpo-litikájában, hogy a régi tagállamokban az igényesebb és nagyobb ápo-lási odafigyelést igénylő mezőgazdasági kultúrák termelésére továbbra is maradjon meg a már kialakult saját munkaerővel működtetett csalá-di farmrendszer, míg az olcsóbb és kevesebb nyereséget hozó gabona-

és takarmányfélések termesztésére a közép-európai új tagállamok esetében a „family farm” helyett az amerikai típusú „contract farmok” kerüljenek kialakításra, részben külföldi, részben az újraelosztás során jelentős magyar nagyfarmerekkel. Ebben az agrárstruktúrában a volt kisbirtokosok – miután földjüket az itt említettek megszerezték – alulfizetve csak mezőgazdasági bérmunkásként dolgozhatnak.

Ezt a folyamatot indította el az MDF, amikor eltúrte, sőt hallgatólagosan elősegítette, hogy a kárpótlási törvény előírásait megsértve a földárveréseken ne csak a törvényben meghatározott jogosultak vehessenek részt, hanem azok is, akik felvásárolták a kárpótlási jegyeket és azok is, akik ily módon – a magyar törvények kijátszásával – külföldi állampolgárok érdekében, bár a saját nevükben kötöttek formális ügyletet, zsebszerződésekkel a földek tényleges birtoklását átjátszva a kárpótlási jegyeket felvásárló kül-, és belföldi ingatlanspekulánsoknak és mezőgazdasági vállalkozóknak.

Ezt a folyamatot igyekezett megállítani a már említett késői intézkedésével az Orbán-kormány, amikor 2001 őszén kiadta az új agrárjogszabály-csomagot, a családi gazdaságokról, a családi gazdaság létrehozását elősegítő állami földalapról, valamint a földtörvény ennek megfelelő módosításáról. Ez a jogszabálycsomag néhány kisebb hibáját eltekintve alapvetően a nyugat-európai földtörvényekkel és farmrendtartásokkal összhangban biztosította volna a családi gazdaságok védelmét oly módon, hogy az nem sértette volna a más tagállamokból származó európai polgárok földtulajdon- és földhasználati-jog-szerzését, mivel a külföldinek is a magyar földszerzőhöz hasonlóan letelepedési és a saját családi munkaerejével történő gazdaságvitelre kell kötelezettséget vállalnia. Az ilyen farmgazdaságok létének tartósságát kívánta biztosítani az a jogutódlási és elővásárlási sorrend, amelyben a gazdaságot folytatni szándékozó örökös a helyben lakó szintén gazdálkodó, majd a haszonbérelő követte. Ilyenek hiányában az állami földalap részére lett biztosítva az elővásárlási jog. A jogi személyként működő földalap ugyanis a gazdátlanul maradó birtokokat más családi gazdálkodóknak adta volna el.

Az Orbán-kormányt 2002 tavaszán felváltó második szociál-liberális kormány azonban módosítva a Földtörvényt és a társasági tag földtulajdon-szerzési lehetőségét bevezetve, bujtatva lehetővé tette, hogy a

társaság felszámolása esetén külföldi magánszemély azzal egyszemélyi társaságot alapíthasson és egy ilyen áttétellel külföldi jogi, valamint külföldi magánszemélyek tulajdonába kerülhessenek termőföldek. Ezt segíti elő még az állami földalpnak a korábbi sorrendhez viszonyítva előbbre hozott elővásárlási joga is. Ugyanis az Orbán-kormányt felváltó Medgyessy-kormány – miként ez a legutóbbi 6 állami tulajdonban álló agrártársaság (Bábolna, Bóly stb.) 2004 júliusában külföldiek részére előkészített privatizációja tervéből is kitűnt – a már említett latin-amerikai óriásgazdaságok kialakítására törekszik. Ennek elősegítése látszik abban a kormányrendeletben is, amely lehetővé teszi a gazdáknak, hogy az előrehozott nyugdíjkorhatár elérésétől számítva életjáradék folyósítása fejében az állami földalpnak adhatják át gazdaságukat.

A második szociál-liberális kormány agrárpolitikája tehát mindenben eleget kíván tenni annak az uniós agrárpolitikai koncepciónak, amit az angolok preferálnak, miszerint a kelet-európai régióban nagy táblákon történjen a kalászosok és a takarmány termesztése. E koncepció értelmében szántáskor és vetéskor, valamint betakarításkor külföldi telephelyeikről ideszállított gépekkel végeznék el a munkálatokat, majd a gépekkel együtt a terményt is elszállítanák vagy az értékesítés idejéig átmenetileg közraktárakban helyeznék el. A közép-kelet-európai régióban – beleértve Magyarországot is – egy ilyen agrárgazdasági konstrukció kialakítása csak igényelne igen korlátozott számú munkaterőt bizonyos őrzési és rakodási funkciók ellátására. Ezáltal a magyar falun a családi gazdaságok tönkremenése miatt a mezőgazdák óriási munkanélküli seregének megjelenésével lehet számolni, amely ugyancsak a latin-amerikai államokhoz hasonlóan bevándorolna a városokba, azok külterületein a bádogg-, és papírviskókból kialakításra kerülő nyomortelepeket, ún. „favellákat” létrehozva, amelyek a bűnözés, a környezetszennyezés és a járványok gócpontjává válnának.

Nem véletlen, hogy már a Horn-kormány külügyminisztereként is Kovács László és az MSZP-s parlamenti frakció az egyéni nagygazdákká vált tsz-vezetők érdekeit képviselő Mezőgazdasági Termelők és Szövetkezők Szövetségével együtt a szabad és korlátozás nélküli termőföldszerzés lehetővé tételét szorgalmazta. Ennek érdekében minden jogalapot nélkülözve Magyarországnak az Európai Társulási Szerző-

désből, valamint az OECD-tagságból fakadó kötelezettségeire hivatkozva az Alkotmánybíróság előtt támadta meg az akkori első szociál-liberális kormány – bár sikertelenül – annak a Földtörvénynek a földforgalmat korlátozó előírásait, amelyet az Antall–Boross-kormány, illetve az MDP liberális szárnyának és az SZDSZ-nek e kérdésben a szocialistákkal egy platformon állása miatt a KDMP csak több évi huzavona után tudott 1994-ben az Országgyűlésben megszavaztatni (1994: LV. tv.). Azt pedig, hogy a 2002. évi választásokat követően az Orbán-kormányt felváltó második szociál-liberális kormány agrárpolitikájában a nagyfarmer-rendszert jellemző agrárstruktúra kialakítása és a családi gazdasági rendszer leépítése vált programmá, bizonyítja Kovács Lászlónak néhány nappal a választásokat követő az a fenyegetése a leköszönő, de még teljes jogkörrel működő polgári kormány irányában, hogy ha továbbra is osztanak földet az állami földalapról a családi gazdaságvitelt vállalók részére, büntetőeljárást kezdeményez és „elvárja” a bíróságoktól a megfelelő jogkövetkezmények levonását

A családi gazdaságok elsorvasztására és a termőföldeknek a Földtörvény tiltó rendelkezésének megkerülésével külföldiek tulajdonába történő átjátszására a Nemzeti Agrár-, és Vidékfejlesztési Kerekasztal (NAVK) lehetővé kívánja tenni, hogy jogi személyiséggel rendelkező bel- és külföldi agrárgazdasági társaságok egyaránt, főleg az állattartó telepek termőföldtulajdont szerezhessenek. Ennek érdekében a NAVK felülrná az EU-val kötött derogációs megállapodást, mely szerint 2001-től kezdődően 7 évig fennmaradhat a külföldiek termőföldtulajdon-szerzési tilalma azon magánszemélyek kivételével, akik már három éve Magyarországon lagnak és itt gazdálkodnak. Ezen túlmenően a NAVK annak érdekében, hogy a nagy- és a közepes erősségű gazdaságok közé beékelődő kisgazdaságok felszámolódjanak, tulajdonosait kényszereladásra kötelezné, ami az 1950-es és 60-as évek kommunista diktatúrájára emlékeztető önkéntes földfelajánlásra emlékeztet.

A családi gazdaságok elsorvasztásának politikájára vall az is, hogy 2003 nyarán az aszálykárok teljes körű rendezésétől, valamint a nemzeti keretből megadható agrártámogatások csökkent mértékű folyósításáról úgy döntött az agrártárca, hogy nem világosítja fel a gazdákat a támogatásokhoz történő hozzájárulás lehetőségeiről. Ebben közrejátszott az is, hogy a második szociál-liberális kormány mindjárt a hatalomra

kerülése évében (2002) a pályázatok elkészítésében szakértő agrár-mérnökökből a polgári kormányzás alatt kialakított falugazda-hálózatot a szakértők politikai szempontok szerinti lecserélésével szétzilálta. Ezenkívül még a csatlakozást közvetlenül megelőző évben, de még a belépés után sem voltak kialakítva az FVM részéről azok a hivatali fórumok, amelyekre keresztül az igényelhető támogatásokhoz a gazdák hozzá tudnának jutni. Emiatt nem jutottak hozzá 2004 őszéig a biogazdák az év tavaszán esedékes EU-támogatásokhoz. Ugyanakkor a szaktárca az EU által jóváhagyott nemzeti támogatási összegeket évről-évre csökkenti. A sertésfenyészők pl. 2004-ben nem egészen a félt kapták meg az előző évinek. (MN, 2004. IX. 6, 13.)

Általánosan érvényesülő tendencia a támogatások megkülönböztetett, azaz diszkriminatív odaítélése, mivelhogy az agrártárca a nagyfarmoknak sokkal nagyobb összegű és kedvezőbb feltételű támogatásokat biztosít, mint az egyéni és a családi farmoknak. Csak valamennyit változtatott kényszerűségből ezen a helyzeten az agrártárca részben a 2004 késő téli, kora tavaszi félút-lezárásos országos gazdademonstráció, valamint a szocialisták európai parlamenti választásokon elszenvedett veresége hatására. Ennek tudható be, hogy az agrártárca a 2004. év első felének kedvező időjárásai viszonyai következtében bekövetkezett túltermelésből fakadó értékesítési áresés hátrányait a közraktározás elősegítésével, valamint tanácsadással kívánna enyhíteni és nem folytatja azt az 1994–1998 közötti gyakorlatát, hogy még túltermelés esetén is termékeket importál. Igaz, ma már ilyen intézkedések nélkül is az országba korlátlanul érkehetnek és érkeznek az EU-tagállamokból mezőgazdasági termékek. Ugyanakkor egyre több hír jelenik meg a médiában a termelők veszteségeiről a felvásárlási árak leszorítása miatt, ami állami támogatással nem oldható meg, csak a felvásárlási áraknak állami beavatkozás melletti olyan stabilizálásával, amely a termelők megélhetéséhez és a gazdaság szinten tartásához szükséges mérsékelt hasznot biztosítaná. A mezőgazdasági szaktárca most sikertelenül kapkod, mivel az EU által a csatlakozási szerződés megkötésekor a belépés időpontjáig lehetővé tett hazai agrártámogatásokat a 2004. év helyett 2005-ben kívánta volna folyósítani. Ennek oka, hogy 2004-ben az FVM az ellenzék sürgetése ellenére sem állította fel a támogatást folyósító hivatalokat. Az EU viszont e támogatások belépést

követő utólagos folyósításához már nem járult hozzá. A gabona 2004. évi nyomott áron történő értékesítési kényszeréhez pedig az vezetett, hogy a szaktárca nem állította fel idejében az intervenciós raktárakat. Gyanítható, hogy a kormány e mulasztásai cinikus összejátszás az EU családi farmrendszert likvidálni kívánó agrárpolitikájával. Ezzel függhet össze az is, hogy a már Magyarországra megérkezett európai uniós mezőgazdasági támogatásokat 2005 első félévében a szakminisztérium a miniszterelnök tudtával visszatartotta és csak a MAGOSZ által megszervezett országos méretű gazdademonstráció hatására volt hajlandó a gazdáknak járó támogatást kifizetni.

Most lenne szükség arra is, hogy a gazdák megfelelő raktározási és termék-feldolgozási lehetőségekkel rendelkezzenek. Ezek birtokában nem lennének kiszolgáltatva a termékvásárló mezőgazdasági, kereskedelmi és feldolgozóipari cégeknek. Csakhogy már a rendszerváltás első éveiben újraszerveződött „Hangya” mezőgazdasági termékvásárlására és értékesítésére alkalmas szövetkezeti mozgalom stabilizálása érdekében nem tett semmit az akkor hivatalban volt Antall–Boross-kormány és a már említettek szerint abban az irányban sem történt semmi, hogy a régi mgtsz-ek beszerző-értékesítő és esetleg termékfeldolgozó szövetkezetekké alakuljanak át. Ez ugyanis a már körvonalazott mezőgazdasági struktúrát kialakítani célzó agrárpolitikának nem állt érdekében. Ugyanakkor maga a szövetkezet intézménye is ellentétes a globalizáció és a neoliberalizmus érdekeivel, mivelhogy a kisegzisztencia, az egyéni-családi farmer, a kisiparos, a kiskereskedő és a szabvány magánháztartás érdekeit van hivatva megvédeni a nagytőke haszonhajhászásával szemben. Ezzel áll összefüggésben az, hogy amikor lehetőség lett volna az alapvetően korszerű magyar élelmiszeripar részben vagy egészben szövetkezeti kézbe adására az adósságszolgálat bizonyos mértékű elengedésének vagy legalábbis átütemezésének egyidejű kérése mellett, az Antall–Boross-kormány az élelmiszeripar gyors privatizációjába kezdett.

Ennek eredményeképpen külföldi kézre került a növény-olajipar, a cukoripar, a tejfeldolgozó, valamint a húsipar. Az ekként privatizált élelmiszeripari üzemek egy részét – nyereséges működések ellenére – a külföldi tulajdonosok felszámolták, a munkavállalókat csoportos létszámleépítéssel, sőt nem egy esetben a csoportos létszámleépítés sza-

bályait megkerülve, egyszerű felmondással küldték el (lásd: a szekszárdi és a kaposvári húskombinát, valamint a kanizsai sörgyár, továbbá a magyar cukoripar esetét). Ugyanakkor a nem ilyen sorsra került továbbműködő üzemek esetében a feldolgozandó mezőgazdasági terméket nem a magyar termelőktől veszik át a külföldi cégek, hanem megdrágítva a feldolgozott élelmiszeripari termék árát és tönkretéve a korábbi magyar beszállító termelőket, a külhoni agrárprotekciónizmus következtében a hazájuk termelőitől felvásárolt nyersanyagot szállítják Magyarországra, és itt dolgozzák fel. Ennek során a fuvarköltségeket is beiktatják a fogyasztói árba, aminek következtében ezek a termékek Magyarországon drágábban kaphatók, mint az anyavállalat országában (a magyar napraforgótermelők esete a privatizált növényolaj-iparral). Több csődközelségbe jutott vagy csődeljárás alá került vagy egyszerűen csak termelésátstrukturálás miatt tevékenységet szűkítő élelmiszeripari feldolgozó cég (Baranyatej, Hajdú BÉT, Kapuvári Húskombinát) azon túlmenően, hogy lemondta a beszállító gazdák szolgáltatásait a felgyülemlett tartozásait sem fizette ki. Mindezt az FVM hatékony beavatkozás nélkül tétlenül nézte ellentétben az Orbán-kormány, amely eredményesen fellépett a Győri Kecs- és Ostyagyár elviteli tervével szemben. A jelenlegi szociál-liberális agrártárca télenlensége miatt sok állattenyésztő családi farm tönkrement. E folyamat ugyancsak az EU globalizációs agrárpolitikájának nagyfarmok kialakítására irányuló célkitűzését segíti elő. Lehet, hogy ezért az FVM részéről a passzivitás tudatos.

Annálfogva, hogy az *élelmiszeripar privatizációjának* túlnyomó része az egyéb ipari létesítmények egy részének magánosításával egy időben még az ÁPV Rt.-ről és az általa kezelt magánosításra szánt állami vagyon értékesítési módjáról szóló 1995: tv. kibocsátása előtt történt, az adás-vételi szerződések sem a huzamos továbbműködtetésre, sem a munkavállalók, sem a beszállítók megtartására, sem pedig a reorganizáció nem tartalmaztak szankcióval megerősített kikötéseket. Jóllehet, e törvényben már szerepel a munkavállalók és a beszállítók megtartásának, valamint a reorganizáció és a továbbműködtetés feltételkénti kikötése, ezeket a kikötéseket általában nem vagy csak rövid ideig tartották be. Az ide települt külföldi cégek egy jelentős része csak addig maradt itt, amíg az ösztönző adókedvezmények ideje nem

járt le. Ezt követően a globalizáció gazdasági törvényeinek a hatására ezek a cégek tőlünk keletebbre fekvő országokba, többnyire Ukrajnába, Romániába vagy Bulgáriába, nem egy egyenesen Kínába vagy más olyan távol-keleti országba tették át telephelyeiket, ahol hozzánk viszonyítva alacsonyabb a munkaerő ára. Hogy pedig az elhagyott régióban – a mi esetünkben Magyarországon – rivalizáló piacként hasonló ipar ne alakulhasson ki, a csarnokokat is teljes egészében lebontják, vagy a telepterületet az üzemi épületekkel együtt olyan kikötések mellett értékesítik, hogy az új tulajdonos a jogelőd iparának folytatása kivételével bármilyen célra hasznosíthatja a tőle megvásárolt ipartelepét. Ilyen kikötéssel került sor a sajószentpéteri üvegyár működésének leállítása után az amerikai tulajdonos részéről történt eladásra. Hasonló sorsra jutott több más iparágba tartozó jól felszerelt és nyereségesen működő üzem is. Így a német-svájci érdekeltségbe került bélapátfalvai cementgyár, az osztrákoknak eladott szolnoki papírgyár az Amerikába szállító és ottani érdekeltségbe került kecskeméti húszüzem. Mindhárom komoly piaci háttérrel rendelkező, jól felszerelt és korszerű technológiával működő üzemet az új tulajdonosok csakhamar bezárták, a munkásoknak felmondtak, a gépeket pedig leszerelték, amelyeket vagy a hazai anyagárhoz vitték (osztrákok a papírgyár esetében) vagy pedig keletebbre a termelési költségek csökkentése végett. Ezért lényeges a külföldről ideáramló tőkének az, hogy a privatizálás során minél olcsóbban juthasson hozzá a magyar gazdasági egységekhez, figyelmen kívül hagyva az ott dolgozó munkakollektíva pénzben is kifejezhető értékét. Éppen ezért *részben dilettantizmusa, részben pedig a vevőkkel való összejárás miatt komoly felelősség terheli az Antall-Boross-kormányt – főleg annak MDMP-s szárnyát, valamint a két szociális liberális kormányt abban, hogy az értékesítésre szánt cégeket előzetesen lepusztította és ma is lepusztítja.*

Visszatérve az *üvegiparra*, annak megvételeiben elsősorban amerikai cégek érdekeltek, amelyek azt Magyarországon is egy vagy csak néhány helyre kívánják koncentrálni, a többinek a leépítése mellett. Nagy a valószínűsége annak, hogy ez áll a tokodi üvegyár esete mögött is, amelyet egy középvallalkozás méretű magyar érdekeltségű Kft. eddig sikerrel működtetett. Banki kölcsönt a Raiffeisen Banktól szerezve lehetővé vált a gyár részére, hogy technológiáját a környezet-

védelmi szempontoknak is megfelelve korszerűsítse. A korszerűsítés elvégzésére a Környezetvédelmi Felügyelőségnek kellett volna megadni az engedélyt, amely azonban az Államigazgatási Eljárási Törvényben meghatározott maximum 2x30 napos eljárási idő helyett 2 év elteltével adta ki a korszerűsítésre az engedélyt, megvárva azt, míg a késedelmes beruházáskezdés miatt a bank vissza nem vonta az előzetesen jóváhagyott hitelt. Mivel a régi korszerűtlen technológiával az üveggyárat tovább üzemeltetni már nem lehetett, emiatt a társaság csődbe jutott és a termelést mintegy 120 munkavállaló elbocsátása mellett le kellett állítani. Annálfogva, hogy a községben más foglalkoztatási lehetőség nincs, valamint mivel e vállalat megszűnésével jelentős adóbevételről esett el a községi önkormányzat, a polgármester államigazgatási jogkörben okozott kár miatt – igen helyesen – pert indított a környezetvédelmi felelősség ellen. Annak ellenére, hogy a Környezetvédelmi Felügyelőség állítja, hogy teljes mértékben jogszerűen járt el, ez aligha hihető.

A 2002-es kormányváltást követően az Orbán-kormány által lendületesen elindított kis-, és középvállalati hálózat stabilizálását célzó *Széchenyi-Program*nak majdnem a teljes leállításához vezető *visszafo-gása*, továbbá a szupra-, és az internacionális nagyvállalati szférának a *közbeszerzéseknél* és a tenderpályázatokon a tisztességes versenyt elő-író szabályok kijátszásával, nem egyszer visszajutalmazások fejében történő előnyökhöz juttatása, egyértelműen mutatja, hogy a második szociál-liberális kormány egyértelműen a szociális hálót leépítő globa-lizált monetár neoliberális piacgazdaságot és ott is a külföldi főleg az amerikai gazdasági érdekeket szolgálja ki. Ezzel függ össze a multina-cionális nagyvállalatok kormányzati támogatása a nagyvállalatok szá-mára beszállítóként működő közép- és kisvállalkozások hátrányára. Ugyanis a korábbi szociális piacgazdaság szerződéses integrációjával szemben a globalizáció mai gazdaságfilozófiája a centralizáló szerve-zeti integrációt preferálja. Ennek fényében válik világossá, hogy a Medgyessy-kormány miért is fogta vissza, sőt üresítette ki az Orbán-kormány által a hazai kis-, és középvállalkozások megindítását és megerősítésére életre hívott „Széchenyi-Tervet”. A hazai *fogyasztóvé-delem* működése is mindez ideig kis-, és középvállalkozás ellenes volt. Ezt látszik alátámasztani hogy 2004 nyarán volt látszólag a fo-

gyasztók érdekében fellépve az Országos Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség központi szervezéssel ellenőrző brigádokat küldött az egyes megyékbe, a kisvállalkozások ellenőrzésére, a helyszíni ellenőrök azonban az európai uniós előírások megszegésére hivatkozva olyanokért is bírságoltak, a kiskereskedőket és a kisvendéglősöket, ami a normális kereskedelmi és iparüzési szokások (usance) szerint Európaszerte – így az EU tagállamokban is – elfogadott 2004 nyarán pl. egy dunántúli fürdőhelyen a Széchenyi-Terv támogatásával megépült panzió kávézóában nem sokkal a nyitás után egy hónapon belül kétszer is megjelent a felügyelet ellenőre és jelentéktelen adminisztrációs hibákért kétszer is bírságolt. Ezzel szemben a szomszédos Ausztriában a Munka- és Szociálisügyi Minisztérium külön fenntart egy Vállalkozástanácsadó intézetet, amely a kezdő vállalkozásokat több éven át díjmentesen instruálással és tanácsadással segíti. Miközben a magyar fogyasztóvédelem a kis-, és középvállalatokat túellenőrzi, addig a külföldre privatizált élelmiszeripari cégek viszonylatában felügyeleti deficit állt fenn, lejárt szavatosságú, holott a plázák élelmiszerpultjai is tele vannak nem megfelelő lejárt szavatosságú, sőt egészségre ártalmas árukkal. Mindezt a lakossági bejelentésekre és az egészségügyi felügyelet által kezdeményezett 2005 nyarán lefolytatott fogyasztóvédelmi ellenőrzések során került megállapításra. Csak a választások közeledése irányította a fogyasztóvédelmi felügyeletet a multinacionális cégek által fenntartott élelmiszerláncolatok vizsgálatára azok után, hogy sorozatban derült fény romlott élelmiszerek árusítására. Mindez azt mutatja, hogy a globalizált világgazdaságpolitika hazai kiszolgálása érdekében a szociál-liberális kormányzat a termelő-, és a szolgáltatóiparban is ugyanazt a gazdaságpolitikát folytat, mint az előbb bemutatott agrárium esetében.

Egyértelműen ez bizonyosodott be az Oktatási Tárca esetében is, amikor a SULINET-tel összefüggő eszközeladásokra a jogosítványt manipulált közbeszerzési eljárás keretében olyan amerikai cégnek adta, amely 2002 tavaszán ingyenes hosszú hétvégi luxuskikapcsolódásra hívta meg üdülőjébe a minisztérium vezető munkatársait. Valamint ilyen, az ugyancsak manipulált pályázatással, felső értékhatár-kikötés nélkül meghirdetett óvodai kakaóbiztos számítógépterítésre történt

„egypályázatos” cégkijelölés, amelynél irreális szállítási ár megállapítására került sor.

Általában megállapítható, hogy szinte valamennyi eddig lebonyolított közbeszerzési eljárás manipulált volt és az előre kiválasztott cégek nyerték meg a tendert, amelyek irreálisan magas árakon lettek feljogosítva szállítást vagy beruházást/kivitelezést, valamint egyéb közérdekű szolgáltatást teljesíteni. Mivel pedig a közbeszerzési pályázaton a tendert megnyerő cég jogosult csak közintézményeknek eladni, monopolhelyzeténél fogva a reális érték többszöröséért szolgáltatja vagy adja el a termékét, mint ahogy azt a vevőként fellépő közintézmény más cégtől jóval olcsóbban beszerezhetné. Az ebből származó visszaélések eddigi legnagyobbikát az autópálya építése kiírt pályázat tenderét megnyert négy cég kivitelezési költségeket jelentősen megnövelő tilos kartell-megállapodás jelentette, ami miatt a Versenyhivatal a négy cégre cégenként 7 milliárd Ft összegű bírságot szabott ki. E határozatot az érintett cégek azzal a cinikus támadták meg a Fővárosi Bíróság előtt, hogy a Versenyhivatal eljárási szabályt sértett, mivel titkos adatok meg nem engedett felhasználásával hozta meg és indokolta döntését. A közbeszerzési eljárások terén annak ellenére nem javult a helyzete, hogy 2004-ben teljesen új Közbeszerzési Törvény került elfogadásra, amely igen részletes kautélák beiktatásával kívánja a visszaéléseket megelőzni. A bonyolult és kazuisztikus új szabályozás azonban inkább segíti megtalálni a kiskapukat és kijátszani azokat. Mutatja ezt az is, hogy érdekes módon az új törvény meghozatalát követően is kormányközeli olyan cégek nyerik meg a közbeszerzési pályázatokat, amelyekben a kormányfő is érdekelt volt (l. a Tankönyvkiadó eladását).

Ugyancsak az autópálya-építés körül kirobbant másik nagy horderejű botrány, ami egyértelműen igazolja azt, hogy a második szociál-liberális kormány is teljesen bankárkormányként működik és bankárszemléletben kormányoz. Ez ami összhangban áll a mai monetár-liberális világgazdaság-politikával, pontosabban annak eltorzult kinövésével. A tényállás szerint az Állami Autópályakezelő Rt. az autópályahálózat továbbépítésére az EU-tól kapott támogatási összegeket a cél szerinti felhasználásig pályázati kiírás nélkül a Kereskedelmi és Hitelbank (K&H) kezelésébe adta, amelynek bróker cége a K&H Equitis a Miniszterelnöki Hivatalba is belépési jogosítvánnyal rendelkező Kul-

csár Attila közreműködésével ebből a pénzből megfinanszírozta a Britton Rt.-nek a Pannon Plaszt felvásárlására irányuló akcióját. Egyúttal e pénzösszegnek a gyarapítása érdekében a Magyar Európa Banknál kezelt közpénzek tőzsdei megforgatásra kerültek, aminek hasznát egyre nagyobb mértékben valószínűsíthetővé válva kormányközeli személyek fölötték le. Hogy mindez véghez vihető volt, vagyis, hogy célirányos alapok átmenetileg más célra is felhasználhatók legyenek, az erre irányuló tilalmat a kormány 2003 tavaszán törvénymódosítással feloldotta. Annak ellenére, hogy a kormány mindent megtett annak érdekében, hogy erre az ügyre ne derüljön fény (a PSZAF elnökének megveretése és törvénymódosítással történt eltávolítása, az ügy felderítése miatt és a kiküldött parlamenti vizsgálóbizottság munkájának megghiúsítása a bizottság kormánykoalíciós tagjai részről ügyrendi kifogásokkal), hasonló hatást váltott ki a közvéleményben, mit az előző szociál-liberális kormánynak az önkormányzati vagyon terhére történt MSZP-SZDSZ manipuláció a Vektor Kft., az 1000-es Ügyvédi Iroda és Tocsik Márta közreműködésével. Akkor az ÁPV Rt. felügyelőbizottságától tagadta meg az igazgatóság részei az adatoknak vizsgálatra történő átadását, ami ugyancsak jogellenes volt. Mindebben jelentős szerepet játszott, hogy az akkori szociál-liberális kormánykoalíció elvesztette a hazai parlamenti választásokat, a jelenlegi pedig az európai parlamentiét. Az 1996-os parlamenti választások ugyanakkor kedvező kimenetelét a szociál-liberális koalíció számára a Horn-kormány időszakának „olajgaate” ügye is minden bizonnyal hátráltatni fogja, mivel annak keretében az orosz-szovjet adósságok egy részének Magyarország irányába olajszállítással történt rendezése MSZP közeli magánzsebekbe vándorolt. Legalábbis erre utalnak a megindított büntetőeljárás keretében végzett ügyészi nyomozás legújabb fejleményei.

Ugyancsak visszaüt a jelenlegi szociál-liberális kormány 2003 nyarán már baljós jelzéseket felmutatott pazarló gazdálkodása és felpuhított 2004. évi költségvetése. A második szociál-liberális kormány a hivatali idejének megkezdését követő 200 napon, azaz több, mint fél éven át, választási ígéreteinek eleget akarván tenni az előző kormánytól megörökölt tartalékokat teljesen kimerítve, ezt követően pedig fedezet nélkül osztogatott. Anélkül, hogy tartós fedezet lett volna, túlméretezve emelte a köztisztviselői és a közalkalmazotti munkabérekét,

ezen kívül eleget téve a multik határtalan haszon- és piacszerzési törekvéseinek, az államháztartásra és a költségvetési intézményekre, valamint az önkormányzatokra a már említett módon rendkívül sérelmes, túl drága közbeszerzési és közberuházási tendereket írt elő. Az ebből származó hátrány még növekedett a nem megfelelő teljesítésekkel kereszttul is. Ehhez hozzájárult, hogy e közbeszerzési és közmegrendelési tenderek a kiválasztottakon kedvező kiírásáért és elbírálásáért visszajutalmazást kaptak azok, akik hivatali helyzetük felhasználásával a tendernyerést e cégek részére elősegítették.

Ez a politikai nomenklatúra – miként az első szociál-liberális kormányzat idején is – erőteljesebben volt összefonódva a gazdasági nomenklatúrával, mint akár az MDF vagy a FIDESZ, mivel tagjainak túlnyomó része a korábbi szocialista állampárti gazdasági szférájából származott. Jóllehet, eddig valamennyi rendszerváltó kormány vezető tisztviselőinek és koalíciós párt vezető nomenklatúrájának megvolt a maga kapcsolatrendszere a részben a rendszerváltás előtti időből átmentődött, részben pedig a rendszerváltás után kitermelődött gazdasági réteggel, amely a közvagyon és a közérdekek hátrányára részükre elvtelen kedvezményeket adott. 15 év ilyen irányú mérlegét tárgyilagosan nézve ezzel azonban a legnagyobb mértékben a jelenlegi kormányzat élt és él.

III. Tendenciák és elvi következtetések

Abban, hogy nemcsak az erkölcsileg, hanem a jogilag is elítélendő gazdasági és politikai természetű cselekvések előtt álló gátak ennyire eltűntek, a globalizációs világpolitikának igen komoly szerepe van. Korten „A tőkés társaságok viláгурalma” c. könyv, valamint Hans-Peter Martin és Harald Schumann „A globalizáció csapdája” című műve és a globalizációról szóló egy sor más átfogó írás kimutatja, hogy mind a bankszféra, mind az egyes ipari termelő és szolgáltató, valamint kereskedelmi ágazatok, mind pedig a mezőgazdaság az egyre szűkebbé váló, ugyanakkor viszont az egyre nagyobb társadalompolitikai és gazdasági hatalomra szert tevő multi-, és szupranacionális elit kezébe kerül. Ez az elit államokon keresztülgázolva, internacionálisan nemcsak a gazdaság valamennyi szektorát és ágát, hanem az államok politikájának egészét is uralja, a maga érdekeinek megfelelően megha-

tározva az államrezort. A fúziókkal egyre nagyobb hatalommá, ugyanakkor a kíméletlen piaci versennyel a konkurenciát csődfelszámolási eljárásokkal kihullajtó politikailag és gazdaságilag összefonódott nagyhatalom a közép-kelet-európai régiót neoliberais eszközökkel újra gyarmatosítja. Hogy ez ebben a térségben milyen mértékben sikerül, az a közép-kelet-európai posztkommunista államok mindenkori uralmon lévő kormánypártjainak és kormányainak kiszolgálókészségétől és/vagy nemzeti érzületétől függ. Az első magyar polgári kormány, valamint az azt felváltó szociál-liberális kormány időszakában a nehézipar olcsó privatizálhatósága végett szisztematikusan történt lezüllesztése következtében a vasúti járműpark korszerűsítés továbbfejlesztését célzó tendereken a külföldi járműgyártó cégekkel szemben a magyar járműipar még beszállítóként sem jöhet szóba. Ennek oka, hogy a tagállamok részére a nemzeti előnyben részesítést az EU tiltja. A magyar gazdaságpolitikával ellentétben Szlovákia nem volt hajlandó elsorvasztani járműiparát, ennél fogva a hozzánk hasonló vasútfejlesztésnél Ausztriához hasonlóan járműipara a tendernyertes külföldi gyártók beszállítójaként szerepel.

Visszatekintve az elmúlt 15 évre, a legnagyobb kiszolgáló készséggel és a legkedvesebb nemzeti érzülettel az MSZP és az SZDSZ, valamint a már regnált és most regnáló koalíciós kormánya rendelkezett, illetve rendelkezik. Valamivel mérsékeltebben nyilvánult és nyilvánul meg ez a két hatás az MDF esetében, ahol kormányzása időszakában a később az MDMP-t megalapító liberális szárnya képviselte a nagyobb kiszolgálói hajlandóságot.

Nézve e vonatkozásban a magyar helyzetet, úgy tűnik, a jelenlegi szociál-liberális kormány és a mögötte meghúzódó kormánypárti erők egy része mind a két oldalon behódolva az USA neokonzervatív republikánus szárnyának, nemzeti, sőt Európa ellenesen az amerikai politikai és gazdasági érdekeket fenntartás nélkül kiszolgálja. Egyúttal kritika nélkül utánozza és átveszi azt a neoliberais gazdaság-szociális felfogást, miszerint az állam nem állhat útjában az egyéni egzisztenciális szabadság és érdekérvényesítés megvalósításának, még akkor sem ha ezáltal társai, szűkebb vagy tágabb környezetének a jogos érdekeit sérti.

Míg a szociális piacgazdaság keynesi érdekérvényesítési mechanizmus az érdekeknek érdekegyeztetési fórumok felállításával és érdekegyeztető tárgyalások folytatásával zajlott, addig a mai hayeki és miltoni neoliberais monetarista gazdaságfilozófián és globalizmuson alapuló állami mechanizmus az amerikai lobbizásra épül, ahol az erőfölénnyel való lehetőségekkel élés és a nyomásgyakorlás elfogadott. Ez vezetett az USA-ban, de több európai fejlett polgári államban a tisztességes versenygyakorlás szabályait megsértő fúziókhoz és azokhoz a botrányokhoz, amelyek eredményeképpen a nagy cégbirodalmak tulajdonos-management részvényesei a cégrészvények fedezethiányos fiktív felértékelésével maguknak óriási hasznot hasítva, és eltitkolva a vállalat reális pénzügyi és gazdasági helyzetét, cégüket csődhelyzetbe hozták, megkárosítva ezzel a kistrészvényesek és a fogyasztók széles körét.

A magyar szociál-liberális gazdasági és politikai elit is utánozva ezt a gyakorlatot egyre nyíltabban nyúlt a közpénzekhez és egyre kisebb ellenállást tanúsítottak a külföldi gazdaságpolitikai nyomásokkal szemben. A kenőpénzadás és -elfogadás, továbbá a nemcsak erkölcsileg hanem jogilag is támadható pénz-, és vagyonszerzés legalizált cselekvési gyakorlattá vált (megalapozatlan gazdasági és mezőgazdasági támogatások kérése és nyújtása az irányító körön belül, valamint történelmileg kialakult bortermelői tájörzetek egyéni érdekek és pártkapcsolatok szerinti titkos telekkönyvi átrajzolása (Wekler ügy), beruházásokkal összefüggő pénzek átmeneti magáncélú felhasználása sikasztással és pénzmosással tarkítva (K&H Equitis Ügy), államadósság törlesztésből származó olaj szőkítése és magáncélú eladása (olajzredések), közbeszerzési és közberuházási tenderek irányított kiírása (SULINET, kakaóbiztos számítógépek, kartellezésre lehetőséget adó autópálya-építési trend kiírás – G. M. + D. M. + Inf. Min.), a svéd MIG vadászrepülők további fegyvertechnikai felszerelésekkel való ellátása (H. M.), privatizációs vevőkijelölési ügyben befolyással üzérkedés (Gresham-ügy), atomerőmű működtetésében nem szakember részéről szóbeli tanácsadási szerződés igen magas díjazás mellett, fiktív kampánymegrendelés magas díj kifizetése ellenében külföldi választási tanácsadónak stb.)

Ezekért a nem tiszta ügyekért mind a két koalíciós párt felelős. Most úgy tűnik, több van az SZDSZ mögött álló politikusi holdudvari kör rovásán. Presztízs okokból az SZDSZ új liberális elveket valló miniszterelnök mellett azért állt ki a 2004 augusztusi kormányátalakítás során, mivel féltette, hogy a liberális államtrezori értékeket meg fogják előzni a hagyományos szociális-segítő államtrezori értékek. Mindezt pedig ellentmondana annak az inter-, és szupranacionális globalizált világtrendnek, amelyet az USA és részben Brüsszel az EU-tagországaira és ránk is oktrojálni kíván. E neoliberális, határtalan haszon-szerzésre orientált globális gazdaságpolitika rendkívüli módon hasonlít a szocializmushoz abban, hogy az egész világot behálózó szupranacionális vállalatok nem törődve a fogyasztók érdekeivel és igényeivel, egyre-másra bocsátják ki újabb és újabb termékeiket, utasítva alsóbb egységeiket, hogy a saját területükön mennyit kell értékesíteniük. Mindezt nagyon hasonlít a szocializmus központi tervezési és tervle-bontási rendszeréhez, a globalizáció és ezzel együtt az egyes államok és nemzetiségek érdekeinek lenyomására irányuló törekvés pedig a proletárinternacionalizmushoz. E gazdaságpolitikai nyomásra tekintettel az új magyar Ptk. koncepciója a szerződéses kapcsolatokba a gyengébb fél védelme érdekében történő állami felügyeleti beavatkozást azzal az indokkal kívánja szűkíteni és a szerződési akaratszabadságot tágítani, hogy a gazdasági szervezetek működésének természetes velejárója a maximális haszonra való törekvés. Arról viszont már nincs szó a Koncepcióban, hogy ha ez erőfölénnyel párosulva elnyom más jogos érdekeket, a jog eszközeivel a határhaszon elmélet alapján továbbra is korlátozni kell a határtalan haszon koncepciójának az érvényesülését.

Mindezt ma már a világpolitika mértékadó gazdaság-, és szociálpo-litikai, valamint általános társadalompolitikai szereplői közül egyre többen látják. Ez hozta létre 2002 elején az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO) keretében a globalizáció társadalmi hatásait vizsgáló Bizottságot, amely annak a lerögzítéséből indult ki, hogy az informatika, a termeléseszközök a technológiák, a közlekedés és általában az infrastruktúra mai fejlettségi fokán a globalizáció elkerülhetetlen, aminek egyaránt vannak hasznos és káros vonásai. Megállapította azonban, hogy a „mai formájában erkölcsileg elfogadhatatlan és poli-

tikailag tarthatatlan”. Ezért változtatásokra van szükség, aminek irányait a gazdaság terén a Bizottság a következő pontokban jelölte meg: 1.) Az emberekre – értsd: a gazdaság terén a fogyasztókra – felhasználókra (P. T.) kell összpontosítani. Mint láttuk, a magyar jogalkotás és jogalkalmazás nem ebben az irányban halad; 2.) Olyan demokratikus és teljesítőképes államra van szükség, amely a világgazdasági integrációt befolyásolni, az ott élők számára a szociális és gazdasági esélyeket, valamint biztonságot megteremti tudja. Az Orbán-kormány egyértelműen ez irányban tett erőfeszítéseivel szemben a két szociál-liberális kormány pont ellentétesen a világgazdasági integrációnak kritikátlanul és elvtelenül rendelte alá magát („merjünk kicsinyek lenni” – Kovács László), a Széchenyi-terv és a családi gazdasági jogszabálycsomag kiüresítésével pedig a kis-, és a középvállalkozói, valamint a munkavállalói egzisztenciát megfojtotta; 3.) Konfrontáció helyett dialógusra van szükség, ahol minden olyan állami és nem állami érdekvédelmi és gazdálkodó szerv köteles legyen beszámolni azokról a gazdaságpolitikai, gazdasági és egyéb intézkedésekről (normatív és egyedi aktusok), amelyeket tett, valamint ilyenek meghozatala előtt érdekegyeztetést folytasson. E téren valamennyi eddigi rendszerváltó kormány deficitben volt és van. E téren minden kormányt, az Orbán-kormányt is bizonyos mértékig felelősség terheli, hogy azért nem hívta össze hosszú ideig az Országos Munkaügyi Tanácsot, mivel az MSZP-s beállítottságú többségi érdekvédelmi szervezetek az érértárgyalások sikere helyett azok meghíúsítására törekedtek. Jóllehet az első szociál-liberális kormány az érdekvédelmi szervezetekkel az első polgári kormányhoz hasonlóan tárgyalt, de mindkét kormány különböző kamarillapolitikai taktikákkal gyakran meghíúsította a megállapodások teljesülés – (kormánypárti képviselők módosítási javaslatok benyújtására való felkérés és parlamenti elfogadása). A második szociál-liberális kormány eleinte tárgyalt, a megállapodásokat azonban több ízben egyszerűen nem tartotta be (gázár stb.), később pedig az érdekegyeztetés megkerülésével kormányzott (2003 tavaszától) és lényegében ma is ezt teszi. 4.) A globális gazdasági és a szociális célok megvalósítása szorosabb partnerkapcsolatokat igényel. Az első polgári és megszorításaival a két szociál-liberális kormány ezen a téren

ugyancsak nem sokat tett. A partnerkapcsolatok helyett a gyakorlatban neoliberais hatásra a Hobs-i farkastörvények kezdtek el uralkodni.

Ami a változtatások megvalósításának stratégiáját illeti, a gazdaságot érintően a Bizottság arra utalt, hogy a világ piacai gyorsan növekedtek, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a szükséges gazdasági és szociális intézményrendszer nem épült ki. A legfontosabb kereskedelmi és pénzügyek nemzetközi és uniós (-P.T.) szabályok nem azonos hatással vannak a gazdag és a szegény országokra. Az ebből eredő demokráciadeficit igen hátrányosan érinti a fejlődő országok gazdasági és pénzügyi helyzetét. Mindez érvényes az EU-ra is, a 2004 májusában újonnan belépett államok hátrányára.

A gazdasági globalizáció reformja terén – a Bizottság helytálló álláspontja szerint – a nemzeti szintből szükséges kiindulni. Ezért olyan hatékony államra van szükség, amelyek tartós gazdasági növekedést és szociális védelmet biztosít. Ezt elősegíteni hivatott egy olyan élénk civiltársadalom, amely a vállalkozók és a fogyasztók, továbbá a munkavállalók és a munkáltatók reprezentatív szervezeteinek, valamint a különböző egyesületek aktivitásán nyugszik Magyarország e téren is deficitben van. Vannak ilyen szervezetek, de azok ma elsődlegesen MSZP-s politikai, valamint nagyvállalati elkötelezettségűek. Ez a szakszervezetekre és a fogyasztóvédelmi szervezetekre egyaránt vonatkozik. Az eddigi gyakorlat tanúsága szerint a két szociál-liberális kormányzaton belül mindig is a liberális koalíciós partner erőteljes befolyása, sőt irányítása érvényesül, amely a trendek kiírásánál és a verseny tárgyalásoknál a hazai pályázókkal szemben a külföldieket részesítette előnyben.

A globális szinten végrehajtandó reformnak öt lényeges területen kellene megvalósulnia a Bizottság álláspontja szerinti:

- 1.) A kereskedelem és a pénzügy területén szélesíteni kellene a fejlődő országok autonómiáját. Ennek mond ellent ma, hogy az EU nem engedi, hogy az egyes újonnan belépett közép-európai posztkommunista államok – ideértve Magyarországot is – saját keretük terhére támogatásban részesítsék kis-, és középvállalkozásaiknak, valamint mezőgazdaságuknak a nemzetközi színvonalhoz történő felzárkóztatását. Ugyancsak ellentétes a Bizottság ebbéli álláspontjával, hogy az autópálya-tender kiírására ha-

zánk a többi tagállamhoz hasonlóan nem szerepeltethet fővállalkozóként magyar vállalatot. Ez ránk nézve a többi új tagállammal együtt súlyos megkülönböztetés a régiekhez viszonyítva, melyek saját cégeikkel már régen kiépítették korszerű autópályahálózatukat.

- 2.) Szükségesnek tartja a bizottság, hogy leépüljenek azok a gazdaságpolitikai gátak, amelyek akadályozzák a fejlődő országok mezőgazdasági termelésének és iparosításának gyorsítását, valamint amelyek korlátozzák eme országok pénzügyi és gazdasági stabilitásának a megeremését. Ez mindenek előtt vonatkozik a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank gyakorlatára és adósságcsapdát kiváltó hitelezési, valamint támogatási-szaktanácsadási politikájára, ahol a tanácsadók sablonos és sokat nem érő tanácsaik honoráriumaként a maguk számára viszik el az országnak kiutalt támogatások jelentős hányadát.
- 3.) A bizottsági álláspont szerint a világgazdaságban el kell ismerni a szociális biztonság minimumát, ami ma egyáltalán nem érvényesül. Erre utalnak nálunk a két szociál-liberális kormány által alkalmazott megszorítások, valamint e két kormány és az első polgári kormány privatizálásával összefüggő, a szükségessé meghaladó munkahely-leépítések, valamint azok az intézkedések is, amelyekkel a jelenlegi szociál-liberális kormány segíti életképtelenné tenni a családi gazdaságokat, valamint a kis-, és középméretű hazai vállalkozásokat.
- 4.) Állást foglalt továbbá a bizottság abban is, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszert alkalmasabbá kell tenni a tartós globális növekedés támogatására.
- 5.) Hangsúlyozni kell végezetül, hogy a Bizottság kardinális éllel kimondta, hogy a gazdasági és a szociális fejlődésnek összhangban kell lennie a környezetvédelem követelményeivel helyi, nemzeti, regionális és globális szinten egyaránt. Ez a követelmény a legkevésbé megoldott nemcsak nemzetközi, hanem hazai szinten is országosan, regionálisan és lokálisan egyaránt. Ez annak a kimondását jelenti, hogy a globalizáció során a gazdaság csak akkor működik egyensúlyban a természet-, és a társadalom

törvényeivel és a fenntartható fejlődés szabályai szerint, ha a gazdasági szempontok mellett megfelelő hangsúllyal figyelembe az emberiségnek vételre kerülnek a szociális, a nemzeti-kiscsoport autonóm, valamint az emberiségnek az egészséges élelmezéshez és környezethez való jogai. Sajnos ma ez sem érvényesül a gazdaságból származó priváthaszon egyoldalú preferálása miatt. Ennek van alárendelve az egészségügy a kórház privatizációval és a gyógyszeriparral együtt, az oktatásügy, ideértve a felsőoktatást sablonizáló bolonyai folyamat, valamint az országok, így hazánk külpolitikájának internacionális jellege is. Ennek megvizsgálása azonban eme írás szűk keretei miatt egy másik tanulmány tárgyát képezi.

A közvetlenül és közvetve felhasznált források jegyzéke

Napi sajtó-, és heti folyóirathírek, hírelemzések, kommentár, valamint publicisztikai írások a privatizációt, a kormányok ipar-, és mezőgazdaság-politikáját, vállalkozás-támogatását, valamint beruházás-politikáját érintően a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap, a Népszabadság napilapok a Napi Gazdaság, a Figyelő és a Heti Világgazdaság, az Ötlet (1992-ben megszünt), napi-, és heti szakfolyóiratok 1990–2004 I. félév közötti számaiban.

A magyar gazdaságpolitikára fókuszáló elméleti munkák:

Árva László–Diczházi Bertalan: Globalizáció és a külföldi tőkeberuházások újabb fejleményei Magyarországon. Kairosz, Bp. é. sz.

Balázs Péter–Maresceau, Maiz (szerk.): Az európai megállapodás végrehajtásának jogi és elméleti kérdései, OMIKK Bp., 1995.

Gidai Erzsébet: Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára, Püski K. Bp., 1996. 7–46.

Kecskés László–Széchenyi László: A termőföldről szóló 1994. LV. Tv. 6.§-a a nemzetközi jog és az EU jog fényében. Magyar Jog, 1997/12.

Kraj István: Rendszerváltás bekötött szemmel. Belvárosi K. Kiadó, Bp., 1993.

Lentner Csaba: Ki fizeti (meg) a privatizációt? Gazdaság és Társadalom, 1996/3-4.

Lentner Csaba: A hazai vállalkozásokat erősítő gazdasági programok társadalmi hatásai – az egzisztenciahiteltől a Széchenyi Tervig. Valóság, 2002/8. 60–68.

Prugberger Tamás: A nyugat-európai és a közép-kelet-európai országok privatizációjának jogi rendezéséről. In: Ünnepi tanulmányok Gáspárdy László prof. 60. születésnapjára (szerk.: Csaba L.) Novotni Kiadó, Miskolc, 1997.

- 138–156. (feldolgozva a HVG és a Közgazdasági Szemle 1989–1998 közötti privatizációról közölt tudósításai és elemző írásai forrásmegjelölésekkel)
- Prugberger Tamás: Gondolatok a magyar termőföldtörvény módosítási tervezetéhez. Valóság, 1997/10. 27–28. és 41–43.
- Prugberger Tamás: Szebehelyi Klára: A magyar munkajog vergődése az Európai Unió normái és a liberálkapitalizmus igényei között. Jogtudományi Közlöny 1995/12.
- Tanka Endre: Megmaradásunk a föld. Magyar földtörvény és európai uniós integráció. Kairosz Kiadó, Bp., 2001.
- Tellér Gyula: Laky–Neumann–Boda: A privatizáció foglalkoztatási hatásai. ÁPV Rt. kiadása (a forrásjegyzékben közölt művek közül Laky, Neumann, Matolcsy és Voszka leírásai jelentősek témánk szempontjából).
- A globalizációról szóló általános elméleti munkák:**
- Csath Magdolna: Kiút a globalizációs zsákutcából. Kairosz K. Bp., é. n.
- David, C.: Tőkés társaságok világhuralma. Kapu K. 5. kiadás, Bp., 1995.
- Drábik János: Uzsoracivilizáció (a kapitalizmus új világtrendje) Gold Book Kft. Bp., 2002
- Fridmann, Milton: Piac és szabadság. Akadémia Kiadó, Bp., 1996.
- Hayek, Friedrich: Piac és szabadság, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp., 1995.
- Martin, Peter-Hans: A globalizáció csapdája. Perfekt Kiadó Bp., 1998.
- Marton Tamás: „Tisztességes globalizációt: lehetőséget teremteni mindenki számára”. Munkaügyi Szemle, 2004/7-8.
- Went, Robert: Globalizáció (Neoliberális feladatok, radikális válaszok). Perfekt, Bp., 2002.

Szabady Balázs

Egyéni racionalitás, közösségi racionalitás, erkölcs

A racionalitást, mint „modern” eszményt, évezredek óta kergeti az ember. Az első emberpár bibliai története is tartalmazza azt a dilemmát, hogy a tudás boldoggá vagy boldogtalanná tesz-e. Erre a kérdésre minden kor embere kereste a választ, mindegyik a maga módján. Megnyugtató végeredmény, úgy tűnik, nincs.

A modern korok racionalistái által népbufitónak nyilvánított vallások is hatalmas, és a maguk módján racionális gondolati rendszereket építettek fel. A racionalitás utáni vágy tehát minden korra jellemző, de ha a fogalmat tudományosan kívánjuk megragadni, tudományos célra használhatóan definiálni, azonnal kiderül, hogy a szónak nincs mindenki számára egyaránt használható jelentése, ezért minden gondolkodó kénytelen újra megmondani, hogy az *ő számára* mi racionális. Az egyszerűség kedvéért elegendő, ha két olyan weberi fogalomra gondolunk, mint célracionalitás vagy értékracionalitás.

Ha a racionális döntés létrejöttének mechanizmusát kutatjuk, nyilvánvalóan individuumokban kell gondolkodni, tehát a módszertani individualizmus területén járunk. A módszertani individualizmus tulajdonképpen a makrotársadalmi jelenségeknek, összefüggéseknek az egyének döntései, cselekvései által történő megközelítését jelenti. A racionális döntéseméletek modelljeinek középpontjában egy olyan individuum racionális döntései állnak, aki önző, preferenciái stabilak, ismeretei és képességei megfelelőek a döntés meghozatalához. (Szántó Z., 1999.) Mindazonáltal a figyelmes szemlélő a racionális döntésemélet alkalmazóinak („híveinek”) szemléletében fedezhet fel jelentős különbségeket. Mi a racionális választás, milyen a RDE magyarázó ereje, jellemzi-e a racionalitás az összes emberi cselekvést, mik a racionalitás kritériumai, előfeltétel-e az önzés, objektív fogalom-e az egyéni érdek, az „irracionalis” esetek hogyan értelmezendők stb. (Orthmayr I. 1997).

A módszertani individualizmus – módszertani kollektivizmus (módszertani holizmus) dichotómia erőltetése nem mindig gyümölcsöző. Marx-ról például megállapítható, hogy bizonyos esetekben módszertani individualizmus, máskor módszertani kollektivizmus jellemezte gondolkodását. (Orthmayr I., 1990.) Ebből levonható az, hogy Marx következetlen volt, de az is, hogy egy utóbb kitalált paradigma nem szükségképpen eredményezi azt, hogy mindenki beleerőltethető valamelyik gondolati rendszerbe. A társadalomkutató fő dolga a problémák megtalálása és lehetőség szerint megoldása, nem pedig az, hogy tűzön vízen át hűséges legyen egy mások által felállított paradigmához. Mindezt kiterjesztve individuum természetesen nemcsak 1 ember lehet, hanem egy család, vagy bármilyen közösség is, amely a külvilág felé képes individuumként viselkedni.¹

A racionális cselekvés 2 alapvető viszonyítási pontja:

1. A *cél*, illetve a célok halmaza. Ez utóbbi esetben célfüggvény képezhető, miáltal a különböző célok egyetlen kalkulálható értékke rendezhetők össze.
2. A rendelkezésre álló *eszközök*, melyek megválasztása az individuumtól függ.

A *feltételek*, illetve külső körülmények passzív szerepet játszanak. Ha megváltoztathatók, akkor az eszköz szerepét játsszák a döntésben, ha nem, akkor nem képezik a racionális döntés *tárgyát*.

Mi a racionális döntés? *Az eszközök olyan megválasztása, hogy a célt, illetve a célfüggvény maximális értékét elérjük.* Magának a célnak a „racionalitásáról” nincs értelme beszélni: különböző személyeknek lehetnek különböző céljaik, közöttük racionalitás szempontjából rangsort felállítani csak egy *külső szemlélő saját célrendszere szempontjából* lehetne, és ez már idegen a döntéshozó személytől, semmi köze az ő racionalitásához. Emellett különböző külső szemlélők különböző célrendszerekkel rendelkeznek, és így a cselekvő individuumok céljainak „racionalitását” különbözőképpen ítélnék meg. A cél tehát nem racionalitás kérdése. Racionális csak *az eszköz megválasztása* lehet. Emellett a célok nemcsak különböző cselekvők esetén különbözhet-

¹ Erre mondható, hogy „a módszertani individualizmus újabb és mérsékeltebb változatának” szemlélete. (Szántó Z., 1999, 22.)

nek. Ugyanazon ember (individuum) céljai *időben is változhatnak*, amint ez az életben szüntelenül tapasztalható.

Az individuum céljait befolyásolhatják erkölcsi és anyagi szempontok egyaránt, de az őt körülvevő közösség érdekei, szempontjai is. A racionális döntés során azonban mindezek, még a „kollektív” célok is az *egyén* céljaként jelennek meg, mert az egyén magáévá tette őket. A módszertani individualizmus szemléletmódját hordozó racionális döntésemélet tehát nem szükségképpen az egyéni önzés módszertani megfogalmazása, hiszen a célok a társadalmi szolidaritás és integráció mértékének függvényében nemcsak egyéni, önző célok lehetnek. A döntés egyéni, a cselekvés egyéni, miként a célok is internalizálódtak, egyénivé vált célok.

Mivel az egyén céljai időben változhatnak, a racionális döntés során nyilván az a cél játszik szerepet, amit a döntéshozó *a döntés pillanatában helyesnek érez*, azzal a hittel, hogy nagy valószínűség szerint később is így fogja érezni.

A racionális döntésemélet egyes képviselői számára viszont a *cél* nem is lehet kérdéses! Jon Elster például úgy teszi fel a kérdést, hogy „az adott körülmények között mit tenne egy *racionális személy*”?² Mintha a szereplőket aszerint lehetne két fő csoportra osztani, hogy racionálisak-e vagy nem, és nem a preferenciáik, az értékrendjük, az ízlésük, a hitük alapján. Ez valójában az öreg XVIII. századi racionalista hangja, aki nagy szellemi fölényrel magyarázná el a XIX. századi ifjú romantikusnak, hogy a szóba jöhető menyasszonyok közül kit vesz el feleségül „egy okos ember”.

Ha tudomásul vesszük, hogy az egyéneknek különböző céljaik lehetnek, a legegyszerűbb fogolydilemma kimenetei is különböző megvilágításba kerülhetnek³:

Az „Én” döntése	A „Te” döntése	
	Vallasz (T_1)	Hallgatsz (T_2)
Vallok (É ₁)	Mindketten 10 évet kapunk.	Én szabadon elmehetek, Te 12 évet kapsz.
Hallgatok (É ₂)	Én 12 évet kapok, Te szabadon elmehetsz.	Mindketten 2 évet kapunk.

² Elster, J. (1997) 38. (Kiemelés tőlem. Sz. B.)

³ Lásd: Parfit, D. (1998) 138., valamint Szántó Z. (1999) 32–33.

Vegyük észre, hogy a játéknak valójában 3 résztvevője van: a 2 játékos („Én” és „Te”), a harmadik résztvevő pedig a társadalom, amely a játékban nem vesz részt, de előzetesen ő állította fel a „játékszabályokat”, azzal a céllal, hogy a bűnösök bűnhődjenek, illetve érdekükben álljon valani. A „kollektív céloknak” ez a megközelítése határozottan eltér attól, amit az ugyancsak a módszertani individualizmus és a racionális döntésemélet posztulátumain nyugvó „közösségi döntések elmélete” fogalmaz meg. Abban az elméletben a közösségi érdek nem elvont társadalmi morált képvisel, hanem az összes önző és racionális szereplő preferenciáinak eredője, lehetőleg Pareto-optimumként. (Lásd: Csonotos L., 1999/b.) Hasonló a helyzet az n-szereplős fogolydilemma esetén, amely véges számú szereplő esetén vizsgálja a kollektív cselekvés lehetőségeit és kimeneteit. (Lásd: Hardin, R., 1998.)

A 3 résztvevő szempontjából a négyféle kimenet a következő:

Az „Én” szempontjából		
Az „Én” döntése	A „Te” döntése	
	Vallasz (T_1)	Hallgatsz (T_2)
Vallók (É ₁)	10	–
Hallgatók (É ₂)	12	2

A „Te” szempontjából		
Az „Én” döntése	A „Te” döntése	
	Vallasz (T_1)	Hallgatsz (T_2)
Vallók (É ₁)	10	12
Hallgatók (É ₂)	–	2

A Társadalom szempontjából („Mi”, bűnösök mit kapunk)		
Az „Én” döntése	A „Te” döntése	
	Vallasz (T_1)	Hallgatsz (T_2)
Vallók (É ₁)	20	12
Hallgatók (É ₂)	12	4

Ha eltekintünk attól, hogy az embernek nem lehet más célja, csak az, hogy neki minél jobb legyen (tehát minél kevesebb évet kapjon), akkor az egyes játékosoknak 6 különböző célja, célrendszere lehet:

- a) Nekem minél jobb legyen: minél kevesebb évet töltsék börtönben.
- b) Nekem minél rosszabb legyen: átvettem a megbántott társadalom attitűdjét, ezért saját személyemben vezekelni akarok a büneimért.
- c) Neked (a másoknak) minél jobb legyen: a másik iránti barátság, vonzalom, szolidaritás vezérli tetteimet, csak az ő javát nézem.
- d) A másoknak minél rosszabb legyen: valamiért bosszút akarok állni rajta, tekintet nélkül arra, hogy az számomra mivel jár.
- e) Mindkettőnknek minél jobb legyen: a szolidaritás egy lehetséges megnyilvánulása – a 2 játékos közös helyzetét szeretné optimalizálni. (Vegyük észre, hogy a társadalom így jár a legrosszabbul: a bűnösök a legkevesebb bünhődnek, a társadalmi cél a legkevesebbé így teljesül.)
- f) Mindkettőnknek minél rosszabb legyen: átvettem a társadalom attitűdjét, de nem egyedül akarok vezekelni a büneimért, mint a *b*) esetben, hanem azt akarom, hogy a bűnösök nyerjék el igazságos büntetésüket. (Az *e*) esettel ellentétben ekkor teljesülnek a legjobban a társadalom céljai.)

A 6-féle cél tulajdonképpen különböző preferenciákat illetve preferencia-kombinációkat jelent, Ezek között szerepelhetnek társadalmi normák is, melyek ily módon beépülnek a *célokba!* Emellett nem tűnik értelmezhetőnek az az ultraracionális szemlélet, miszerint „A társadalmi normák vezérelte cselekvés nem az eredményekhez igazodik.”⁴ Ha a cselekvő számára *eredmény* az, hogy normavezérelten tudott cselekedni, akkor az iménti mondatnak semmi értelme. A racionalitás tehát csak a célokhoz viszonyítható. A módszertani individualizmus magyarázat-paradigmája szerint a célokat a preferenciák alakítják ki „makro-mikro mechanizmusok” formájában. (Szántó Z., 1999. 34, hivatkozással Elster, J., 1982, 463.) De mi alakítja ki az adott preferenciákat? Azonos társadalmi- gazdasági helyzetben lévő, azonos „makro-

⁴ Elster, J. (1997) 117.

mikro mechanizmusoknak” kitett embereknek talán mindig azonos preferenciáik vannak? Milyen mélységig kellene elmerülni a makro-mikro mechanizmusok vizsgálatában, hogy két azonos helyzetben levő, de mégis különböző preferenciákkal rendelkező ember preferenciáinak megtalálhassuk a *különböző* magyarázatát? Bizonyára lehet *elméleti* válaszokat adni ezekre a kérdésekre, de látható, hogy a paradigma gyakorlati hasznosítását ezek a problémák ugyancsak kétségessé tehetik.

Mégis gyakori a weberi „célracionalitás” fogalmának hatására az a megközelítés, hogy a célracionális cselekvők számára a norma költségnövelő tényező.⁵ Valójában az a megközelítés pontosabb, hogy két eset lehetséges: a normák elfogadásának van-e normatív teleologikus háttere, vagy nincs.⁶ Ebből pedig az következik, hogy ha a norma internalizálódott, akkor beépül a célrendszerbe, ha nem internalizálódott, és csak a szankcióval való fenyegetettség miatt hat, akkor pedig a cselekvés külső feltételei közé tartozik. Mint ilyen, az utóbbi esetben lehet költségnövelő tényező, de kedvező helyzetben költségcsökkentő is! Gondoljunk például Coleman fejtegetéseire a társadalmi tőkéről.⁷

Miután ez a 6-féle cél mindkét játékos szeme előtt lebeghet, valójában 36-féle célkombináció van még 2 játékos esetén is. A játéknak viszont természetesen továbbra is csak 4-féle kimenete van!

Nézzük végig az egyén szempontjából milyen egyensúlyi stratégia következik az egyes célokból:

- a) Vall (É1 ill. T1).
- b) Hallgat (É2 ill. T2).
- c) Hallgat (É2 ill. T2).
- d) Vall (É1 ill. T1).
- e) Hallgat (É2 ill. T2). Itt és a következő esetben a „Mi (bűnösök)” feliratú tábla alapján döntenek!
- f) Vall (É1 ill. T1).

⁵ Szántó Z. (1999) 94.

⁶ Szántó Z. (1999) 95.

⁷ Coleman, J.S. (1994).

Most tekintsük át a 36-féle cél-kombináció esetén kijövő eredményt, ha a két játékos a fenti stratégia szerint játszik.

1. táblázat: A döntések halmaza az egyes célkombinációk esetén

Az „Én” célja	A „Te” célja					
	A	B	C	D	E	F
A	É ₁ T ₁	É ₁ T ₂	É ₁ T ₂	É ₁ T ₁	É ₁ T ₂	É ₁ T ₁
B	É ₂ T ₁	É ₂ T ₂	É ₂ T ₂	É ₂ T ₁	É ₂ T ₂	É ₂ T ₁
C	É ₂ T ₁	É ₂ T ₂	É ₂ T ₂	É ₂ T ₁	É ₂ T ₂	É ₂ T ₁
D	É ₁ T ₁	É ₁ T ₂	É ₁ T ₂	É ₁ T ₁	É ₁ T ₂	É ₁ T ₁
E	É ₂ T ₁	É ₂ T ₂	É ₂ T ₂	É ₂ T ₁	É ₂ T ₂	É ₂ T ₁
F	É ₁ T ₁	É ₁ T ₂	É ₁ T ₂	É ₁ T ₁	É ₁ T ₂	É ₁ T ₁

A 36 esetből a két fél célja csak 10 esetben teljesül maradéktalanul (a kövéren szedett cellákban): AB, BA, AC, CA, BD, DB, CD, DC, EE és FF célkombinációk esetén.

A 3 résztvevő helyzete a különböző célkombinációk esetén látható a 2., 3. és 4. táblázatban.

2. táblázat: Következmények az „Én” számára különböző célkombinációk esetén

Az „Én” célja	A „Te” célja						
	A	B	C	D	E	F	Átlag
A	10	-	-	10	-	10	5
B	12	2	2	12	2	12	7
C	12	2	2	12	2	12	7
D	10	-	-	10	-	10	5
E	12	2	2	12	2	12	7
F	10	-	-	10	-	10	5
Átlag	11	1	1	11	1	11	6

Amint a 2. táblázatban látható, az „Én” szempontjából a különböző célok esetén viszonylag kevés, mindössze 2 év különbség van, hiszen

az átlagos értékek 5 illetve 7.⁸ A saját helyzet optimalizálására törekvő *A* változat 5 éves átlaggal jár, holott a legkedvezőbb érték 0 lenne. Ugyanígy a saját bűnhődést előtérbe helyező *B* változat is éppen 5 évvel marad el a legrosszabb értéktől, a 12-től. De az kétségtelen, hogy a *B* változat 2 évvel rosszabb átlagot eredményez, mint az *A*, ennyiben az „Én” célja teljesül.

3. táblázat: Következmények a „Te” számára a különböző célkombinációk esetén

Az „Én” célja	A „Te” célja						Átlag
	A	B	C	D	E	F	
A	10	12	12	10	12	10	11
B	-	2	2	-	2	-	1
C	-	2	2	-	2	-	1
D	10	12	12	10	12	10	11
E	-	2	2	-	2	-	1
F	10	12	12	10	12	10	11
Átlag	5	7	7	5	7	5	6

A „Te” számára a célok teljesülése ennél jóval tökéletesebb (3. táblázat). A döntések közül a *C* és a *D* foglalkozott a másik fél helyzetével. Miként a táblából látszik, jó eredménnyel (jobb eredménnyel, mint az „Én” esetén) hiszen a másik helyzet javítására törekvő *C* döntés 1 átlaggal, a másik helyzetének rontására törekvő *D* döntés 11 átlaggal jár. A szélső értéktől mindegyik csak 1-gyel tér el.

Ezek után áttekinthetjük az „Én” és a „Te” relatív helyzetét az „Én” döntéseinek szempontjából.

⁸ Meg kell jegyezni, hogy az átlagszámításkor egyenlő súlyozást használtunk, hiszen nem volt semmilyen feltevésünk arról, hogy a másik fél céljai milyen gyakorisággal fordulhatnak elő.

4. táblázat: Az „Én” és a „Te” relatív helyzete az „Én” döntéseinek szempontjából

Az „Én” célja	Átlag		Különbség az „Én” szempontjából
	Nekem	Neked	
A) Nekem minél jobb legyen.	5	11	-6
B) Nekem minél rosszabb legyen.	7	1	6
C) Neked minél jobb legyen.	7	1	6
D) Neked minél rosszabb legyen.	5	11	-6
E) Mindkettőnknek minél jobb legyen.	7	1	6
F) Mindkettőnknek minél rosszabb legyen.	5	11	-6

Az A), B), C), D) egyéni célú döntések esetén itt is kielégítő az eredmény.

5. táblázat: Következmények a „Mi” számára különböző célkombinációk esetén

Az „Én” célja	A „Te” célja						Átlag
	A	B	C	D	E	F	
A	20	12	12	20	12	20	16
B	12	4	4	12	4	12	8
C	12	4	4	12	4	12	8
D	20	12	12	20	12	20	16
E	12	4	4	12	4	12	8
F	20	12	12	20	12	20	16
Átlag	16	8	8	16	8	16	12

A „Mi” számára létrejövő következmények láthatók az 5. táblázatban. Vegyük észre, hogy ha az „Én” szempontjából ábrázolt értékek mátrixát X-szel, a „Te” szempontjából ábrázolt értékek mátrixát Y-nal, a „Mi” szempontjából ábrázolt értékek mátrixát Z-vel jelöljük, akkor igaz, hogy

$$X = Y'$$

$$Z = X + Y = X + X'$$

A célok a „Mi” esetén is kielégítően teljesülnek (5. táblázat).⁹ Az E) esetben a minimális 4-et csak 4-gyel haladja meg az érték, az F) esetén pedig csak 4-gyel marad el a maximális 20-tól.

Tehát az átlagot illetően tulajdonképpen mind a 6 cél teljesül, de nem maradéktalanul. A 2., 3. és 5. táblázat eredményei tulajdonképpen az egyszerű fogolydilemma esetén illusztrálják azt, amit a racionális döntéelmélet a „nem szándékolt következmények” fogalmával jelöl.¹⁰ A sikeres döntéshez az „Én”-nek ismernie kellene a „Te” célját, és a feleknek bízniuk kellene egymásban.¹¹

Az átlagok kiszámításakor tulajdonképpen azt tételeztük fel, hogy a másik fél részéről a 6-féle cél, illetve 6-féle viselkedés egyenlő valószínűséggel várható. Ez nem szükségképpen van így. Az ilyen döntés bizonytalan helyzetben hozott döntésnek is felfogható, ezért a *várható hasznossági szabály* figyelembe vételével is modellezhető a döntés.¹² Ebben az esetben az „Én” szempontjából nézve

- *Cselekvési alternatívák* (x): vall (\acute{E}_1), hallgat (\acute{E}_2).
- *Világállapotok* (s): a „Te” A, B, C, D, E vagy F céljai, illetve az azokból fakadó 2 döntési alternatíva: T_1 illetve T_2 (vall illetve nem vall).
- *Következményfüggvény* (4-féle döntési kombináció – \acute{E}_1T_1 , \acute{E}_1T_2 , \acute{E}_2T_1 , \acute{E}_2T_2 az 1. táblázatnak megfelelően): $c(x,s)$, melynek értékei a 2. táblázatból olvashatók le.
- *Vélekedés a világállapotok valószínűségéről* (az „Én” vélekedése arról, hogy a „Te” esetében a 6-féle cél milyen valószínűség-

⁹ Itt természetesen nem az „individuuálisan racionális” stratégiák eredőjéről van szó, mint Csontos L. (1999/a) megközelítésében.

¹⁰ Lásd pl. Elster, J. (1997) 95–104. A szerző a fogalmat kapcsolatba hozza azzal, amit A. Smith „láthatatlan kéz”-nek, Hegel „az ész cselének”, Marx az embernek a cselekvésétől való „elidegenedés”-ének nevezett (i.m. 95). A fogalommal tehát utalni lehet a módszertani individualizmustól eltérő elméletekre is. Hasonló összefüggésben ír „szupraintencionális mechanizmusról” Szántó Z. (1999) 37.

¹¹ Ekkor tulajdonképpen alkulhelyzetről van szó, amelyben a felek – akár közös érdekekre is hivatkozva – megpróbálják a másik félre akarataikat rákényszeríteni. (Lásd pl. Schelling, Th. C., 1998, vagy Elster, J., 1997. 139–149.) Más megközelítésben ez egy koordinációs vagy kooperációs probléma, attól függően, hogy az adatok mit tesznek lehetővé. (Lásd pl. Szántó Z., 1999. 99–101.)

¹² J. Hirschleifer–J. G. Riley (1998). Hasonló hasznossági megközelítés pl. Csontos L. (1999/b).

gel várható a cselekvés pillanatában: π_s ($s = A, B, C, D, E, F$), ahol $\sum_s \pi_s = 1$.

- *Preferencia (elemi hasznossági) függvény* (Az 1. tábla által tartalmazott 36-féle célkombinációnak megfelelően 4 különböző eredmény): $v(c(x, s))$.
- *A várható hasznossági függvény* tehát az „ \hat{E}_n ” számára az A) cél esetén: $U(x) = \pi_A v(c(x, T_1)) + \pi_B v(c(x, T_2)) + \pi_C v(c(x, T_2)) + \pi_D v(c(x, T_1)) + \pi_E v(c(x, T_2)) + \pi_F v(c(x, T_1))$

Mivel az x két értéket vehet fel, \hat{E}_1 vagy \hat{E}_2 , a döntés akkor racionális, ha $U(\hat{E}_1)$ és $U(\hat{E}_2)$ közül a kisebbnek megfelelőt választja.¹³

$$U(\hat{E}_1) = \pi_A v(c(\hat{E}_1, T_1)) + \pi_B v(c(\hat{E}_1, T_2)) + \dots + \pi_F v(c(\hat{E}_1, T_1))$$

$$U(\hat{E}_2) = \pi_A v(c(\hat{E}_2, T_1)) + \pi_B v(c(\hat{E}_2, T_2)) + \dots + \pi_F v(c(\hat{E}_2, T_1))$$

Behelyettesítve az eredeti számokat

$$U(\hat{E}_1) = \pi_A * 10 + \pi_B * 0 + \pi_C * 0 + \pi_D * 10 + \pi_E * 0 + \pi_F * 10$$

Ugyanez \hat{E}_2 döntés esetén

$$U(\hat{E}_2) = \pi_A * 12 + \pi_B * 2 + \pi_C * 2 + \pi_D * 12 + \pi_E * 2 + \pi_F * 12$$

Mint látható, bármilyen $\pi_A, \pi_B, \dots, \pi_F$ valószínűségi struktúra esetén igaz, hogy $U(\hat{E}_1) < U(\hat{E}_2)$, a racionális döntés tehát ugyanaz, mint a közönséges játékelméleti egyensúly esetén, amikor a játékos domináns stratégiát talál. Amikor tehát van domináns stratégia, akkor a játékelméleti egyensúly szükségképpen egybeesik a bizonytalan helyzetben hozott döntés várható hasznossági szabálya által adott eredménnyel.

Mi a helyzet akkor, ha a két játékos céljai azonosak a végcél tekintetében? Az azonos célkombinációk esetén a célok teljesülése látható az 6. táblázatban. (Az AC és CA, valamint BD és DB célteljesülések azonos eredménye természetesen az $X = Y$ összefüggésből is következik.) Mint látható, valamennyi célteljesülés maradéktalan, így a közös cél meghozza a jutalmát. Ily módon tehát egyensúlyi helyzet jön létre, hiszen „összhang van az emberek tervei között”, és egyik sem járna jobban, ha másként cselekedne.¹⁴

¹³ Itt azért a kisebbnek megfelelő értéket keresi a döntéshozó, mert az elemi „hasznosság” itt minél kevesebb börtönben töltött időhöz kötődik. B cél esetén az „ \hat{E}_n ” természetesen az $U(B)$ maximalizálására törekszik, hiszen célja a bűnhődés.

¹⁴ Elster, J. (1997) 105–106.

6. táblázat: Azonos célok esetén a játékosok céljának teljesülése

Célkombináció	Közös cél	A büntetés mértéke	A cél teljesülése
AC	Az „Én”-nek minél jobb legyen.	0	Maradéktalan
BD	Az „Én”-nek minél rosszabb legyen.	12	„
CA	A „Te”-nek minél jobb legyen.	0	„
DB	A „Te”-nek minél rosszabb legyen.	12	„
EE	A „Mi”-nek minél jobb legyen.	4	„
FF	A „Mi”-nek minél rosszabb legyen.	20	„

Mi a helyzet az azonos¹⁵ célok következtében hozott egyforma döntések esetében? (6. tábla.) Azonos célokból fakadó azonos stratégia esetén a célteljesülés változatos, holott így is egyensúlyi helyzet van.

7. táblázat: Célteljesülés azonos célkombinációk esetén.

Cél-kombináció	Az egyének célja	A büntetések mértéke			A cél teljesülése
		„Én”	„Te”	„Mi”	
AA	Nekem minél jobb legyen.	10	10	20	Rossz
BB	Nekem minél rosszabb legyen.	2	2	4	Rossz
CC	A másíknak minél jobb legyen.	2	2	4	Elég jó. (Együtt a legjobb, külön-külön viszonylag jó.)
DD	A másíknak minél rosszabb legyen.	10	10	20	Elég jó. (Együtt a legjobb, külön-külön viszonylag jó.)
EE	Együttesen minél jobb legyen.	2	2	4	Maradéktalan
FF	Együttesen minél rosszabb legyen.	10	10	20	Maradéktalan

Az egész gondolatmenet felett ott lebeg a kérdés, hogy a megoldás esetleg erkölcsi alapon található meg. Az önzés (A), a büntudat (B), az altruizmus (C), a rosszindulat (D), az egymás iránti szolidaritás (E) és a társadalmi attitűd átvétele (F) mind-mind különböző eredménnyel,

¹⁵ Saját magukra nézve azonos!

és különböző célteljesülésekkel jár. Talán mondhatnánk, hogy erkölcsi szempontból az A) és a D) a legkevésbé elfogadható, de ez sem megnyugtató, hiszen az „önzés” is tekinthető a helyes társadalmi cselekvés alapjának (Hobbes), és mint ilyen, „erkölcsösnek” is nevezhető. A B), C), E) és F) célok különböző szempontból tekinthetők „erkölcsösnek”, de – mint látjuk – roppant különböző eredményekkel járhatnak.

Anélkül, hogy megpróbálnánk elindulni ezen az ingoványos talajon, azt mondhatjuk, hogy a racionális döntések esetén a célok hordozhatnak különböző erkölcsi tartalmakat, de ennek nincs közvetlen kapcsolata a célok teljesülésével, bár úgy tűnik, hogy legkevésbé az önző célok teljesülnek.

De ne felejtjük el, hogy a fogolydilemma csak egy döntési helyzet. Magát az egyszerű fogolydilemmát is meg lehetne fogalmazni más bemenő adatokkal, más feltételekkel, és akkor feltehetően más eredményhez is vezetne.

A célok és stratégiák sokféleségének illusztrálására tekintsünk egy nagyon mindennapi példát.

Józsi bácsi leejt az utcán 1000 forintot, és csak én veszem észre. Cselekvés és célok szempontjából (a teljesség igénye nélkül) a következő egyszerű alternatívák lehetnek:

1. *Visszaadom neki a pénzt*, mert
 - a) erkölcsi elveimből kifolyólag mindenkinek mindig visszaadom a sajátját, függetlenül attól, hogy szükségem lenne-e a pénzre, és az illető iránt milyen érzésekkel viseltetek;
 - b) tudom, hogy Józsi bácsi szegény ember, és ezért erkölcsi alapon visszaadom: a szegények megérdemelnek minden támogatást;
 - c) tudom, hogy Józsi bácsi szegény ember, és ezért megsajnálom, bár emberileg nem rajongok érte;
 - d) Józsi bácsi hálás lesz, és ez nekem jól esik;
 - e) Józsi bácsi hálás lesz, és ezért kérhetek majd tőle olyan szívességet, ami többet ér nekem, mint 1000 forint;
 - f) Józsi bácsit szeretem, és ezért neki visszaadom akkor is, ha másnak nem adnám vissza;
 - g) Józsi bácsi korábban segített nekem, ezért hálából visszaadom neki.

2. *Zsebre vágom a pénzt, úgy, hogy senki se lássa, mert*
 - a) létszükséglet, hogy hozzájussak 1000 forinthez, mert nincs mit ennem;
 - b) szükségem van 1000 forintra, mert szegény vagyok, és nekem annyi is számít;
 - c) gazdag vagyok, de a vagyonomat tisztességtelen módszerekkel szereztem, ezért ha következetes vagyok, minden alkalmat gátlástalanul megragadok a további gazdagodásra,
 - d) nincs szükségem a pénzre, de Józsi bácsit utálok;
 - e) nincs szükségem a pénzre, de Józsi bácsi úgyis csak elinná, tehát valójában ártana neki.
3. *Nem csinállok semmit, mert*
 - a) szélsőséges individualista vagyok, más dolgaival nem törődöm;
 - b) hátha más észreveszi, hogy felvettem, és az nekem kellemetlen.
 - c) Józsi bácsit úgy utálok, hogy pénzének pusztá érintésétől is irtózom;
 - d) ha valaki nem vigyáz a pénzére, az megérdemli, hogy elveszítse;
 - e) nekem nem kell a pénz, Józsi bácsi meg úgyis elinná.
4. *Felveszem a pénzt, és más, valamely jótékony célra fordítom, mert*
 - a) ott jobb helyen van, mint Józsi bácsinál;
 - stb.

Mint látható, a négy cselekvési alternatíva mögött jó néhány indokrendszer áll (a felsorolt indokokat az olvasó még tetszés szerint bővítheti), melyekben a legkülönbözőbb célok, illetve azok kombinációi társulhatnak, és ezen célok – mint korábban jeleztük – nem nyilváníthatók önmagukban racionálisnak vagy irracionálisnak.¹⁶ Tehát a felsorolt valamennyi cselekvés ítélnélhető racionálisnak *a célhoz képest*. Ez

¹⁶ A cél- illetve indok-kombinációk között, mint láttuk, érzelmek is szerepeltek (szeretet, utálat, sajnálat). Az érzelmek szerepéről a racionális döntéseméletben lásd pl. Elster, J. (1997) 67–76. Elster szerint a gondolkodás az érzelmektől kevésbé lesz racionális, számára az érzelmek tehát nem a célok meghatározásában vesznek részt, hanem pusztán a helyes eszközök megválasztásában zavarják, gátolva ezáltal a cselekvőt a racionális döntésben. Az érzelem-mentes racionalitásnak azonban Elster szerint is ára van, bár ezt ő mintha nem túlzottan fájjalná: „Csakhogy ezeknek az embereknek gyakran nincsenek is nagyon erős érzelmek. Lehet, hogy megszerzik amit akarnak, de nem akarnak nagyon.” (Elster, J., 1997. 75.)

viszont azt jelenti, hogy a racionális cselekvés modellszerű leegyszerűsítése nagymértékben eltávolít bennünket a realitásoktól, de elméletileg kétségkívül gyümölcsöző lehet.

Mindazonáltal vessünk egy pillantást arra a kérdésre, ami a „célok racionalitására” vonatkozik.¹⁷ A racionális döntéelmélet szerint a célok a modellen kívülről adottak, időben és személyek között változhatnak, ezért a célok racionalitásának kérdése értelmetlen. Miért érezzük és mondjuk mégis azt, hogy egy cél lehet irracionális is?

A valóságos életben az egyes megfogalmazott célok gyakorlatilag általában *eszközök* egy további cél eléréséhez. Lényegében létezik a *célok hierarchiája*, melyeknek csúcán áll a *végző cél*.¹⁸ A végző cél racionalitásának kérdését valóban nincs értelme felvetni a fenti indoklás alapján, de az összes többi köztes cél gyakorlatilag eszköz a végző cél eléréséhez. Ezért valójában a köztes célok (mint eszközök!) racionalitásáról *van* értelme beszélni. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a végző cél az emberek többsége számára elmosódott, megfogalmazatlan és megfogalmazhatatlan, akkor látható, miért lehet beszélni a célok racionalitásáról.¹⁹ De az is nyilvánvaló, hogy a végcél bizonytalansága esetén megkérdőjeleződik magának a racionális döntéelméletnek a létjogosultsága is.

Amikor a társadalmi változásokat próbálja elemezni, különösen a jövőre nézve, maga Elster is így ír: „Nem tudjuk előre jelezni, hogy bizonytalanság vagy többszörös egyensúly esetén a racionális emberek hogyan viselkednek majd, s azt sem, hogy viselkedésüket a racionalitás, vagy pedig a társadalmi normák fogják-e irányítani. Még

¹⁷ Jon Elster nem is csak a célok, hanem egyenesen a vágyak racionalitásáról ír: „Végül, rosszszul mehet a sorunk azért is, mert irracionálisak a vágyaink.” (Elster, J., 1997. 47.) De a későbbiekből az is kiderül, hogy a vágyak racionalitásával bevallottan nem tud mit kezdeni. (U.o. 47–48.)

¹⁸ Erre utal Langlois, R. N.–Csontos L. (1999) is: „Ha ugyanis ... a szereplő ... az adott eszközök és célok keretén belül optimálisan választ, akkor feltehetjük azt a kérdést, hogy a szereplő hogyan választja racionálisan *magát a keretet*. Ha azt válaszoljuk, hogy a keret egy magasabb szintű kereten belül meghozott optimális döntés eredménye, akkor viszont rákérdezhetünk a magasabb szintű keret racionalitására; és így tovább a végtelenségig.” (61.)

¹⁹ Ez a probléma betolakodik a „legracionálisabb” racionális döntéelméletbe is: „A racionális döntések elméletének első dolga, hogy tisztába jöjjön saját korlátaival. Ahogy Pascal mondta: néha semmi sem racionálisabb, mint az ésszerűség feladása.” (Elster, J., 1997. 44.)

alapvetőbb, hogy azt sem tudjuk megjósolni, hogy a politikai reformok következtében hogyan változnának maguk a preferenciák és a normák.”²⁰ A racionalitás tehát visszaszorul az egyedi döntésre, de csak az egyedi, gyakran a tudomány számára megragadhatatlan célhoz mérten.

Mindazonáltal a módszertani individualizmus és azon belül a racionális döntésemélet egyesek szerint túlzottan „agresszív” előnyomulása más szociológiai irányzatok képviselőiben heves érzelmeket is képes kiváltani.²¹ Ahelyett ugyanis, hogy a szociológia lenne képes „meglágyítani” az elméleti közgazdaságtan „*homo oeconomicus*”-át, a racionális döntésemélet vértetében éppen a *homo oeconomicus* nyomul be a szociológiába, ami nyilvánvalóan kapcsolatba hozható a XX. század utolsó két évtizedének neoliberais „forradalmával” (vagy inkább „ellenforradalmával”), és a XX. századi totalitárius paradigmák emlékével a hátunk mögött jogosnak tűnik az aggodalom a „messianisztikus hevülettel”²² szemben. Anélkül, hogy a történelmi, társadalmi és politikai háttérrel foglalkozni kívánnék, annyi azért megállapítható, hogy a különböző paradigmák „békés egymás mellett élése” lenne az igazán kívánatos állapot a társadalomtudományok területén.²³

IRODALOM

Coleman, J. S. (1994): A társadalmi tőke. In: Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula, Budapest. 1994.

²⁰ Elster, J. (1997) 171. old. A racionális döntésemélet korlátairól lásd még Szántó Z. (1999) 38–39.

²¹ Lásd pl. Hadas M. (1993).

²² Hadas M. (1993) 187.

²³ Természetesen léteznek toleránsabb megfogalmazások is. A RDE-n belül is elismerhető a társadalmi beágyazottság hatása a gazdasági cselekményekre. Lásd pl. Szántó Z. (1999) 64–78., utalással Granovetter „új gazdaságszociológiájára”, a „gyenge kötések” elméletére, amely megpróbál egyensúlyozni a két szélső álláspont között. A RDE-n belül az Orthmayr I. (1997) által említett sokféleség szintén azt tükrözi, hogy a realitások előtt a RDE képviselői különböző mértékben engedelményekre kényszerülnek.

- Csontos L. (1998): Túl a jón és a rosszon: a racionális döntések recepciója Magyarországon. In: Csonotos L. (vál.): A racionális döntések elmélete. Osiris, Budapest. 1998, 269–274.
- Csontos L. (1999/a): A politika tanulmányozása és a közgazdaságtan. In: Csonotos L.: Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás. Szerk.: Szántó Z., 69–82.
- Csontos L. (1999/b): Fiskális illúziók, döntéselmélet és az államháztartási rendszer reformja. In: Csonotos L.: Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás. Szerk.: Szántó Z., 83–103.
- Elster, J. (1982): Marxism, Functionalism, and Game Theory. The Case for Methodological Individualism. *Theory and Society*, 11. 453–482.
- Elster, J. (1997): A társadalom fogaskerekei. Osiris. Budapest.
- Hadas M. (1993): Racionális döntések elmélete és az új messianizmus. *Buksz.* 1993 nyári szám. 182–191.
- Hardin, R. (1998): A kollektív cselekvés, mint megegyezéssel, n-szereplős fogolydilemma. In: Csonotos L. (vál.): A racionális döntések elmélete. Osiris, Budapest. 1998. 191–207.
- Hirschleifer, J.–Riley, J. G. (1998): A bizonytalanságban hozott döntések elemei. In: Csonotos L. (vál.): A racionális döntések elmélete. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp. 1998. 25–61.
- Langlois, R. N.–Csonotos L. (1999): Optimalizáció, szabálykövetés és a szituációs elemzés módszertana. In: Csonotos L.: Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás. Szerk.: Szántó Z., 49–68.
- Orthmayr I. (1990): Osztálytudat és kollektív cselekvés. *Világosság*, 11. 851–857.
- Orthmayr I. (1997): Módszertani individualizmus. *Szociológiai Szemle*, 3. 3–31.
- Parfit, D. (1998): Körültekintés, erkölcsiség és a fogolydilemma. In: Csonotos László (vál.): A racionális döntések elmélete. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp. 1998, 138–160.
- Schelling, Th. C. (1998): Esszé az alkuról. In: Csonotos L. (vál.): A racionális döntések elmélete. Osiris, Budapest. 1998, 242–265.
- Szántó Z. (1999): A társadalmi cselekvés mechanizmusai. Aula, Budapest

Szima Mária

A döntésvégrehajtás tényezőiről

Bevezetés és irodalmi áttekintés

A vállalati menedzsment kutatása rendkívül sokoldalú, szerteágazó, összetett feladat. A vállalati vezetés vizsgálata, a vizsgálatok során készült irodalmi adatok, információk is színesek, sokfélék. A vezetési funkciók megítélése, csoportosítása koronként is, többféle elképzelés szerint készült. Bakacsi (et al.) élesen elkülönítette munkájában a vezetés-szervezés kialakulását és fejlődését Európában, az USA-ban és Japánban. Véleménye szerint már az egyiptomi piramisépítés, amely évtizedekig tartó projektnek is értelmezhető, jelentős vezetési, szervezési feladatokat fogalmazott meg.

Az ipari szervezetek kutatásai, helyzetükből adódóan, korábban indultak, mint a mezőgazdasági és az élelmiszergazdasági szervezetek kutatásai. Dienesné Kovács E. szerint a hazánkban végbement átalakulás megköveteli az erőforrásokkal való racionális gazdálkodást. A minőségügyi rendszereknek való megfelelés teszi lehetővé a szervezetek piacon való megmaradását, az árpozíció megtartását.

A rendelkezésre álló erőforrásokkal való takarékos, hatékony gazdálkodás, mint vezetői feladat, a szervezeti formákban vezetői feladatként van jelen. A mezőgazdasági, az élelmiszergazdasági ágazatban működő szervezetekben azonban sajátos vezetési kérdések, problémák merülnek fel.

Az ipari, a mezőgazdasági és az élelmiszergazdasági szervezetek kutatásai azonban – igaz nem egyenlő súlyozással – egyetértenek abban, hogy a menedzsment feladata tartalmazza a szervezet-, a humán-, és a termelés menedzsment tevékenységet. Berde Cs. szerint a menedzsmentnek egyre nagyobb szerepe van a döntésvégrehajtás, az ellenőrzés, a rendelkezés kezelésében.

A kutatás helye

A Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Intézet Vezetéstudományi Tanszék munkatársai dolgozták ki „A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata” című kutatási programot. A kutatási program struktúrája három fő részre tagolódik.

1. *Szervezetmenedzsment-vizsgálatok*: a szervezeti méret és a vezetési funkciók, a szervezeti formák és a vezetési funkciók, a szervezeti struktúra és a vezetési funkciók, a vezetési szintek és a vezetési feladatok, a szervezeti kultúra sajátosságainak vizsgálata, a változásmenedzsment, a csoportkultúra, csoportmenedzsment vizsgálatok.
2. *Emberierőforrásmenedzsment-vizsgálatok*: a motivációs lehetőségek és módszerek, vezetési stílust befolyásoló tényezők, konfliktusok és konfliktuskezelő technikák vizsgálata, kommunikációs vizsgálatok, emberi erőforrás menedzsment vizsgálatok.
3. *Termelésmenedzsment-vizsgálatok*: a tervezési feladatok változásainak vizsgálata, az utasítás, rendelkezés gyakorlatának vizsgálata, a szervezés vezetési összefüggéseinek vizsgálata, az ellenőrzés szerepének vizsgálata, a minőségmenedzsment sajátosságainak vizsgálata és a döntési módszerek alkalmazásának vizsgálata témakört kívánja feldolgozni.

Vizsgálatom tárgya a Termelésmenedzsment-vizsgálatok részét képezi. PhD-hallgatóként a döntésvégrehajtás tényezőinek vizsgálatát tűztem ki kutatásaim céljául. A döntésvégrehajtás tényezőit kiemelten mezőgazdasági és élelmiszergazdasági szervezetekben vizsgáltam. Jelen munkámban a vizsgálati anyagot és módszert kívánom bemutatni, továbbá a cég bemutatására és az interjúalanyok adataira vonatkozó válaszok értékelését egy kiválasztott minta segítségével. A legjellemzőbb adatokat ábrákkal kívánom szemléltetni.

A vizsgálatról

Az alkalmazott vizsgálati módszer elsősorban kérdőíves interjúra épült, melyet mélyinterjúkkal egészítettem ki. A kérdőívek a legfontosabb rendelkezési formákra, a döntésvégrehajtás folyamatának legje-

lentősebb szerepének, továbbá a rendelkezési formák eredményességének értékelésére, a beosztottak teljesítményének javítására ható tényezőkre, az alkalmazott ellenőrzési módszerek eredményességére és a rendelkezési módszerek gyakoriságának értékelésére irányultak. A felmérésben mezőgazdasági, élelmiszergazdasági üzemek vezetőit, középvezetőit kérdeztem meg.

A válaszokat az üzemek által foglalkoztatott dolgozói létszám alapján csoportosítottam. A foglalkoztatottak száma alapján mikro- (1-9 fő foglalkoztatott), kis- (10-50 fő foglalkoztatott), közép- (51-249 fő foglalkoztatott) és nagyvállalatot (250 fő felett foglalkoztatott) különböztettem meg.

A tényezőket egy 1-től 5-ig terjedő skálán értékelték a megkérdezett vezetők. (A nem megfelelő 1, a részben megfelelő 2, a közepesen megfelelő 3, a jól megfelelő 4, a kitűnően megfelelő 5 ponttal volt értékelhető.) Nem zártam ki a válaszok közötti azonos megítélés lehetőségét sem. Ha az adott válasznál nem volt a vezetőknek tapasztalata, vagy azt nem ismerte a vezető, a választ 0-val kellett értékelni.

Jelenleg a kérdőívek ellenőrzése van folyamatban, részben elkészült a kódolás és a táblázás munkafolyamata. Van olyan kérdőív, amelynek kitöltője – pl.: az interjúalany adatlapjának kitöltése során – nem adott meg adatot. Ilyen például a kor, a legmagasabb iskolai végzettség megszerzésének éve adat.

Ez idő szerint úgy vélem, hogy a kérdéscsoportok kiértékeléséhez többféle statisztikai, matematikai módszer alkalmazására is szükségem, illetve lehetőségem lesz.

A jelenre és a jövőre adott, azonos felépítésű és tartalmú kérdéscsoportra adott válaszok összehasonlítását is el kell végeznem. A 0-val értékelt válasz kérdéseit szeretném mélyinterjúk során behatóbban megvizsgálni.

A kérdőívek egy általános adatlapot is tartalmaznak. Az általános adatlap a cég bemutatását tűzte ki célul, kiterjed a cég működési formájára, a cég megalakításának évére, a foglalkoztatottak létszámára, árbevételére, a cég székhelyének települési formájára stb.

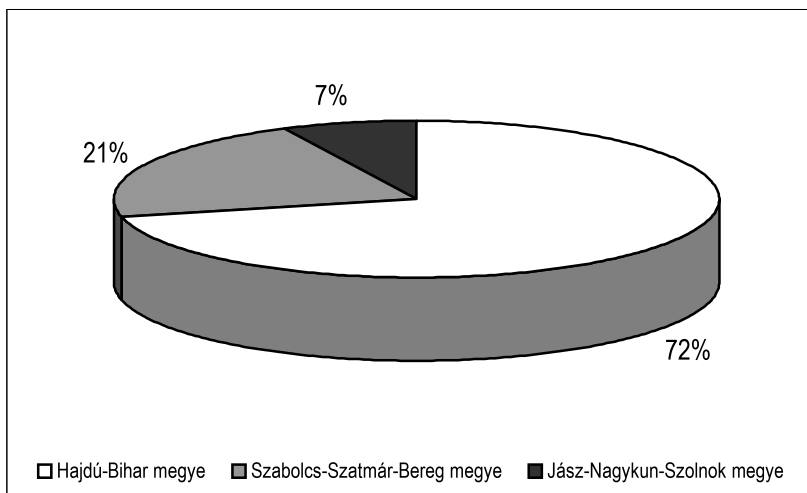
A cég bemutatását szolgáló általános adatlapot úgy vélem, kérdésenként kell értékelni, megoszlási viszonyszám alkalmazása rendkívül célszerűnek tűnik.

A kérdőívek, az interjúalany adatait tartalmazó általános adatlapja a vezető nemére, korára, beosztására, munkatapasztalatára, ebből vezetői munkatapasztalatára, iskolai végzettségére stb. kérdezett.

Úgy hiszem, hogy az interjúalanyok adatait tartalmazó adatlapok feldolgozásának módszertanának célszerűen alkalmazkodnia kell a cég bemutatását szolgáló általános adatlap kiértékelési módszertanához. Szeretnék választ kapni arra is, hogy vannak-e eltérések, azonosságok a vizsgált szervezetek eltérő szempontok szerint képzett csoportjaiban, továbbá a vezetés eltérő szintjeiben a kérdőívekben megfogalmazott kérdésekre adott válaszok között.

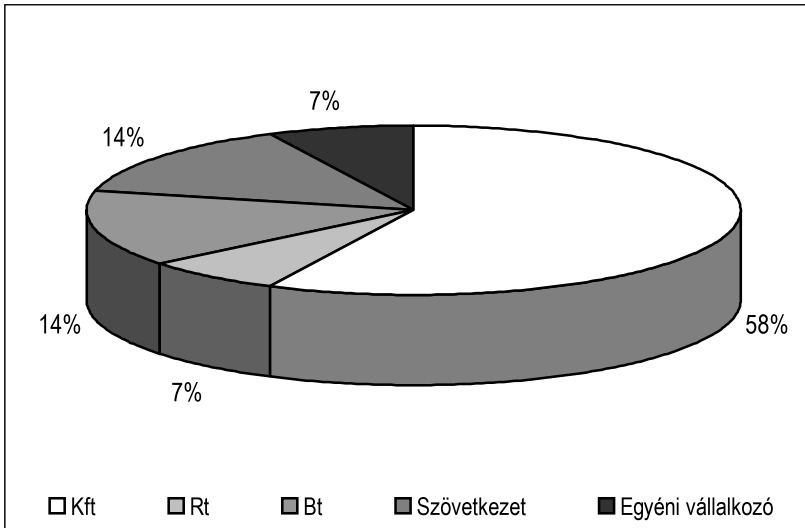
Jelen dolgozatom elkészítéséhez 42 darab (véletlenszerű kiválasztással) kérdőív értékelését végeztem el. A 42 db kérdőívet 14 szervezet vezetői válaszolták meg.

A vizsgált szervezetek 71%-a Hajdú-Bihar megye (10 db), 21%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (3 db), 8%-a Jász-Nagykun-Szolnok megye (1 db) településén rendelkezik székhellyel (*1. ábra*). Jelen dolgozatomhoz értékelt szervezetek mindegyike az alföldi régióhoz tartozik.

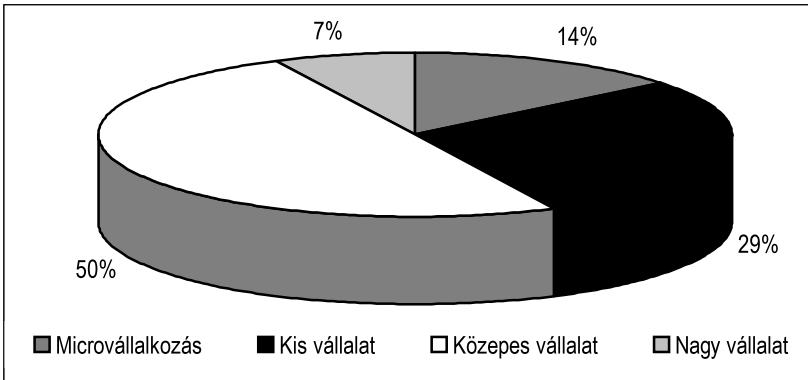
1. ábra: A vizsgált szervezetek megoszlása megyénként

A 14 cég működési formájának megoszlása: 57%-a kft. (8 db), 8%-a Rt. (1 db), 14%-a Bt. (2 db), 14%-a szövetkezet (2 db), 7%-a egyéni vállalkozóként (1 db) működik (2. ábra). Jelen dolgozatom kkt., kht., állami vállalat adatát nem dolgozta fel. A vállalkozások mindegyike működő vállalkozás.

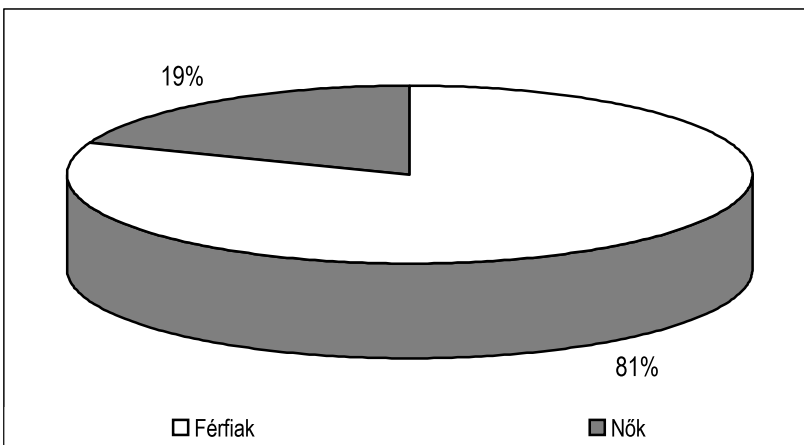
2. ábra: A vizsgált szervezetek megoszlása működési forma alapján

A vizsgált 14 szervezet besorolását az alkalmazotti létszám alapján a 3. ábra mutatja be. Az értékelt szervezetek 14,2%-a mikro- (2 db), 28,5%-a kisvállalat (4 db), 50%-a közepes vállalat (7 db), 7,3%-a nagyvállalat (1 db) kategóriába tartozik. Berde Cs. véleménye alapján az idényszerűségből és a változó feladatokból következő instabil összetételű csoport-struktúrák speciális vezetői igényeket generálnak.

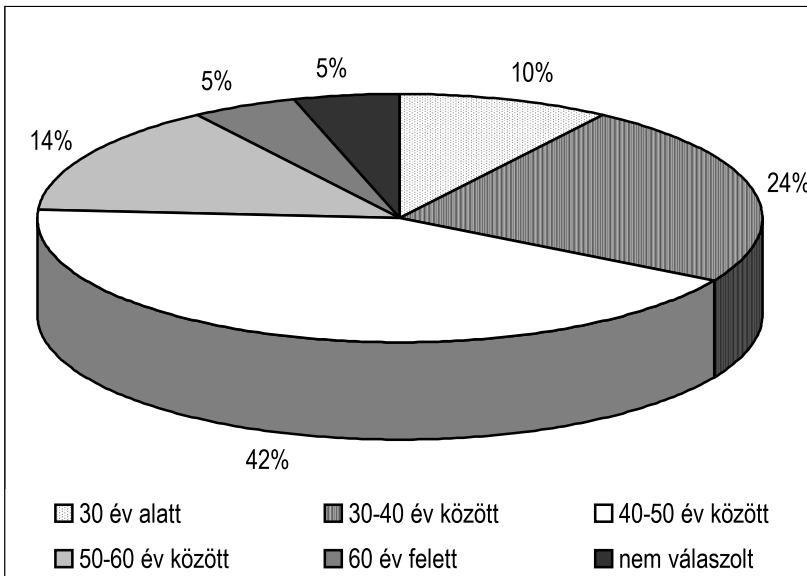
3. ábra: A vizsgált szervezetek megoszlása az alkalmazotti létszám alapján

A 14 szervezetben 42 fő vezető készítette el az interjúalanyra vonatkozó általános adatlapot. A vezetők nem szerinti megoszlását a 4. ábra segítségével szemléltetem. A vezetők 81%-a férfi (34 fő), 19%-a nő (8 fő).

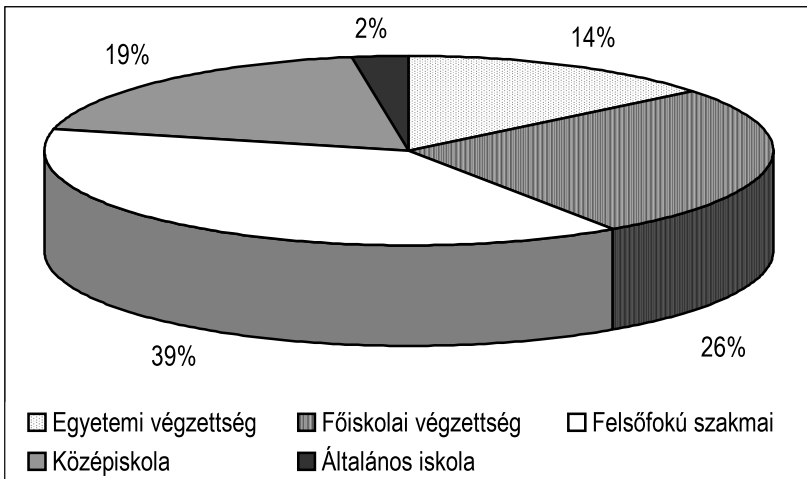
4. ábra: A vezetők neme szerinti megoszlás

Az adatlap alapján elvégeztem a vezetők életkor szerinti csoportosítását is. 30 év alatt 9,4% (4 fő), 30-40 év között 23,8% (10 fő), 40-50 év között 43% (18 fő), 50-60 év között 14,3% (6 fő), 60 év felett 4,7% (2 fő), nem válaszolt 4,8% (2 fő). Az életkor szerinti csoportosítást az 5. ábra segítségével szemléltetem.

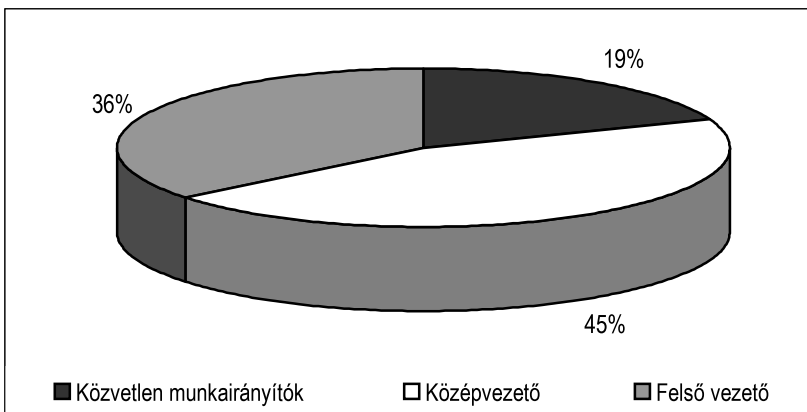
5. ábra: A vezetők életkor szerinti megoszlása

Kiértékeltem a legmagasabb iskolai végzettségre irányuló kérdésre adott feleleteket is. Az adott válaszok alapján megállapítottam, hogy a vezetők 14,2%-a egyetemi (6 fő), 26,1%-a főiskolai végzettséggel (11 fő), 38%-a felsőfokú szakmai képzettséggel (16 fő), 19%-a középiskolai végzettséggel (8 fő), 2,7%-a (1 fő) általános iskolai végzettséggel rendelkezik. A vezetők iskolai végzettség szerinti megoszlását a 6. ábra mutatja be.

6. ábra: A vezetők iskolai végzettség szerinti megoszlása

Az egyéni interjúk során megállapítottam, hogy a vezetők 20%-a (8 fő) közvetlen munkairányító, 45%-a középvezető (19 fő), 35%-a felsővezető (15 fő). A beosztás szerinti megoszlást a 7. ábra érzékelteti.

7. ábra: A vezetők beosztás szerinti megoszlása

Megfigyeltem, hogy a szervezeti struktúrák nem állandóak, a mezőgazdasági tevékenység jellege, idényszerűsége a szervezeti formációk folyamatos alakítását tették szükségessé. A mélyinterjúk során az a véleményem alakult ki, hogy a vezetők a folyamatos képzésre törekednek, amely elsősorban az időszerű ismeretek megszerzését, az ismeretek szinten tartását célozta meg. Az ábrák forrása saját vizsgálatok eredménye.

Összefoglalás

Dolgozatomban a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Intézet Vezetéstudományi Tanszék munkatársai által kidolgozott „A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata” című kutatási programon belül a Termelésmenedzsment-vizsgálatok részprogramhoz szervesen kapcsolódó kutatási munkámat, annak jelenlegi állapotát, az elért eredményeket kívántam bemutatni.

Vizsgálatomat kiemelten mezőgazdasági és élelmiszergazdasági szervezetekben végzem, főként alföldi megyékben.

Az alkalmazott vizsgálati módszer kérdőíves interjúra épült, melyet mélyinterjúkkal egészítettem ki. Jelen dolgozatomban a vizsgálati anyagot és módszert kívántam bemutatni, továbbá a cégek bemutatására és az interjúalanyok adataira vonatkozó válaszok értékelését végeztem el egy kiválasztott minta segítségével. A legjellemzőbb adatokat ábrákkal szemléltettem.

Irodalom

- Bakacsi Gy. et al. [1996]: Vezetés–szervezés. BKE, Budapest
- Berde Cs. [2001]: A vezetési feladatok változása a mezőgazdasági innováció folyamatában, Innováció, a tudomány és a gyakorlat egysége az ezredforduló agráriumában. Gödöllő
- Berde Cs. [2003]: Menedzsment a mezőgazdaságban. Szaktudás Kiadó, Budapest
- Dienesné Kovács E. [1998]: Agrármérnökök munkaérték-orientációjának és személyiség jellemzőinek vizsgálata. VI. Ergonómiai Konferencia

Eőri Teréz

A XXI. század vidékfejlesztő mezőgazdasága

Az emberiség története sokoldalúan bizonyítja, hogy a természeti erőforrások igénybevételének, használatának kiszélesedése együtt járt a környezetbe történő beavatkozással.

A XX. század második felében pedig úgy felgyorsult a fejlődés, illetve a természeti kincsek egyenlőtlen pazarlása, hogy ma már az irány „visszatérés a természet rendjéhez”. A *levegő* piszkos, a *vizek* mérgeztettek az *élelmiszer* kevés és a sok felhasznált műanyag miatt nagyon sokszor az *egészségre káros*. Ahhoz, hogy a jóslások szerinti 2050-ben 9 milliárdodik embernek is legyen jó levegője, tiszta vize és kenyere a mezőgazdálkodásukat át kell alakítani környezetvédő természetessé. A napfény, a szél, a vízi energiák összegyűjtése mellett fel kell használni a megújuló energiákat: az erdőtelepítést, az energia fűvet, a biomassza az őszi búza, kukorica, fehérje, gyümölcs és az alternatív növények termesztését, valamint korlátozni kell a káros CO₂-t kibocsátó szállító, az „egy személyes autó” és egyéb égető gépek használatát Ezek a növények a szántóföldi termesztésben a jövőben jelentős helyet foglalnak el., a sokoldalú a hasznosítás, a környezetkímélés, munkahelyet jó levegőt biztosító, talajjavító stb. hatása miatt. A biodízel alkalmazása az utakon, valamint a hidegen sajtolt és tisztított olaj a mindennapi étkezésben való felhasználása pedig hozzájárulhat az éhínség csökkentéséhez..

A víz, a levegő, a föld elszennyeződött a különböző „rablógazdálkodási” módszereink miatt, mert a technikai vívmányok és az ember észzérsége eddig zsarolta a természetet. Most már csak lassítani tudjuk ezt a folyamatot. A nagy tekintélyű tudósok attól félnek, hogy a jövőben nem lesz az emberi élethez megfelelő *élelem, tiszta víz és jó levegő* (Konrád Lorenz, Balogh János stb.).

A jövő *életminősége* attól függ ugyanis, hogy mennyire lesz képes ez a mai „okos” ember a természet rendjét helyreállítani, mert addig lesz csak helye a földön, még a leggazdagabbnak is.

A Világbank becslése szerint 2050-re 9 milliárd ember lesz, az energiakészletek pedig fogynak. A súlyosan szennyezett vizekben már 25%-kal csökkent a halállomány. A termőföldeknek 15%-a kimerült, a széndioxid kibocsátás pedig óriási méreteket ölt.

Az ember jelenleg 20%-kal gyorsabban aknázza ki a természeti erőforrásokat, mint ahogy azok megújulni képesek (Hanko, 2002.) Fontos, hogy a természeti kincsekből ne csak az „atomhulladékot” hagyjuk hátra unokáinknak.

Ezért meg kell szüntetnünk az erőszakos erdő irtásokat, a felelőtlen vízszennyezéseket, valamint át kell alakítanunk az esztelen „motorizálást”. Az elmúlt 40-60 év gazdálkodásait felül kell vizsgálnunk ahhoz, hogy a fenntartható fejlődést biztosítani tudjuk.

A mezőgazdaságban az a legfontosabb, hogy környezetkímélőbb módon folytassuk a természetést, minél kevesebb káros vegyszert felhasználva, és az eredményből jusson minden embernek, mert az Isten mindenkit feketét, fehérét egyformának teremtett.

U TANT ENSZ főtitkár már 1969-ben összehívta, az I. Környezetvédelmi Világkongresszust az emberiség figyelmeztetésére. Aztán a nagy ipari gócpontokban már 1973-ban a Rajna vizéből kipusztult az élővilág, az autópályák mellett elhaltak a fák stb. Ez okozta a nagy kríziseket és ekkor kezdtek a tudósok fokozottabban a környezetvédelem felé fordulni. 1992-ben Rio de Janeiróban, 1997-ben Kiotóban, 2001-ben Stockholmban, majd 2002-ben Johannesburgban hívtak össze környezetvédelmi kongresszusokat, melynek döntéseit azonban a „nagy”, államok nem vesznek komolyan

Dennis Meadows (Hopfenbeck, 1993.) szerint ha változatlan marad az iparosodás, a népesség alakulása, az élelmiszertermelés és környezetszennyezés, mintegy száz éven belül elérjük a növekedés határait. Különösen érvényes ez az energiaforrásokra, hiszen a minket körülvevő világ minden folyamata energiát fogyaszt. Az elmúlt században az energiafogyasztás értelemszerűen a fejlett országokban nőtt a leggyorsabban, hiszen az emberi életminőséget kényelmesebbé tevő technikák mind rendkívül energiaigényesek.. Az egy főre jutó energiafelhasználás

lás aránytalansága a világtátlaghoz (100%) megdöbentő képet mutat (1. táblázat).

1. táblázat: Energiafelhasználási mutatók

Országok	Az energiafelhasználás %-a
Egyesült Államok	410
EU	220
Magyarország	150
Kína	33
Fekete Afrika	1
Világtátlag	100

Tartósan megengedhetetlen, hogy a világ népességének leggazdagabb 1 százaléka ugyanannyit fogyasszon, mint a legszegényebb 44 százalék. A természeti erőforrások 80 százalékát mindössze a népesség 20 százaléka használja fel. (USA, Kanada, Ausztrália, az EU-tagállamok, Japán, (Hanko, 2002 .)

Egyelőre nincs a világon olyan technológia, amely a globális felmelegedésért felelős széndioxidot az égetés során vissza tudná tartani. Létezik az atomenergia, de annak szilárd hulladékai szennyezik a környezetet, és emiatt nagyon meg kell gondolni használatát. Mindennek ellenére a legutóbbi Környezetvédő Konferencián (2003-ban) az USA és Oroszország – az előbbi a káros energiafelhasználás 23%-át, utóbbi pedig a 18%-át állítja elő – nem írták alá az energia csökkentésre irányuló kutatásokat.

Az ásványi energiahordozók és a nukleáris energia mellett ígéretesek a különböző megújuló energiaforrások, különösen fontos az olyan országoknál, mint hazánk, ahol a szükséges energia 2/3 részét importból fedezzük, azaz deviza függők vagyunk. Ezért mind vizeinket, mind mezőgazdaságunkat energiaszolgáltatóvá illetve környezetvédővé kell átalakítanunk ezekből van, ugyanis a legtöbb.

Hazánk a Trianoni Diktátum következtében medence jellegű. Eből következően a mérsékelt égővi növények mind megtermeszthetők, sőt a hegyek napfény- és hó visszaverése miatt kiváló minőségű búza,

kiváló aromájú gyümölcsök, tüzes borok és C-vitaminban gazdag, kiváló paprika, paradicsom állítható elő különböző vidékeinken

Ezért volt hazánk a Habsburgok éléskamrája 400, a töröké 150, az oroszoké 45 évig. A világ azonban megváltozott.

Át kell alakítanunk a mezőgazdaság szerkezetét úgy, hogy a vidék is megéljen tisztességes módon. Csak az EU-tárgyalásoknál nem tudták nagyjaink képviselni a magyar mezőgazdaság „kiváló minőségét”, ez érezhető a támogatásokon is.

Megváltoztatható a 2007. évi tárgyalásoknál, ha figyelnek a tárgyaló képviselőink, mert az egész agrártámogatási rendszer megváltoztatható.

A *megújuló energiaforrások* közé soroljuk a nap-, a víz-, a szél-, a geotermikus energiát (70-120 °C-os hévizek), az erdőt, a biomassza hasznosítását a gabonafélék, gyümölcs és az alternatív növények termesztését. Hazánkban a világviszonylatban is jelentős geotermikus energiahordozókat (Hubai, 2001.) még csekély mértékben sem hasznosítjuk – kivéve a gyógyászati és turisztikai felhasználást –, pedig léteznek korszerű megoldások, mint pl. a hévíz hő lépcsős hasznosítása: geotermikus erőmű, a vidéki turizmus (tavak fűrése, horgászat, további gyógyfürdők) Napkollektorokkal pedig fűthetők a lakó- és üvegházak (ingyen energia).

Környezetvédelmi szempontból kerülnek most előtérbe az erdőtelepítések, valamint az energiafű, a biomassza, a szántóföldi, a gyümölcs és alternatív növények termesztése, különös tekintettel az olajos növényekre, így a napraforgóra és a repcére is.

A mérsékeltégöv legnagyobb területét az őszi búza és egyéb cereáliák foglalják el, melyek manapság nemcsak táplálkozásra szolgálhatnak.

Hazánkban a GOFR növények – a búza, kukorica és más kalászosok együttesen – 3,5 millió hektárt tesznek ki. Jelentős szerepe van még a repce termesztésének is (130 000 ha), amely még tovább növelhető (300 000 ha-ra), ugyanis az EU engedi a repce területi növelését, nem olajipari célú felhasználásra.

Akár a teljes növény akár a mag elégetésekor ugyanis csak *annyi széndioxid szabadul fel, mint amennyit a növény fejlődéséhez felhasznált*, így a levegő oxigén tartalmát egyensúlyban tartják.

Az alábbiakban részletezzük, hogy az egyes növények miért fontosak.

- a búza a legfontosabb táplálékunk, amely stratégiai fegyverként, illetve bartel-kereskedelemben könnyen cserélhető, mert mindig van rá igény;
- búzából világviszonylatban a második legjobb minőség (1. Kanada, 2. Magyarország) termesztető hazánkban, mely a jó minőségű kenyér sütéséhez elengedhetetlen;
- búzából szesz állítható elő (energia);
- a búzacsíra a legfontosabb teljes értékű tápelem (gyermekélelmezés, betegek);
- őszibúza-termesztés amíg ember él a földön mindig lesz, mert enni kell;
- a kukorica a legnagyobb energiamennyiséget leadó szántóföldi növényünk;
- a repce a legolcsóbb talajjavító és istállótrágyát helyettesítő (a mai istállótrágya, azaz szerves anyag szegény időben nagy jelentőséggel bír);
- a repce olaja keresett kozmetikai cikk, mert nem keményedik a levegőn;
- a repceolaj a modern koleszterin csökkentő táplálkozás, a zsírszegény főzés alapanyaga;
- 1 ha repce nektárjából 100 kg kiváló repceméz nyerhető ki és 3-4 méhcsalád megerősödik a virágporán;
- a repce olaja *bio-dízel*olajként használható kis átalakítás után;
- a helyben felépítendő kis sajtoló üzemekben megtankolhatók a mezőgazdasági gépek, és így nem is terhelnék feleslegesen a szűk és nagy forgalmú köz utjainkat;
- a repce olaja sokkal kevesebb kéndioxidot (0,04 g/kg) tartalmaz (amely hozzájárul a savas esők kialakulásához), mint a dízelolaj (< 3 g/kg);
- mindegyik növényfajból az egész növény elégethető (biomassza);
- az égetés során a levegő oxigén egyensúlya nem változik;

- ezek a növények egymásnak elő- és utónövényei így csökkentik az energiafelhasználást a talajmunkák során, a vetésforgóba jól beilleszthetők;
- az energiafű többéves kaszálása és bálázása nagy mennyiségű energiát biztosít (keves talajmunka);
- egyik említett növényünk sem beruházás igényes, mert a gabonabetakarító gépekkel megoldható az összesnek a termesztése;
- a talajt gyommentesen hagyják vissza;
- vetésforgóban mindegyik növény környezet kímélő módon termeszthető (biológiai növényvédelem);
- a visszamaradó szár és gyökérmaradványok a talaj termőképességét javítják;
- hozzájárulnak a talaj levegősebbé és vízáteresztőbbé tételéhez;
- korán lekerülő árunövények, melyeket mindig el lehet adni és befektetni a termelésbe;
- a forráshiánnyal küszködő magyar mezőgazdaságot bizonyos mértékig függetleníteni lehetne költségárányos árképzéssel a világpiacon árártól;
- a felsorolt növények energia növényként való felhasználását az EU-kvóta nélkül engedélyezi és támogatja, így sok vidéki családnak munkalehetőséget biztosítanak a segélyek helyett, természetesen más gazdasági növényeink termesztésével együtt;
- ezek a növények kevésbé élömunka igényesek, így a felszabadult emberi erő az intenzív gyümölcsstermesztésben alkalmazható;
- fel kell élesztenünk a borvidékeink termesztését tüzes borainkkal (marketingmunka);
- a kiváló minőségű szabolcsi almát, a híres kecskeméti sárgabarackot, kiváló aromájú őszibarackot újra kell telepíteni klíma adottságaink miatt;
- tőlünk nyugatra nem termesztendő, a cseresznye, meggy a szilva, a C-vitaminban gazdag magyar boglyósok, az ételek természetes színező anyagai melyek nincsenek nyugaton;
- be kell bizonyítani (marketing) a szegedi Nobel-díjas (Szentgyörgyi Albert) utolérhetetlen paprikaminőségét, a makói hagy-

ma felejtethetlen pörköltjét, természetesen mindezeket hungarikumként stb.

A *minőség* hangsúlyozása a legfontosabb 2007-ben. Így tudjuk a vidék megőrzését és fejlesztését biztosítani.

Lényeges kérdés, hogy ezt a kedvező arányt (ezek a növények ilyen minőségben nem termesztethők) ki tudjuk-e megfelelő módon használni a magyar mezőgazdaság, ill. mezőgazdasági termelőink számára, vagy átengedjük a nálunk jobban termeszto, de gyengébb minőséget adó EU országoknak.

A vizsgált a növényeknek a termesztésével nagyban hozzájárulhatunk a környezetvédelemhez, a munkahely növeléshez, az energiapótlásához azaz a biomassa termeléshez. Végezetül ezeknek a növényeknek a termesztése csökkenti az *éhínséget*.

Látható, hogy a GOFR növények széleskörű felhasználhatósága előkelő helyet biztosít ezeknek a növénynek a környezetvédő és energiatermelő gazdálkodásban. Ezért lényeges, hogy jelentőségére odafigyeljünk A környezetkímélő gazdálkodásban előbb-utóbb a felesleges hosszú szállítások is környezetrombolók (energiahasználók) és a szállítások hosszú ideje is rontja a valódi minőséget. *Természetesen a nagy mennyiségű, és azonos minőségű, mindenkori szállíthatóságnak üzemi méretekben meg kell felelnünk* (Bész, Tész, Kft., Rt. stb.)

Európa az előrejelzése szerint hosszú távon vásárlóként jelentkezik. Minden azon múlik, hogy megfelelünk-e a várakozásoknak, vagy nem, illetve, hogy az agrártárca mennyire tartja fontosnak ezen növények termesztését.

Nem szabad azonban a mezőgazdaságot csak önmagában szemlélni, hanem a kiszolgáló ipar áráival együtt, mert valójában az az „igazán” drága .A nyugati kormányok ezt már 40-50 éve tudják és sokkal nagyobb mértékben támogatják a hazai termesztést A bemutatott előnyök mind a GOFR növények termesztésére ösztönöznek. Semmi kétség sincs az iránt, hogy *a jövő tiszta, olcsó és veszélytelen energiaforrásait a megújuló energiák jelentik*, s ezeknek a kutatását állami szinten is támogatni kell. Termésátlagainkat és a „vidékfejlesztési” támogatásokat úgy kell összhangba hozni, hogy az a gazdálkodóknak is megérje.

Pályázzunk és vessük minél nagyobb területen ezeket a növény fajokat, mert ha nem biztos a piac, mindegyik elégethető energiaként, illetve a gyümölcs pedig feldolgozható pálinkának, így mindenképpen biztos jövője van!

Különösen fontos lenne még a biomassza, benne az erdő és a rét, az energiafű mint egyéb újra termelődő energiákat, valamint a szél- és napenergiát megbecsülni. gy lehet a mezőgazdaságot a környezetvédelem és a vidékfejlesztés szolgálatába állítani.

Az EU előírások szerint 2010-re az összenergia felhasználásunknak 15%-át, 2050-re legalább 60%-át kell megújuló energiával fedezni. Így elmaradnának a „gazos” földek, nem kellene feleslegesen ugaroltatni és nem utolsó sorban a vidék munkahelyteremtő helyzete is javulna. (Jelenleg 2,5% biodízelt, illetve 3% szélenergia mennyiséget kellene előállítanunk az EU-s előírás szerint.)

A fenntartható környezetbarát fejlődési modellt BRUNTLAND asszony, a norvég miniszterelnöknő készítette 1987-ben „Közös jövőnk” címmel, amelyet a Rio de Janeirói értekezlet elfogadott azért, hogy a FÖLDET lakható állapotban adjuk át unokáinknak. Ennek leglényegesebb gondolatai az alábbiak (Hubai, 1991).

„A fenntartható fejlődés (sustainable development) olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen igényeit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyét arra, hogy ugyanezekkel az igényekkel a jövőben is élni tudjanak...”

„...a fenntartható fejlődés nem állandósított harmónia, hanem inkább folyamatos változás...”

Mivel a 2. Környezetvédelmi Világkonferencián (Rio de Janeiro, 1992) ezt a környezet- és a természetvédelem koncepciót fogadták el a fenntartható fejlődés érdekében, így. feltétlenül szükség van arra, hogy a mezőgazdaságot a környezetvédelem és a vidékfejlesztés szolgálatába állítsuk. Így az emberiség táplálékát megtermeljük, mert a görög bölcs szerint „ha az ember megeszi az utolsó szelet kenyeret és az utolsó darab marhát, rájön, hogy az arany semmit sem ér.”

Igaz, hogy az EU, a csatlakozás során az élelmiszeripari növényeknek 3 570 000 ha-t engedélyezett, de az újra termelődő energia

területet nem korlátozta. Természetesen fontos, hogy arra használjuk a megtermett gabonát, gyümölcsöt, olajos magot amelyre engedélyt kaptunk..

Bizonyára a ezeknek a növényeknek sokféle funkcióját kihasználva meg tudjuk menteni a földet illetve *biztosítani tudjuk a jó levegőt, a tiszta vizet és a mindennapi kenyeret*, melyre minden élőlénynek, de különösen az EMBERNEK nagy szüksége van!

Felhasznált irodalom:

- Bai Attila és trsai [2002]: A biomassza felhasználása. Szaktudás Kiadó Ház
- Barótfi [1993]: Energiagazdálkodási kézikönyv. Széchenyi Nyomda
- Brundtland, G. H. [1988]: Közös jövőnk. A Környezet és Fejlesztés Világbi-zottság jelentése. Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 404.
- Eőri T. [2001]: A repce termesztése, Kiadó: Szerző, Budapest 23–36.
- Fecske M. [1997]: Az oktatás és tudományos kutatás jelentősége, megítélése a magyar gazdaságban. Gazdaság, oktatás, kutatás. Akadémiai Kiadó, Bp., 59–61.
- Hankó [2002]: Mentőkötél Noé bárkájának. Magyar Demokrata, Budapest, 42.
- Haase, J.–Haase, G. [1971]: Mensch- Umwelt Problematik. Geogr. Berichte. 61.4.243–250.
- Hopfenbeck, W. [1993]: The Green Menegament Revolution, Lessons in Enviromental Excellence, Prentice Hall.
- Hubai I. [1996]: Környezetgazdálkodás környezetvédelem. Budapest, Külke-reskedelmi Főiskola, 31, 68.
- Hubai I. [2001]: Magyarország természeti erőforrásainak külgazdasági föld-raja Budapest. Nemzeti Tankönyv Kiadó, 38.
- Kimber, D. [1996]: Bulletin GCIRC Előrejelzés n ° 5. Paris. P 59.
- Parzefall, J. [2000]: Rapsanbau 2000. Praxisnah 3/99 Züchtung ist Zukunft 10.

Menyhay Imre

Eretnekség a közgazdaságtudományokban

Tanulmány a Nyugat-Magyarországi Egyetemen beindult közgazdászképzés tízéves évfordulójára.

Eretnekség és címkézés

Az eretnekség általánosan az uralkodó osztály igazságainak kritikus szemléletét jelenti, amelynek első következménye a megbélyegzés. A megbélyegzést a legkülönbözőbb megtorlások követték és követik, amelyek színes palettája az „agyonhallgatás”-tól és nevetségessé tételtől a kiközösítésen keresztül a fizikai megsemmisítésig terjed. Az eretnekség vádja – szóhasználata – nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy valakit megbélyegezzenek. A pogányok például megbélyegezhetnek valakit azáltal is, hogy istenhívőnek kiáltják ki. A keresztény-üldözések idejében a keresztények voltak eretnekek, akiket oroszánok elé vetettek. Ha valakit, aki ugyan nem volt keresztény, de valamilyen okból a hatalom birtoklói el akartak némítani, lehetetlenné akartak tenni, a legegyszerűbb módja ennek az eretnekké nyilvánítás – a megbélyegzés – volt. És ma is az.

Voltaire írja, hogy „a rómaiak, akik sokkal bölcsőbbek voltak, mint a görögök, egyetlen filozófust sem üldöztek nézeteiért. Másként volt ez a rómaiak helyébe lépő barbár népeknél. II. Frigvest, alighogy vitába keveredett a pápával, rögvest azzal vádolták, hogy ateista...” (VOLTAIRE 1996. 12.) Az idézet alapján könnyen arra a következtetésre juthat az ember, hogy a megbélyegzés előnyszerzésre, terrorizálásra vagy beteges pszichikus feszültségek levezetésére ugyan alkalmas, de egy jó adag barbárság is szükséges ahhoz, hogy alkalmazzák. A szakbarbárság ugyan nem azonos a barbársággal, de – mint látni fogjuk – a szakbarbár könnyen idáig sodródhat.

Az eretnekség lényege nem az, hogy valaki tényleg az, aminek nevezik, és ami által egy korszak szellemének megfelelően eretnekké vá-

lik, hanem az, hogy olyan fogalmakkal hozzák összefüggésbe, amelyek ugyancsak a kor szellemének megfelelően elitélendők.

Az eretnekség fogalma főleg vallási jelleggel fonódott össze, de nemcsak ebben a tekintetben jelentős. A politikában és a tudományokban egyaránt otthonos. „Alpári szinten – állapítja meg Magyarai Beck – a pszichológiai terrorizmus ma már igencsak áttetsző eszközeivel él. E terrorizmus lényege a címkézés: ha ezt és ezt gondolod, mondd, teszed, stb. akkor ilyen és ilyen elvetendő kategóriákba eső személy vagy.” (MAGYARI BECK, 1994. 125.) Tehát úgy is mondhatnánk, hogy eretnökké való kikiáltás, megbélyegzés, pszichológiai terrorizmus és címkézés egy tőről fakadnak.

Mea culpa, mea maxima culpa

Nincs mit tagadni: életemben állandó jelleggel az eretnekség vádjával küszködtem. A Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés – Az analitikus gazdaságpszichológia alapvetése és alkalmazása című könyvem recenziójában Blümel Ferenc pszichiáter, osztályvezető főorvos írja: „A pszichoanalitikus szemmel olvasó – különösen aki maga is kutatja a pszichoanalízis terápián és kultúrán túli alkalmazhatóságának új és újabb lehetőségeit – öröme a könyv olvasása kapcsán abból adódik, hogy valaki »merészeli« a társadalmi együttélésnek az embertől elidegenedett olyan részeit, mint a gazdaságnak az emberi irracionalitással, az emberbe beépült önbecsapással, rövidre zárási törekvésekkel és egyéb meghasonlásokra vezető irracionalitásokkal való összekötése.” (BLÜMEL Ferenc: Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés. In: Valóság 2004/7. /1005-107/ 106.) Ha valaki el akarja kerülni az eretnekséget, annak nem szabad »merészelnie«.

Nyilvánvaló, hogy jelenlegi tanulmányom is eretneknek számít, és hogy számíthatok a liberális világpolgár-közgazdászok megbotránkozásával. Anélkül, hogy eretnekségem okát másra kívánnám hárítani, mégis hasznos lehet megjegyezni, hogy jelen eretnekségemhez az impulzust egy másik eretnek adta. Fonda Ferenc írása bujtatott fel a napjainkban imádott közgazdaságtudományi szentségekkel szemben itt tanúsított illetlenségek megfogalmazására: „a közgazdásznak szociológusnak is kell lennie... Ezt azért kell leszögezni, mert a közgazdász szakbarbár (mint törtető pénzvadász) a maga »értékmentes« technoló-

gusi garázdálkodásával rengeteg kárt okozhat a szakma valódi értékeinek és rendeltetésének ismerete nélkül.” (FONDA Ferenc, *Valóság*, 2002/8. 102.)

Az én meggyőződésem is, hogy a közgazdász megfelelő szociológiai és pszichológiai ismeretek nélkül csupán egy szakbarbár, akinek az uralkodó – a nemzetközi nagytőke felett rendelkező – réteg azt a szerepet szánta, hogy szaladjon a pénz után, amelynek aprópénzét – esetleg kisebb névértékű bankóit is – megtarthatja magának. És pontosan ezt, a társadalmi cél-összeférhetőség ignorálását szülő szakbarbárság felismerését és orvoslásának lehetőségeit szolgáló diszciplínában mutatkoznak súlyos hiányosságok. Azokban, amelyek a szakbarbárság brutalitását lennének képesek enyhíteni. A gazdaságpszichológiai és a gazdaságpszichológiai oktatás területén tapasztalhatók súlyos hiányosságok. Nézzük meg ezt közelebről.

A gazdaságpszichológia és gazdaságpszichológiai oktatás hiányosságai

Mielőtt a gazdaságpszichológia és gazdaságpszichológia jelentőségének közelebbi vizsgálatába kezdenénk, érdemes előjáróban rámutatni arra, hogy a szóban forgó diszciplína tananyagának kiválasztása, továbbadása és mechanikus megtanulása – bemagolása – más tantárgyakhoz viszonyítva fokozottabb figyelmet érdemel. A gazdaságpszichológia és gazdaságpszichológia személyiségképzésre irányuló célkitűzéseinek megfelelően a gazdaságpszichológia és a gazdaságpszichológia olyan jellegű megvilágítása szükséges, amely a társadalmi cél-összeférhetőség megközelítésének szándékától vezérelve nagy összefüggések felvázolásán és belátások ébresztésén keresztül a mindenkori társadalmi és gazdasági rend kritikus szemléletére ösztönöz.

Világos, hogy a tanulás – bármely diszciplínáról legyen is szó – valamilyen mértékben érinti a személyiséget, még akkor is, ha mondjuk csupán az adózással kapcsolatos jogszabályokat ismeri meg a hallgató. Ezekből is levonhatók erkölcsi következtetések, amelyekkel a hallgató érzelmi szinten és/vagy tudatosan egyetérthet vagy nem, s máris valamivel másként viszonyul a világhoz, mint ismeretszerzése előtt. A világhoz való viszonyulás változása szubjektívan, a hallgató beállítódásának változásán keresztül megy végbe, de – mint pl. a jogszabály-

ok megtanulása esetében – a főcél nem a személyiségképzés, hanem az, hogy a hallgató jó közgazdász szerepében ismerje, és alkalmazni tudja az adóügyi jogszabályokat. A gazdaságpszichológia és gazdaságpszichológia esetében annyiban más a helyzet, hogy itt a személyiségképzés kerül az oktatási célok középpontjába. Ez a gazdaságpszichológia és a gazdaságpszichológia sajátosságából adódik.

A tananyag kiválasztásának jelentősége abban keresendő, hogy a gazdaságpszichológia és a gazdaságpszichológia a hagyományos tudományokhoz képest újak, ezért még nem alakult ki a tananyag tartalma. Amit napjainkban a felsőoktatásban gazdaságpszichológiaként kezelnek, az sokszor extrém triviális. Előfordult, hogy oktatók az ötvenes-hatvanas években megjelent könyvekből – amelyről azt hiszik, hogy azoknak a gazdaságpszichológiához vagy a gazdaságpszichológiához valami köze van – részleteket hoztak egy jegyzetben, és azt adták a hallgatók kezébe. Az is előfordult, hogy valaki gazdaságpszichológia és gazdaságpszichológia ürügyén azt boncolgatta, hogyan tudja a munkaadó alkalmazottait manipulálni. Minősítésre érdemtelen lenne a következő eset is: Egy felsőoktatási intézmény egy szociológust alkalmazott gazdaságpszichológia és gazdaságpszichológia oktatására. Az oktatónak saját bevallása szerint fogalma sem volt arról, hogy a két diszciplína mi fán terem, de arról sem, hogy mit értünk általános szociológián – társadalomelméleten. Egyetemi oktatása, amiben részesült, „más kaliberű” volt. Na jó, tehetséggel és szorgalommal mindent be lehet pótolni. A bepótlás szándékát kifejezésre is jutatta, viszont tankönyvei egy évvel oktatásának megkezdése után olyan újak voltak, mintha éppen akkor hozta volna a könyvesboltból. Az akkori időben oktatási szempontból aktuális gazdaságpszichológiai tankönyvről emígy nyilatkozott: „Olvasom, olvasom, de nem értem.” Mindenképpen szükség van tehát mind az oktatók mind a tananyag szelektálására – a kettő egymással szorosan összefügg. Biztosítani kell, hogy a szóban forgó tantárgyakban valóban a szociológia és a pszichológia a gazdaságtudományokkal való összefonódásáról legyen szó és ne másról. Magyar-Beck erről úgy vélekedik, hogy „a gazdaságpszichológia jelenlegi gyűjtő, felhalmozó korszakában itt mindenkinek lehet helye, aki érvényes ismerettel érkezik. Az ismeretek megszürése, a rendszerezése a periódusa nyilván a gazdaságpszichológiában sem fog

elmaradni.” (MAGYARI BECK 1990. 9–10.) A nagy kérdés persze az, hogy a felsőoktatás honnan vegye azokat a szakembereket, akik nemcsak a gazdaságpszichológia és gazdaságszociológia céljának megfelelő tananyagot tanítják és ezzel egyben a tananyagot „meg is szűrik”, amikor a gazdaságpszichológus- és gazdaságszociológus-képzés a felsőoktatás mostohagyereke: gazdaságszociológusnak számít az, aki egy közgazdaságtudományi egyetemen vagy karon szociológia szakosként végzett, függetlenül attól, hogy ott mit tanult. Akkor is az, ha a társadalom normatív és viselkedési struktúráiról és a társadalmi mechanizmusokról ott aligha hallott valamit is – pedig ez lenne a lényeg –, ebből döbbenhetne rá, hogy mi történik vele és körülötte, ez vezetné el a szakbarbárság felismeréséig. Napjainkban divatos a felsőoktatásban inkább demográfiával és u. n. empirikus szociológiával foglalkozni. A demográfia csupán a szociológiához sorolható területek peremén található, az empirikus szociológia pedig olyan formán, hogy ez lenne a szociológia, elfogadhatatlan. Az empirikus jelző csupán ismeretek megszerzésének módjára vonatkozik, ezért helyesebb empirikus társadalomkutatásról beszélni, mint empirikus szociológiáról. Az empirikusan szerzett adatok alapján megfogalmazhatóból, és/vagy logikailag megalapozott feltételezésekből jönnek létre a szociologiaelméletek, amelyek behatárolt területen fontosak lehetnek, de az így szerzett eredmények általában nem összegezhetők és nem általánosíthatók, s ráadásul az általános szociológiához – a társadalomelmélethez – mérten személyiségképző hatásuk csekély. Látni kell azt is, hogy szociologiaelmélet elnevezés nem szerencsés, mert könnyen magával a szociológiával, a társadalomelmélettel asszociálható.

Empirikus társadalomkutatás csak konkrét és jól behatárolt társadalmi jelenségre vonatkozhat, ami a kutatás céljának megfelelően jelentős lehet. Egy bizonyos vállalatnál például hasznos lehet felmérni, hogy a később jövő munkatársak hogyan viselkednek, ha a folyosón a főnökkel találkoznak. De ez az eredmény más vállalatoknál folytatott empirikus kutatás eredményeivel aligha összegezhető, mert a körülmények, a helyi adottságok, a munkatársak képzettségi szintje, a vállalatnál honos vezetési stílus, és sok minden más, sőt még az időjárási viszonyok is befolyásolhatják az eredményt. Ha azonban más, számos különböző jellegű vállalatoknál végzett felmérés érdemileg

közös eredményt tár fel, akkor már társadalmi viselkedési mintával állunk szemben, s mint ilyen, a szociológiában – a társadalomelméletben – figyelembe kell venni.

A gazdaságpszichológus-képzéssel még rosszabbul állunk, mert ilyen nincs. Ha a pszichológia oldaláról érkezik egy oktatójelölt, akkor közgazdaságtudományi és szociológiai ismeretekkel kellene tudását kiegészíteni, ha a közgazdaságtudományok oldaláról érkezik, akkor mutatis mutandis a szociológia és a pszichológia berkeibe kellene elmélyülni ahhoz, hogy értékes oktatási tevékenységre alkalmas legyen. Ez viszont időigényes. A pénzszerzésre beállított kortárs csak kivételes esetben vállalkozik erre. Így marad minden a régiben: ahogy egy oktatót „kiképeztek”, a maga részéről úgy képez ki másokat.

Komplex látásmód

A komplex látásmód eszenciája a gazdaságtudományoknak a pszichológiával és a szociológiával való összefonódása, ami nem véletlen. A cél, hogy a gazdálkodás természetesnek gondolt – az evolúcióban az állatvilágból átöröklött – alapelveit, amelyek mint egyoldalú gazdasági racionalizmus és a gazdasági maximalizáció jelentkeznek – pszichológiai és szociológiai ismereteinkkel kiegészítsük és az így létrejött multidiszciplináris szemlélet segítségével az állatvilág impulzusain messze túlmutató konzekvenciákat levonjuk. A pszichológiai és szociológiai törvényszerűségek figyelembe vétele ugyanis módosítja a gazdaságtudományok animális hajtóerőkön nyugvó logikáját. A módosítás lényegének megértése és fokozatos bensőségessé válása szükséges ahhoz, hogy a jövő közgazdász-generációja képes legyen a kizárólag haszonorientált szemléletből kitörni és egy emberközpontú gazdálkodás megvalósítása felé lépni. A szemléletváltáshoz szükséges, hogy a különböző pszichológiai és szociológiai irányzatokból – iskolákból – azok kerüljenek alkalmazásra, amelyek nagy összefüggések megvilágítására alkalmasak, mert csak a nagy összefüggések áttekintése engedi levonni azokat a következtetéseket, amelyek egy emberközpontú gazdálkodáshoz közelebb visznek.

A gazdaságpszichológia szerepe és jelentősége

A gazdaságpszichológiai iskolákról Garai László a következőket írja: „A tudományok történetében nem egyedül álló, hogy ugyanaz a tudomány egyidejűleg különböző egymás érvényét logikailag kölcsönösen rontó elméleteket fejlesszen ki, amelyről egy ideig nem dönthető el, melyikük az egészet átfogó érvényes elmélet, de az sem bizonyosodik be, hogy egymás érvényét kölcsönösen korlátoznák.” (GARAI, 1998. 26–27.)

A pszichológiai iskolák rivalizálása nem is korlátozhatja a rivalizáló szemléletek érvényességét, mert sok esetben a témákra szabdalt széthulló résztanulmányok annyira különböző területeket érintenek, hogy még kapcsolatot teremteni is nehéz közöttük, nemhogy egymás érvényességét korlátozni tudnák. Ezek a behaviorista pszichológia, a kognitivistá pszichológia, a szociálpszichológia és a pszichoanalízis – a mélylélektan. (Vö.: GARAI, 1998. 25–48.; MENYHAY, 2004. 83.)

Ha a közgazdászképzésben a személyiségképzést kívánjuk erősíteni, akkor kiindulópontnak mindenképpen a pszichoanalízis mutatkozik a legalkalmasabbnak, mert ez az iskola megalkotta a lelki élet modelljét, felvázolta a lelki élet struktúráját és szisztémáját és ezzel megteremtette a lehetőséget nagy összefüggések vizsgálatára. A nagy összefüggések vizsgálata során fény derülhet – és fény is derül – arra, hogy hogyan alakítja a gazdaság a személyiséget és a személyiség hogyan a gazdaságot. Leszögezhetjük, hogy egy közgazdászhallgatónak pontosan az analitikus – az elemző kritikus – gondolkodásra van szüksége ahhoz, hogy a jövő emberközpontú gazdálkodása felé lépni tudjon. Viszont az analitikus gazdaságpszichológia követeli a legkomplexebb látásmódot, mert az analitikus iskola teóriáját a többi iskola tanai szervesen kiegészíteni képesek, és mert ebbe a látásmódba a társadalomelmélet és a filozófia szinte magától befolyanak.

A pszichoanalízissel az a baj – mindamelltt, hogy jelentős empirikus és tapasztalati háttérrel *is* rendelkezik – hogy természeténél fogva olyan területeket *is* érint, amelyeket empirikusan vizsgálni nem lehet, de nem is cáfolható. BLÜMEL Ferenc a Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés című könyvem recenziójában találóan írja: „A szerző antropológiai és filozófiai igényű és szintű gondolatmeneteiben és a freudi pszichoanalízis elméleti logikájának alkalmazása során a tu-

dományosságának olyan területén dolgozik, ahol csak részlegesen támaszkodhatunk a sokszor csupán triviális eredményeket hozó pozitivisták empiriára, mert – miként magára az emberi személyiségre is jellemző – lappangó potencialitásokról, keletkezésekről, a múltat a jelenen át a jövő felé vezető folyamatokról van szó. E folyamatok rejtve vannak, s ezért empirikusan csak redukált, felszíni megjelenéseikben, Freud egy kifejezését használva, »származékaikban« vizsgálható dimenziókról beszélhetünk.” (Valóság 2004/7. 106.)

A pszichoanalízis „szépséghibája” nem azt jelenti, hogy a többi irányzatoknak hátránya nincs. Mindegyiknek meg van az előnye és a hátránya attól függően, hogy melyik területen alkalmazzák. A pszichoanalízis mellett szól, hogy az egyedre szabott freudi modell a társadalomtudományokban is kiválóan alkalmazható (MENYHAY, 2004. 138.)

A gazdaságpszichológia különleges problémája

Mint már leszögeztem, különleges problémát okoz, hogy nemcsak a pszichoanalízisen nyugvó gazdaságpszichológus-képzés hiányzik a felsőoktatási programból, hanem minden fajta gazdaságpszichológus-képzés. Az oktatás az oktató önbecslésén és felelősségtudatán nyugszik. Ráadásul megfelelő tudással rendelkező szakember sincs kéznél, aki autentikus véleményt tudna mondani arról, amit egy vélelmezett gazdaságpszichológus és/vagy gazdaszociológus tanít. Hallottam már olyan előadást is, amelyben az első szótól az utolsóig hemzsegetek a badarságok, sőt, az előadó még a szakkifejezéseket sem ismerte. Amikor ezt szóvá tettem, az ellenérv az volt, hogy hát eddig az előadásait nem kifogásolta senki. Persze hogy nem. Egy közgazdász, egy jogász vagy egy mérnök (hallgató), aki talán a felsőoktatási intézményben hallott először a gazdaságpszichológiáról és a gazdaszociológiáról, mindent készpénznek vesz, ami a tekintélyt jelentő katedráról jön, s ha valamit nem ért, hajlamos arra, hogy megvakarja fejét, s azt mondja: „Hú, de nehéz! Ez aztán a tudomány!”

A gazdaságszociológia szerepe és jelentősége

A gazdaságszociológia meghatározását is a többféleképpen értelmezett szociológiafogalom teszi problematikusá. A gazdaságpszichológiai oktatáshoz hasonlóan itt is a személyiségképzésnek kellene központi szerephez jutnia.

A múlt század elején divattossá vált szociológia azáltal vált hírhedté, hogy minden „valamire való forradalmár” és terrorista azzal akarta bizonyítani „rátermettségét”, hogy szociológiát tanult. A szorgoskodás a szociológia elaprózódásához és súlyos fogalmi zavarokhoz vezetett. Ugyanis szociológia alatt eredeti jelentése szerint *társadalomelméletet* értünk, amely az analitikus pszichológiához hasonlóan *a struktúra* (a szerkezet) és *a szisztéma* (a folyamat, a rendszer) köré csoportosítja az ide vágó ismereteket. Az ilyen jellegű szociológiát általános szociológiának, társadalom elméletnek – vagy a jelleg kihangsúlyozása céljából társadalomelméleti szociológiának nevezzük. Az általános szociológia tehát a társadalom szerkezetével és működésével, a társadalom működésének szisztémájával és mechanizmusaival foglalkozik. A társadalomelmélet alkalmazása a gazdaságban *a társadalomelméleti gazdaságszociológiához* vezetett. Ezt – a társadalomelméleti gazdaságszociológiát – a gazdaságpszichológiához hasonlóan – elsősorban nagyvonalú összefüggések érdeklik. (Vö.: MENYHAY, 2002.)

Az úgy nevezett ágazati szociológiák – ide sorolandó a gazdaságszociológia is – a szociológia társadalomelméleti jellegét károsították akkor, amikor eltértek a tárgytól, azaz nem a társadalomelméletet alkalmazták egy bizonyos területen, hanem önálló „tudományág” igényével léptek fel. Ezzel kapcsolatban Szretykó György kritikaként úgy nyilatkozott, hogy annyi féle szociológia létezik, amennyi tevékenységet meg tudunk különböztetni. A szociológia szétaprózódását és a lényeges összefüggések elhomályosodását a szociológusok is megelégtették, és elkezdték az ágazati szociológiákat osztályozni. Megkülönböztettek elsődleges, tradicionális – primer – és másodlagos – szekunder – jellegű ágazati szociológiákat.

A gazdaságszociológia feladata, hogy az emberközi kapcsolatok törvényszerűségeinek megismerésén keresztül döbbenjen rá a hallgató arra, hogy hol vannak a gazdálkodási folyamatokban olyan tényezők,

amelyeken neki és nekik – a jövő közgazdászainak – kell és érdemes változtatni.

A gazdaságpszichológia és a gazdaságszociológia összefonódása

A gazdaságpszichológia és a gazdaságszociológia közti folyékony határt a következő mondat érzékelteti: A gazdaságpszichológia az ember *lelkiéletét* választja kiindulópontnak, és arra kérdez rá, hogy a lelki élet törvényszerűségeit figyelembe véve hogyan lehet az embert motiválni arra, hogy a gazdasági folyamatokban tartsa tiszteletben *a társadalmi mechanizmusok* szabályait úgy, hogy azok kérlelhetetlenségét embervoltának megfelelően alakítsa.

A két tantárgy közötti szoros kapcsolat abból is kiderül, hogy az embert – a személyt – öröklött tulajdonságainak figyelembe vétele mellett a környezete – a társadalmi, a szociális dimenzió – lényegesen formálja, ez segíti ahhoz, hogy személyiséggé váljon. A személyiség vizsgálata a pszichológia feladata. Viszont a személyiség nem elszigetelten, hanem társadalmi dimenzióban fejlődik és lesz belőle társadalmi személy, aki társadalmi kapcsolatokat keres, épít és tart fenn, s ahogy ezt teszi – szociális szerepeinek minőségén keresztül – lesz társadalmi személyiség.

Az emberközi kapcsolatok lehetséges variánsai az én és a te, az én és a ti, az én és a mi és a mi és a ti közötti viszonyok. *Ezek a viszonyok a pszichológiából – a lelki élet extern és intern szisztémájából – világosan és egyértelműen levezethetők.* Azonban a levezetés eredménye már messze túlmutat a pszichológia keretein, mert ez – az eredmény – már az emberközi kapcsolatok alapjaihoz vezet és ezért szociológiai, társadalmi jellegű is. Ahhoz, hogy ezt közelebbről szemügyre vehessük, szükséges az alapvető fogalmakat ismerni. Ezek az Es (a hajtóerők), az én és a felettes én.

A lelki élet struktúrája

Az Es magyarul Ez, vagy Az, az ősi hajtóerő, az, ami az ősenergiát – a kozmológiai állandót – arra készítette, hogy formát vegyen fel, és amely az anorganikus anyagon keresztül az evolúció során rádöbrent

önmagára és ki mondta, hogy én vagyok. Kosztolányi Dezső a múlt század harmincas éveiben fordította le magyarra Freud „Das Ich und das Es” című könyvét. Az Es-t ősvalaminek nevezte, amellyel fején találta a szöveget. Sajnálatos, hogy a magyar szakirodalom nem maradt meg Kosztolányi értelemszerűen helyes kifejezésénél, hanem az Es-t helytelenül ösztönnek és ösztönének titulálta.

Számunkra jelen esetben fontos, hogy lássuk: Minden létező dolog közös nevezője a nyugalmi energia, amely a formafelvételhez vezető úton a nyugalmi állapotból való kitörésre van utalva. A kitörés szertelen energiatobzódással jár, ami az idők folyamán elcsitul, a káoszt fokozatosan rend – a relativitás szintjén a formák létét biztosító rend – váltja fel. Egy közgazdásznak is látni kellene, hogy az organikus anyagban ugyanez a folyamat megismétlődik: az alapvető életre törő hajtóerők az örömev alapján kaotikus tobzódással keresik az utat az önérzékelés, az én, az öntudat kialakulása felé, amit azonban csak a hajtóerők tobzódásának visszafogásával, a káosz rendezésével lehet elérni.

Visszatérve az ősenergia tobzódását követő formafelvételéhez, láthatóvá válik egy alapvető rendeződés, ami a további fejlődés kiindulópontjaként ismételten a rend felbomlásán keresztül törekszik újabb, magasabb szintű minőségek felé. Az alapvető rend ugyan marad – azaz a formát a természeti törvény, hogy semmi nem mozoghat a fénysebességnél gyorsabban – védi attól, hogy minden az energia szintjére essen vissza. Ugyanis, ha valami sebessége végtelen lenne, akkor ez azt is jelentené, hogy ez az egy és ugyanazon tényező egy időben mindenütt lenne, erre pedig csak a nyugalmi energia egységformátlansága és végtelensége képes.

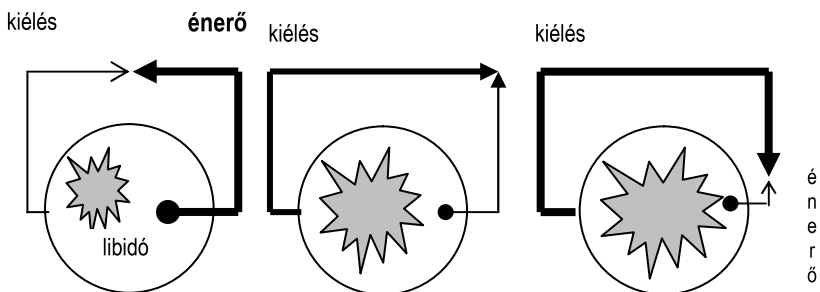
Az alapvető rend relatív, ami azt jelenti, hogy a relatív stabil rendezettségben belül a rendezetlenség is vissza-vissza tér, mert a rendezetlenség az átrendeződés, az innováció és a fejlődés előfeltétele. Nem ok nélkül ír Kolláth Zoltán hasznos káoszról (Vö.: KOLLÁTH, 1993.) Viszont badarság lenne csupán a káosz hasznosságát szem előtt tartani és a káosz veszélyességéről elfeledkezni. Ugyanis ha a káosszal szemben nem lépnek fel időben mederbeterelő, fékező erők, akkor a káosz eluralja a történéseket. A lelki életre alkalmazva mondhatjuk: ha hiányzik a hajtóerők kielégítő mederbe terelése, akkor az emberek az öröm-

elv alapján mindent megtehetnek és meg is tesznek, ami élvezettel, ki-elégüléssel, nyereséggel jár, a nélkül hogy másokra figyelemmel lennének, és máris bent vagyunk a társadalmi és gazdasági káosz közepeben. Példának említem, hogy Tokióban – 2005. májusában a MTV2 egyik reggeli híradása szerint – a nők számára külön villamoskocsikat bocsátottak rendelkezésre, hogy a férfiak mindennapossá vált szexuális zaklatásait – különösen a reggeli csúcsforgalomban – el tudják kerülni. A kérdés indokolt: hogyan juthattak a szinte patológikus önfegyelméről és önmegettartóztatásáról híres – egy célért még önmagukat is feláldozni képes – férfi generáció gyermekei és unokái egy néhány évtized alatt erre az erkölcsi szintre? Nyilván egy szabados idegen kultúra betörése és a társadalmi és gazdasági rendben végbe ment szerkezeti változások szakították fel a vágyak mederbeterelésének tradícióit. E mögött nyilván az ember örömszerzésre irányított természete áll, amelyet a piaci mechanizmusok önérdékűsége, a korlátlanak nevezett kapitalizmus szabadossága gerjesztett és gerjeszt. A kizárólag a piaci mechanizmusokon nyugvó gazdasági sikernek ez lett az ára. A közbiztonság lényeges romlása, kaotikus állapotok elharapódzása lett az ára. A kiúthoz vezető választék nem nagy. Vagy a korlátlan szabadság meghirdetésén kell módosítani, vagy bevezetjük a rendőrállamot. A korlátlan szabadság korlátozása egyben a korlátlan piacgazdaság végét is jelenti, mert a piaci mechanizmusok semmiféle korlátozást nem tűrnek. Ebben a rendszerben a harc, a konkurencia harc, azaz a kíméletlen és kizárólagos egyéni érdek érvényesülése a gazdaság hajtóereje, amelyet még tanulni sem kell, mert hatékonyságát a zsigeri (hüllő) agy programjában a természet „ajándékként” el kell fogadnunk, de világméretű erkölcsi rangra emelése az emberiség létét fenyegeti. A gazdaságszociológián és a gazdaságpszichológián kívül nincs olyan tantárgy, ami természeténél fogva képes lenne ezekre az összefüggésekre felhívni a figyelmet. Így vész el a valóság megközelítésének lehetősége a felsőoktatásban és válik ez – a felsőoktatás – az uralkodó osztály érdekeinek kritikátlan kiszolgálójává. Nézzük meg ezt is közelebbről.

Az Es nem egyéb, mint a nyugalmi energia formafelvétel felé hajtó célirányosság és ereje az organikusnak nevezett élő anyagban, amelynek célja ezen a szinten – az organikus anyag szintjén – az élet

továbadása és fenntartása úgy, hogy az élő anyag – az anyagcserére már képes anyag – tökéletesedjen. A tökéletesedés az evolúció során az emberhez vezetett. Itt, ezen a szinten – az emberi minőség szintjén – a tökéletesedés duális: Az egyik tényező az értelem fejlődésének lehetősége, amely a társadalmi szerveződés, a tudomány és a technika fejlődése tükröz. A másik tényező az erkölcs – a kultúráltság, a kultúra erkölcsi magjának a fejlődése. Ha ez – az erkölcsi mag – nem tart lépést a többi tényező fejlődésével, akkor az animális Es-szintű hajtóerőkön nyugvó gazdálkodás – kizárólag az örömmel nyugvó gazdálkodás – tényerése és a kollektív érdekek ignorálása elkerülhetetlen. Az út erkölcsi szinten egyenesen a vadonba vezet – vissza a vadonba.

A kultúráltság – a kultúra létezése, – nem egyéb, mint az Es szerte-ható zabolátlan energiahalmazának korlátok által való mederbe terelése, a hajtóerők – az élvezetszerzésre irányuló libidó – kiélésének késlettetése, ami önuralmat követel. A korlátok – amelyek a hajtóerő kiélését késlettetik – összeegyeztethetetlenek a korlátlan piacgazdaság szabadosságával. Nemcsak hogy összeegyeztethetetlenek, hanem a szabadosság egyenesen az énerő, az önuralom kialakulását teszi lehetetlenné, és egy olyan embertípushoz vezet, amely az élvezetek hajszolásában látja élete célját. Minél korlátlanabb a kiélés, annál gyengébb az én.

1. ábra: A libidó kiélésre és önszervezésre fordított részeinek modellje
(Forrás: Menyhay, 2004. 284.)

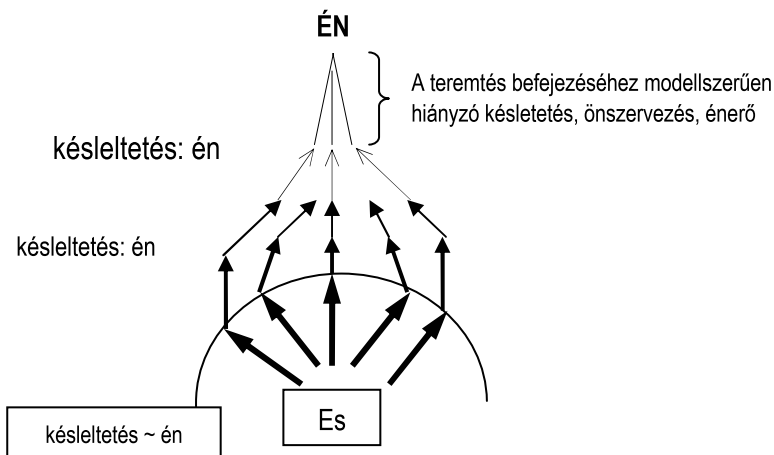
Az analitikus gazdaságpszichológia szemszögéből egy *katasztrofális tévfejlődés* tárul elénk. Ennek súlyosságát az örömelven nyugvó és a profitszerzést szolgáló reklámok kiélésre buzdító tartalma, valamint a piaci mechanizmusok ugyancsak örömszerzésre, az egyéni érdek korlátlan érvényesítésére – kiélésére – irányuló beállítódása körvonalazza. Ugyanezt a képet kapjuk, ha az énerő kifejlődésének kérdését a késleltetés oldaláról közelítjük meg.

A késleltetés nem a hajtóerők fontosságának tagadását és elfojtását veszi célba, mert ez a biológiai programozására való tekintettel értelmetlen lenne, hanem „csupán” a hajtóerők mederbe terelését, kultúrált kiélését, amelyet normák – végeredményben a kultúra sajátosságai – valamilyen tartalommal szabályoznak, ha még szabályoznak. Ha nem, akkor a kultúra veszendőben van.

Az elmondottak alapján értelmetlen lenne a haszonorientált gazdálkodás kiiktatását követelni, mert ennek alapja a biológiai programban szereplő hajtóerőkből fakad: az agresszió a vállalkozás, az egoizmus a profitszerzés, a birtoklás pedig az investíció hajtóereje. „Csupán” a hajtóerők tobzódásának a társadalomban és a gazdaságban való megakadályozása, legalábbis mérséklése, lehet a cél. A kérdés kézenfekvő: honnan vegyék ezeket az életbevágóan fontos ismereteket hallgatók, ha a gazdaságpszichológia és gazdaságszociológia oktatás nem képes idevágó ismeretekkel felvértezni? További kérdés, hogy hogyan fog gazdálkodni az a végzett szakbarbár, akit biológiailag programozott hajtóerejének tobzódása vezérel és ráadásul egy pszichológiai és szociológiai szempontból abszolút tudománytalan ideológia még meg is követeli tőle, hogy a hajtóerők mindenkori kívánalmai szerint gazdálkodjon. Pedig önuralom, a hajtóerők tobzódásának mérséklő visszafogása nélkül emberközpontú gazdálkodás nem lehetséges. Ehhez – a hajtóerők visszafogásához, mederbe tereléséhez – személyiségképzés szükséges, amit csakis a hajtóerő-kiélés késleltetésének begyakorlásával – kondicionálásával, megtanulásával – lehet elérni.

A késleltetés kialakulása a hominidák megjelenésének időszakára tehető, amikor is az embernek indult biológiai szervezet fokozatosan képessé vált egy inger és az arra való reagálás közé szünetet beiktatni. Ez egyben a gondolkodás és az aktív viselkedés előfeltétele. Reaktív a viselkedés akkor, ha a biológiai organizáció képtelen a jelzett

szünet közbeiktatásra, azaz a késleltetésre, ami egyben a frusztrációs tolerancia – a csalódások elviselésének – mércéje. A késleltetés lehetőségének maximális megvalósítása – az énerő lehetséges maximális fejlesztése – az ember feladata lenne, ami egyben a teremtés befejezését jelentené. A szakbarbárok reklámaikkal és érték meghatározásaikkal pontosan az ellenkező irányba terelik a társadalmat: az énerő fokozatos leépítése irányába terelik. Azt szuggerálják, hogy ne korlátozd magad! Ha valamit megkívánsz, gondolkodás nélkül vedd meg. Ha nincs pénzed, az nem baj, majd később kifizeted. Arról nem esik szó, hogy fizetéképtelenség következménye a bírósági foglalás, árverezés és személyes (magán) csődeljárás beindítása. A késleltetés és az énerő közti összefüggést a következő ábra érzékelteti: mennél fejlettebb a késleltetés – a frusztrációs tolerancia – annál erősebb az én.

2. ábra: A késleltetés és az énerő
(Forrás: Menyhay, 2004. 291.)

A késleltetés tehát a zabolátlan hajtóerők koncentrálásának, fókuszolásának előfeltétele, amelynek eredménye az én. Freud ezzel kapcsolatban az Es energiájának mozgékonyságáról, átalakíthatóságáról ír, amely megszállás formájában is jelentkezik. A megszállás azt je-

lenti, hogy az Es életet szolgáló oldala, a libidó, az emberré válás során úgy éri el öntudatát, hogy képes a libidinális energia tárgyait megszállni, azokhoz kötődni, miközben a különbség a kötődő – az én – és a között, amihez az én kötődik – differenciálódik. Az én csak a neménhez viszonyítva az, ami. Az énhez vezető folyamatnak ezt változatát nevezzük a lelki élet internsisztémájának, mert ebben az esetben az én kialakulásához a belső hajtóerők törekvéseiből indulunk ki és nem abból, hogy a tobzódó hajtóerő-törekvéseknek egy külső, extern tényező – a társadalom kultúráján keresztül – határt szab. Az utóbbit a lelki élet extern szisztémájának nevezzük.

A libidinális energia tárgya minden lehet, amihez az ember az anyaméh biztonságának elvesztése után az anyaméh biztonságának illúzióját képes hétköznapijaiba varázsolni, amiben virtuálisan megkapaszkodhat. Ez az élet kezdetén az anyával kapcsolatos szimbiózis, aztán lehet egy kedvenc játék, egy kerékpár, egy autó, gyűjtési szenvedély vagy más szenvedélyek, egy bizonyos színhez való ragaszkodás, vagy a szakbarbár számára a szex, a pénz és a hatalom. A magyar nyelv kifejezőképessége tükrözi ezeket a jelenségeket, amikor arról van szó, hogy valaki valaminek – a szexnek, a pénznek és/vagy a hatalomnak – a megszállottja, vagy amikor azt mondják, hogy valaki valaminek vagy valakinek a bolondja, vagy azt hogy valaki valami után bolondul. A libidinális energia legfőbb tárgya a másnemű – és nem az azonos nemű – lény. A szakbarbárnak az utóbbi különbség mindegy, neki ebből a szempontból csak az a fontos, hogy valakinek a természet normájától eltérő tragikus sorsából is hasznot tudjon kovácsolni. Meg az a fontos, amit megbízói kívánnak tőle, az, hogy minden tradicionális korlátot le kell rombolni, mert csak ez vezet ahhoz a korlátlan szabadsághoz, amit a korlátlan kapitalizmus igényel.

Az én „a tudat itt és most; itt, éber állapotban, és ennek a pillanatnak a már nem osztható időegységében újra és újra megújulva, az alvást kivéve, a halál pillanatáig” (MENYHAY, 1996. 81.)

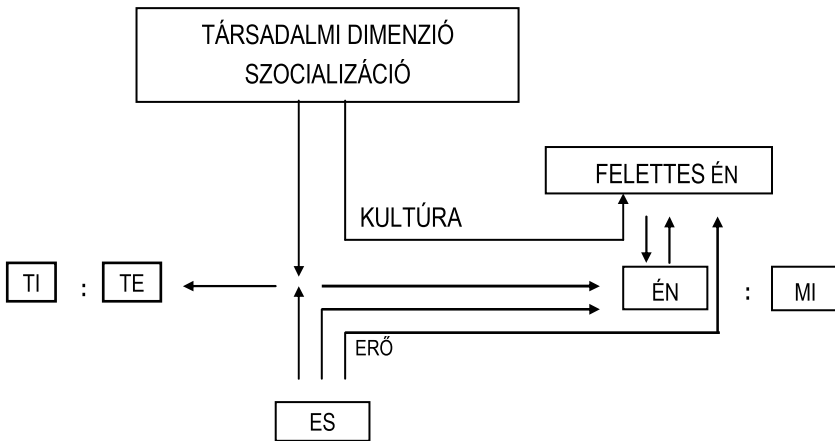
A felettes ént – annakidején, amikor még fokozottabban számolni lehetett vele – lelkiismeretnek nevezték. A felettes én az én ideálja, aminek az én magát látni szeretné.

A felettes én a lelkiélet struktúráját tekintve adott, azaz a felettes én a lelki élet szerkezetét tekintve nem iktatható ki. Tartalma duális: egy

része genetikusan, főleg a pozitívönkép-szükséglet és a társadalmi lelkiismeret rögzülésén keresztül olyan normákat tartalmaz, amelyek nem kultúrspecifikus kondicionálások eredménye. A hajtóerők tobzódását az evolúció során a morálkomplexum – az ember erkölcsi érzékéből fakadó normarendszer – mérsékelte. A morálkomplexum nem a kultúra terméke, nem szociokulturális értéktételezések eredménye. Ahhoz, hogy emberek a szeretetet, a barátságot, a hűséget, az igazmondást legalább elvben értékesnek tartásák, vagy a gyilkosságot, a hazugságot, az árulást, az istenkáromlást elítéljék, nem szükséges konszenzus. Ez „magától jön”. Ha nem, akkor csak a társadalmi konszenzus ellenhatása révén nem. A kultúrspecifikusan kondicionált normák képesek a morálkomplexum hatását ellensúlyozni, sőt képesek a felettes én keretét a morálkomplexummal homlokegyenest ellentétes normákkal is feltölteni. Ennek oka az, hogy a morálkomplexum normáinak követése fáradtságos önmegtartóztatással jár, a hajtóerők korlátlan kiélése pedig mindaddig örömteljes, amíg az ember „üresre” ki nem éli magát. A hajtóerők elfojtása ingertorlódáshoz – félelemneurózishoz –, a hajtóerők korlátlan kiélése pedig érzelemelzegényedéshez vezet, ami a neurózisnak azt a változatát hívja elő, amit neuraszténiának nevezünk.

A lelki élet extern szisztémája és a realitáselv. A pszichológia és a szociológia összefonódása.

Az eddig elmondottak során már érintettük a lelki élet extern és intern szisztémájának lényegét. A következőkben a lelkiélet extern szisztémáját nézzük meg közelebbről. Az extern szisztéma lényegét az alábbi ábra és a hozzáfűzött magyarázat mutatja be.

3. ábra: A lelki élet extern szisztémája és a realitásél
(Forrás: MENYHAY, 1998. 44.)

Az örömev alapján működő Es kiélésre törekszik. A társadalom a korlátlan kiélést rendezett körülmények – az egymásra hagyatkozhatóság, a társadalmi bizonyosság, a közbiztonság – érdekében nem tolerálhatja, ezért normarendszerével – kultúrájának erkölcsi magjával – gátolja ezt. Úgy is mondhatjuk, hogy a szülők és a felnőtt generáció közbenjárásával a társadalom fellép a kívánságok korlátlansága ellen – optimális esetben a kiélést késleltetni, beteges társadalmi körülmények között elfojtani igyekszik. A kiélés akadályozása a gyermek figyelmét rátereli azokra, akik gátolják őt. Akik gátolják, azok a te és a ti fogalmát merítik ki. Csak a „Te”-hez és a „Ti”-hez viszonyítva döbbenhet a gyermek önmagára és csak a te és a ti fogalmához viszonyítva lehet önmaga. Az én nem létezhet te és ti nélkül. Az én rá van utalva a te és a ti jelenlétére, mert csak a közösséggé formálódott te és ti adhatja meg azt a szociális érzelmi védettséget, amit a mi fogalma fejez ki. Így jutunk el a pszichológián keresztül – a lelki élet extern szisztémáján keresztül – a realitás elvéhez, ahhoz, hogy nemcsak az én létezik, hanem a te is, a ti is és a mi is. A realitás elvéből adódó viszonyok itt már egyértelműen túllépek a pszichológia kereteit, mert a tagadhatatlan szociológiai – társadalmi – kapcsolatok elodázhatatlanságát mutatják. Ezt a pszichológiai szinten – az egyedben – végbe menő folyama-

tot szocializációnak nevezzük, s már is – ismét – a szociológia berkeiben kötünk ki.

A szocializációban a korlátokat a saját kultúra bensőségessé válása képviseli. A felettes én a saját kultúra normáival töltődik fel – a biológiai szervezet ezeket kondicionálja. A felettes én korlátainak realizálásához szükséges erő az Es-ből jön, csakis ebből, az eredeti hajtóerőktögből jöhet.

Az eddig elmondottak alapján mondhatjuk, hogy szociológiai és pszichológia szempontból egy egészséges, humánus és fenntartható társadalom és gazdálkodás csak akkor realizálható, ha az emberközi kapcsolatok lehetséges variánsai, az én és a te, az én és a ti, az én és a mi és a mi és a ti közötti viszonyok egyensúlyban vannak, mert a társadalmi cél-összeférhetőség csak ebben az esetben valósítható meg. Nos, az a hallgató, aki ily módon – a pszichológia és a szociológia oldalról megközelítve – jut el a lehetséges és szükséges társadalmi egyensúly és cél-összeférhetőség előfeltételeihez, az már nemcsak gazdasági – anyagi és racionális – okokat találhat egy bizonyos társadalmi és gazdasági rend kritikus szemléletéhez, hanem pszichológiai és szociológiai aspektusokat is, és megfogalmazhatja mondjuk a következőket is: A kommunista jellegű szocialista rendszer pszichológiai és szociológiai szempontból azért vált lehetetlenné, mert az ember természetében rejlő pszichológia és szociológiai törvényszerűségeket ignorálta. Ez a rendszer csak a mi fogalmát ismerte el létjogosultnak, amelyben az én csak azon keresztül van, hogy egy közösség tagja. Ez azt is jelenti, hogy ez a társadalmi és gazdasági rend még az én és a mi közötti kapcsolatokból adódó individualizmus és kollektivizmus közötti egészséges egyensúlyt sem volt hajlandó akceptálni. Az integrációt – a mi-központúságot – kötelező „házi feladattá” tették. Erre utalnak a kollektívák, amelyekre a társadalom és a gazdaság működőképességét bízta: szülői munkaközösség, ügyvédi munkaközösség, kiskipari termelészövetkezet, mezőgazdasági termelészövetkezet, állami gazdaság, állami vállalat stb. Az én és a te, az én és a ti kapcsolatok elvesztek az ideológiai demagógia tengerében. A mi és ti közötti viszonyokat is behatárolták: a ti csak annyiban volt értékes, amennyiben a ti egy kommunizmust építő testvéri országot jelentett, amelynek „baráti segítséget” kellett nyújtani. A realitáselv szempontjából mondhat-

juk, hogy a pszichológiából és a szociológiából levezethető emberközi kapcsolatok reálisak, mert az ezekben tükröződő kapcsolatok léteznek. Az más kérdés, hogy az ember egoizmusával – különösen akkor, ha az egoizmust hivatalos ideológiával támasztják alá – a reális kapcsolatokat olyannyira el is torzíthatja, hogy a reális emberközi kapcsolatok mindegyike kiesik a képből. Helyettük egy új kapcsolat jön létre, az ennek az énhez való kizárólagos viszonya – az, amit a vadonból való kiemelkedés után magunk mögött hagyni véltünk. Ez az én-összpontosság a reális emberközi viszonyok fölé kerekedik és eluralja a társadalmi és gazdasági folyamatokat, amelynek krédója, hogy tedd mindig azt, ami neked előnyös, élvezetet és hasznot hoz. Ezt Soros György úgy fejezte ki, hogy „a pénz utáni hajsza felülemelkedik minden társadalmi megfontoláson. Mindaddig, amíg a kapitalizmus az elsőszámú társadalmi rendszer, a gazdasági és politikai szabályozások életképtelenek. (SOROS, 1999. 129.) Beállítódási szinten így térünk vissza a vadon viszonyaihoz, amelyekben a realitáselv helyett az örömelv – a természet gazdálkodására jellemző motiváció – szabályozza a gazdálkodást. A kérdés ismét az, hogy milyen tantárgyak és milyen tudástartalmú tananyag keretében kapnak lehetőséget az erre elhivatottak arra, hogy a szakbarbárságot kiszorítsák a társadalmi valóságból.

Annak a hallgatónak, aki a fent bemutatott pszichológiai és szociológiai megközelítésig eljut, annak más ötlete is támadhat. Gondolhatja és kifejezésre juttathatja például azt is, hogy a globalizált kapitalista rendszer is véges, mert ez is ignorálja a legalapvetőbb társadalmi viszonyok variánsait. Észre veheti, hogy a jelenlegi társadalmi és gazdasági rend fejre állította valamennyi lehetséges társadalmi kapcsolatot, úgy, hogy a társadalmi cél-összeférhetőséget a vadon szabályaihoz igazította. A vadon szabálya a szelekció, amely az öröm- és előnyszerzésen nyugszik, hajtóereje az egoizmus. Egy hallgatónak olyan ötlete is támadhat, hogy az egoizmus korlátlan érvényesülésének érdekében a szakbarbárság jegyében a tradicionális kultúrákat tönkre kell tenni – a globalizált szabadosság elvével fel kell hígítani –, ki kell iktatni minden olyan tényezőt, ami az ént pénz- és vagyonszerzésében valahogyan akadályozni képes. És ezt, újabban a rámenősebb szerzők ki is mondják, mint pl. Fukuyama: „A vallásról, hazafiságról és a népek etikai értékítéleteinek és szokásainak összességéről (vagyis tágabb

értelemben vett kultúrájáról) mindig is az volt a vélemény, hogy hátráltatja a sikeres demokratikus politikai intézmények és a szabad piacgazdaságok létrehozását.” (FUKUYAMA, 1994. 16.)

Egy jól képzett közgazdász hallgató tudja, hogy bár a szelekció az evolúció során óriási jelentőségű, viszont a társadalomban csak fenntartásokkal alkalmazható. Erről írja Keynes, hogy „Annak a gazdasági rendnek, amelyben élünk, fő hibája, hogy nem tud teljes foglalkoztatást biztosítani; továbbá, hogy önkényes és igazságtalan benne a jövedelem elosztása.” (KEYNES, 1965. 396.) Továbbá: „A magam részéről azt hiszem, hogy társadalmilag és lélektanilag indokolt a jövedelmek és a vagyon jelentős egyenlőtlenége, *de nem olyan mérvű aránytalansága, amilyen ma tapasztalható.*” (KEYNES, 1965. 397.) Az idézetek alapján nem csoda, hogy a szakbarbár világpolgárok Keynest a mai napig az eretnekek gurujának tekintik.

Ahhoz, hogy a kreativitást ellehetetlenítő egyenlősít el tudjuk kerülni, szükség van szelekcióra. Viszont egy jól képzett hallgató azt is tudja, hogy a kultúra szabadossággal való felhívítása – a szelekció fenntartások nélküli alkalmazása a társadalomban – egy tragikus tévelygésnek felel meg, mert az álatoknak nincs kultúrájuk, az embernek pedig van. Tudja azt is, hogy a kultúra feladata éppen a hajtóerők korlátozása, szabályozása, mederbeterelése, amihez a gyengébbek védelme is hozzátartozik.

Ha nem felnőttképzésről – hallgatókról – lenne szó, akik esetleg zokon vehetik, ha valaki még nevelni is kívánczik őket – akkor lezserebben úgy is mondhatnám, hogy a felsőoktatásban a gazdaságpszichológia és gázságszociológia nevelési feladata elsődleges. Ennek – a személyiségképzésnek – az eszenciája a tudás, olyan ismeretek továbbadása, amelyek képesek a jövő közgazdász generációban azt a belátást ébreszteni, hogy az ember nemcsak racionálisan gondolkodó lény, hanem benne és körülötte csak úgy hemzsegnak az irracionális jelenségek, amelyek figyelmen kívül hagyása a társadalmi bajok forrásának bizonyulnak. Nézzük meg ezt is közelebbről.

Az irracionális jelentősége

Lenz professzor C. G. Jungra hivatkozva írja, hogy az ember két dimenzióban él: a horizontális dimenzió az anyagiság és a racionalitás

dimenziója, a vertikális a transzcendencia – az irracionális, a szavakba nem önthető, magyarázatra nem szoruló – dimenzió. Lenz kifejti, hogy az irracionális jelentősége minden ember életében nagy jelentőségű és már az állatvilágban megjelenik. „Egynéhány fenntartásokkal talán mondhatjuk, hogy a horizontális és vertikális dimenzió már az állat szintjén elválík egymástól. Gondolok itt az állatok társas viselkedésére és tanulási képességeire a horizontális dimenzióban és az állatok ösztönszerű megérzésére és viselkedésére a vertikális dimenzióban.” A szakbarbárság-szó használata nélkül kifejti: „nyilvánvaló, hogy az irracionális minden ember életében nagy jelentőségű, éppen úgy, mint a művészetben, tudományban és vallásban... Ezt a világot, az irracionalitások világát nem lehet fogalmakkal hanem csak szimbólumokkal kifejezni. Itt nem érvényes a logika törvénye és nem a kauzalitások sorozata, hanem csak a képzelet, ami az igen és nem egybeolvadását teszi lehetővé... Nietzsche a fogalomvilág megszűnéséről, Kubin a céltalanság állapotáról, és Mozart, az egyidejűségről, az idő felfüggesztéséről beszél.” Az irracionálist nem kell és nem is lehet megmagyarázni. Ilyenek például az olyan állapotok, amelyekre a következő mondatok jellegzetesek: „szerelmes vagyok” – mondja az ember, de ezt kifejezi úgy is, hogy „bele bolondultam”. „Tárgyilagos, logikus meggondolások relatív csekély szerepet játszanak szerelmesek kapcsolatában..., szavakkal ki nem fejezhető kötődés uralja kapcsolatukat, amely az irracionális dimenzióhoz tartozik... A szerelmes állapot többnyire testi-lelki egybefonódás eksztázisához vezet. A párok feloldódnak egymásban, az idő megáll, a horizontális dimenzió jelentősége elvész... Vallásos örömteliség szexuális karaktert is fölvehet és a szeretett személy idealizálása megközelíti a megváltó szinonim jelentését... Inspiráció és intuíció olyan jelenségek, amelyek az individuum oldaláról nem kormányozhatók...” A szeretet és az intuíció is irracionális: „A mély szeretet néma... Intuíció nem egyéb, mint hozzáférhetőség olyan felismerésekhez, amelyek logikus gondolkodással nem hozzáférhetőek... Az inspirációt, azaz sugalmazást, ihletet, nem lehet levezetni, tehát irracionálisak” A Nobel-díjas „Konrad Lorenz úgy érzékeli, hogy minden lényeges teljesítmény jelentős mértékben a nemtudatosból tör fel. Azt mondja, hogy ő sokszor megérzi, ha egy új gondolat feltörőben van, de még nem tudja megfogalmazni... Abder-

halden Emil 1924-ben elkezdett egy négykötetes fiziológiával foglalkozó könyvet írni – intuíció alapján. Két évig dolgozott rajta és az volt az érzése, hogy a nemtudatosból jövő meglátásokat rögzít.” Jung leírása alapján „A felismerés Mayer Róbertot az energia fennmaradásának törvényével kapcsolatban egy hajó a fedélzetén lepte meg, az ötlet kitöltötte az egész személyiségét és úgy érezte, hogy gondolkodnia és cselekednie kell...” Vincent van Gogh ezt írta testvérének: „»Vannak pillanataim, amikor a lelkesedés az őrültségig vagy a profétizmusig kerekedik fel bennem, amikor is úgy érzem magam, mint egy három lábú görög orákulum (jóshely, mindentudó bölcs).«, Brams úgy érezte, hogy a harmónia és a zenei összhang „direkt az Istentől jön. Egy létállapotban kell lennie ahhoz, hogy ilyen szinten – amit féltransznak nevez – alkotni tudjon. Ez a szellemi állapot az onnipotencia élményének a része, és nagyon kell vigyáznia, hogy el ne veszítse az eszméletét... Nem kétséges, hogy éppen a muzsika mint nem verbális kommunikációs eszköz, az emberhez pszichikusan szól, ezért a logikus fogalmak számára nem elérhető... Nem véletlen, hogy Kasmírban az őrültséget és az isteni inspirációt egy és ugyanazon szóval fejezik ki.” (LENZ 1976. 11. 13. 21. 24. 25. 27. 29.)

Az irracionális csúcsa a szándékolt eredményesség megfordításának pszichológiai törvénye, amely a modernnek tartott közgazdaságtudományok szakbarbárai számára ismeretlen fogalomnak tűnik

A szándékolt eredményesség megfordításának pszichikus törvénye

A szándékolt eredményesség megfordításának törvénye gyökereiben mutatja az ember irracionális oldalát, s egyben azt is, hogy a szakbarbárság egyoldalú gazdasági racionalizmusára és gazdasági maximalizációjára épülő gazdálkodás létjogosultsága egy emberközpontú társadalomban tarthatatlan. Erről többek között a Valóság 2002/2 számában számoltam be részletesen. Erre hivatkozva – most, tanulmányom behatárolt terjedelmére való tekintettel a téma fontosságának ellenére – csak szövegrészek összegezésével térek ki.

A szándékolt eredményesség megfordítása szerint mindazok a folyamatok és állapotok, amelyeket a természet automatikus vagy vegetatív mechanizmusoknak rendelt alá, feltétlen engedelmisséget köve-

telnek. Ha az ember befolyásolni igyekszik akaratával ezeket az automatikus állapotokat és folyamatokat, pontosan az ellenkezőjét éri el annak, mint ami szándékában áll. Aki szívdobogását akarattal szabályozni kívánja, az súlyos szívritmuszavarral fizet; aki szexualitását nem ingerrel, hanem tudatosan akarja felébreszteni, annak impotencia lesz a sorsa; aki szeretetet követel, az gyűlöletet arat; aki tudatosan akar egy hangszeren játszani, az eredménytelenségre van utalva. Azt mondhatjuk, hogy az e jelenségekkel szembeni érzéketlenség nemcsak az ember irracionális oldalának a csúcsa, hanem annak az intellektuális slamposágnak és tájékozatlanságnak is, amely az ember boldogtalanságának és szenvedéseinek okai között számításba jöhet: az ember a boldogságot és az örömet hajszolja, s eközben nem veszi észre, hogy az a boldogság és öröm, amelyet megtalálni vélt, kifolyik az ujjai között.

Mindaddig, amíg csak anyagról van szó, a racionalitás elve érvényes, ha azonban az anyag minőségi fokozatai elérik az érzelem és az akarat kifejlődésének szintjét, s az evolúció eljut odáig, hogy az érzelem és az akarat megjelenik a biológiai organizációban, akkor gyökeresen megváltozik a helyzet. Ezen a szinten és ettől kezdve lehetővé válik, hogy az ember szembehelyezze akaratát az automatikus folyamatokkal, saját érzelmeivel, gondolataival, a vegetatív és spontán folyamatokkal. Erre a természet, úgymond, „pofonokkal” válaszol. A természet elveszi az általa meghatározott törvényekkel való szembehelyezkedés eredményét. Míg az anyag szintjén a racionalitás elve érvényes, azaz $++ = 2+$ és $+ - = 0$, addig az evolúció jelzett szintjén ennek fordítottja, az irracionális érvényes: $++ = 0$ és $+ - = 2+$.

A racionalitás elve kézenfekvő, nem szorul magyarázatra, hiszen idevágó anyagi jellegű tapasztalataink érzékszerveinkkel jól követhetők, előttünk, körülöttünk és velünk kapcsolatosak, ezért a gazdasági racionalizmus a természetesség igényével ellenállás nélkül érvényesülhet. Ha viszont valami „nem sikerül”, „félremegy”, „a visszájára fordul”_vagy „visszaüt”, annak okának észlelésére érzékszerveink érzékenysége nem terjed ki. Ilyen esetekben racionális, jól érthető és feldolgozható magyarázatok sora áll rendelkezésünkre, amelyet racionalizálásnak nevezünk: könnyen okoljuk önmagunkat vagy másokat, de az, hogy a természettel való szembehelyezkedés is közrejátszhat a sikertelenségben, rendszerint nem éri el tudatunkat.

A racionális tapasztalok gyűjtése vélhetően a barlanglakó ember korában kezdődött. Már a barlangban tapasztalhatták, hogy egy meglazult sziklatömb alátámasztása eredménnyel jár, megszünteti a veszélyt. Képletesen: a veszélyhelyzet adott (+), s az alátámasztás, az ellenhatás (-) a veszély megszűnését, semlegesítését (0) hozza magával. A racionális alapelv bizonyítása tökéletes: $+ - = 0$. Eközben elsikkadt a különbség a csupán anyagi és az anyagra épülő minőségek között, s ez végzetes következményekkel járt és jár az ember egészsége, a társadalom és a gazdaság fejlődése szempontjából. Ha ugyanis az ember az anyagra alkalmazott racionális viselkedési mintákat a lelki életre, az érzelmekre, a vegetatív funkciókra, a spontaneitást vagy rutint követelő alkotási folyamatra alkalmazza, azaz szembeszáll a természet meghatározásaival, akkor a természet azonnal visszavág, s megghiúsítja a szándékot: $+ - = 0$. Ennek a legsúlyosabb következménye feltételezhetően a következő tényekben tükröződik.

Az Istennek és sok minden másnak nevezett életre törő őenergia különleges minősége (az abszolútum, az irracionális) és a szándékolt eredményesség megfordításának törvénye között félreismerhetetlen összefüggések vannak. Ismeretes, hogy az emberek gyakran abban a betegségben halnak meg, amelytől eredetileg ok nélkül féltek. A mélylélektan ezt azzal magyarázza, hogy az ember vonzza a betegséget. A vonzás lényege a szándékolt eredményesség megfordításának természetében keresendő. A lelki élet irracionális mechanizmusa a következőképpen hat. A félelem egy bizonyos betegségtől tény (+), az ember fellép a tény ellen, nem akarja (-), de ami ellen fordul, az erősödik (2 +). A „Legyen meg a Te akaratod!” viszont elveszi a szituáció életét: tudatosodik, hogy az ember meghalhat egy bizonyos betegségben (+). Az ember elfogadja az elkerülhetlent, alkalmazkodik a megváltoztathatatlanhoz (+), s a szervezet felhagy azzal, hogy állandó önfigyeléssel (hiperintenciával, hiperreflexiával) egy nem szándékolt irányba terelje önmagát: $+ + = 0$.

Frankl beszámol arról, hogy a spontaneitást követelő művészi teljesítmény hogyan válik ily módon lehetetlenné. Egy hegedűművész megkísérelte, hogy tudatosan még jobban játsszon, zsebkendőjének vállára helyezésétől a vonó húzásáig mindent tudatosan, racionálisan akart követni, s leblokkolt. A tehetség és a hegedüléshez szükséges

mozzanatok kondicionálása adva van (+), ezt a hegedűművész megtoldotta akaratóval (+), s az eredeti tehetség és kondicionált képesség – a hegedülni tudás – elvesztésével fizetett érte (0). „A pszichoterápiának az volt a feladata – írja Frankl –, hogy visszaállítsa a hegedűművésznek a tudatalattiba vetett bizalmát, s ekképp állandóan szem előtt tartsa: a nemtudatos rutinja és képessége muzikálisabb, mint a tudatosság” (FRANKL, 1979. 69.). A terápia eredményesnek bizonyult.

A kereszténységben elvileg nagy szerepet játszik a szándékolt eredményesség megfordításának törvénye. Erre utalnak a *Máté evangéliumából* vett következő idézetek: „Hallottátok, hogy megmondott: szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom néktek: ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől [+], fordítsd felé a másik orcádat is [+ + = 0]. És aki törvénykezni akar veled, és elvenni a te alsó ruhádat [+], engedd oda néki a felsőt is [+ + = 0]. S aki téged egy mérföldútra kényszerít [+], menj vele kettőre [+ + = 0]” (Mt 5, 38–41). Ezek a tanácsok nem légből kapottak, hanem a szándékolt eredményesség megfordításának törvényén nyugszanak. Mégis óvatosnak kell lennünk e bölcsességekkel, mert „normálisan” neurotizált emberrel szemben hatnak ugyan, de pszichopatóval szemben már nem.

A tiltott dolog vonzerejéről és az ebből eredő szándék megghiúsulásáról szól a következő idézet: „Meglássátok, senki meg ne tudja! Azok pedig kimenvén, elterjeszték az ő hírét abban az egész tartományban” (Mt 9, 30–31). „Aki azért megalázza magát, mint ez a kis gyermek, az a nagyobb a mennyeknek országában.” (Mt 18, 4). „És aki közöttetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok” (Mt 20, 27). „Aki magát felmagasztalja, megaláztatik, és aki magát megalázza, felmagasztaltatik” (Mt 23, 12). Tudományos szövegben ez a törvényszerűség egy nemzetközileg elismert szociológus szájából így hangzik: „Ha egy vezető lekicsinyli saját személyét, azzal megszünteti a vezetettek félelmét és tartózkodását. Ily módon arra motiválja őket, hogy rokonszenvesnek találják és elfogadják őt” (BLAU, 1967. 208.)

A kultúra racionális és irracionális jellege

A kultúra három tényezőt foglal magában: A *technikai normatívák* egy kultúra fejlettségi szintjére utalnak, például az, hogy a szerszámo-

kat kőpattintással vagy esztergályozással állítják elő. Hasonló értékű felvilágosítást adnak a *kultúrajavak* – egy bizonyos kultúra technikai normatíváival létrehozott javak. Ha azt mondom, hogy barlangfestmények, könyvnyomtatás, Internet, máris képben vagyok. Képben vagyok akkor is, ha azt mondom: kőbalta, bronzszerszám, esztergapad, automata

A harmadik tényező *a kultúra erkölcsi magja*, a jóról és rosszról való felfogás (alapbeállítódás), amely magában foglalja a szorosabb értelemben vett erkölcsöt, a szokásokat és az illemet.

A társadalom és a kultúra alapja a bázisdualizmus – a szociokulturális alappár – amelynek egyik oldalán a viselkedési minta, a másikon a norma áll. A viselkedési minta a viselkedési struktúrák alapja és arra kérdez rá, hogy ki viselkedik. Végső soron a társadalom. A normatív struktúrák arra kérdeznak rá, hogy hogyan és miért úgy viselkednek a viselkedés alanyai (egyedek, informális és formális organizációk, társadalom), mint ahogy viselkednek. A viselkedési minta reaktív – *azaz irracionális* – mert egy bizonyos inger egy bizonyos viselkedést *automatikusan, gondolkodás nélkül* vált ki. Ha a viselkedés lényegét megfogalmazzuk, normát kapunk. Mondhatjuk, hogy ha a viselkedési minta irracionális, akkor a kultúra alapjából – a normából – sem lehet az irracionális tendenciákat kiszűrni, vagy legalábbis mérsékelni, ha a társadalomalakítást a szakbarbárok magukhoz ragadják. Az ehhez szükséges hatalmi struktúra „puha-pénzügyi” diktatúra bevetésével megváltoztatható úgy, hogy a szakbarbárságot szító pénzhajhászásból erény lesz. Ezt az RTL-Klub milliomos játék műsorvezetője 2005. június 13-ai esti adásában úgy fejezte ki egy nyerővel szemben, hogy hát itt már nem egy normális haladóval áll szemben a közönség, hanem egy olyannal, akinek a milliomosnak kijáró tisztelet jár.

A kultúra tehát irracionális és kreatív-kritikus személyiségek hiányában óriási veszélyeket rejt magában, de a társadalmi bizonyosság és a szociálemocionális érzelmi védettség szempontjából jelentősége mégis felbecsülhetetlen. A „kulturális kétlelkűséggel” párhuzamos kreatív-kritikus személyiséghiány keserítette meg az emberiség életét és vezetett a történelem bestiális kegyetlenségeihez. Ennek a tanulmánynak – amit az olvasó kezében tart – célja a gazdaságra kiható „kulturális-kétlelkűség” napjainkban érvényes tragikus következmé-

nyeinek bemutatása. A tragikus következmények oka napjainkban abban keresendő, hogy a „kulturális kétlelkűségből” származható tragédiák elkerüléséhez szükséges kreatív-kritikus személyiségeket a szakbarbárok a pénzügyi terrorizmus kíméletlen bevetésével kiszorítják a társadalmi valóság meghatározásából.

Az elmondottakból következik, hogy az irracionális kultúrára épülő gazdálkodás- és vállalkozás-etika sem lehet csak racionális, mert hát a gazdálkodást is kultúráspecifikus normák – tehát az erkölcs, a szokások és az illem – hatják át. A hallgató arról, hogy a gazdaság mindig is erkölcsi alapokról indult és indul, más tantárgyak keretében aligha kap elegendő információt, ha egyáltalán. A gazdaságtudományok a racionalitás bővületében számokkal, statisztikával, nyereségre való törekvéssel és olyan fogalmakkal operál, mint gazdaságosság, termelékenység, tervezés, szervezés, könyvvitel, kalkuláció, marketing, menedzsment, stb. Irracionális jelenségek, mint szimpátia, empátia, szociális intelligencia, szándékolt eredményesség megfordításának pszichológiai alaptörvénye, jégszekrényeffektus, kondicionálás és konszenzus buktatói a gazdaságtudományos diszciplínák keretében aligha jöhetnek szóba, így a jövő gazdasági elitjének tudatát egy féligazság – a racionalitás fetisizmusa – formálja. Joggal szögezi le Magyar Beck, hogy „A közgazdasági gondolkodás bár előszeretettel tünteti fel magát a gazdasági problémák megoldójának, nem kis részben maga is felelős a problémák megjelenéséért. Hogy azt mondjam, a gazdasági élet problémáit jelentős mértékben maga a közgazdaságtan hozza létre, illetve okozza.” (MAGYARI BECK, 1992/6. 12.) Ezzel Magyar Beck feltételezhetően betetőzte eretnokségét. Egy másik eretnek a következő megállapításra „vetemedik”: „A legfőbb érték az ember. E közben azonban a gazdasági számításokban nem emberi, hanem csakis anyagi értékek szerepelnek...Ebbe belefér az is, hogy egy rezsim pl. politikai érdekeket éppen többre tartja a gazdaságínál, akkor ennek oltárán gazdaságilag ésszerűtlenül anyagi értékeket áldoz – meg az is, hogy a rezsim történetesen gazdasági tűzoltással foglalkozik, akkor emberi értékeket szórjanak a tűzre, hogy fészket eltömítsék.” (GARAI, 1995. I. 82.)

A kultúra irracionális jellegét húzza alá a tény, hogy kivétel nélkül minden kultúra irracionális. Ennek oka abban keresendő, hogy a

szociokulturális alappár – a norma és a viselkedési minta – nem tudatos és nem racionális megfontolások eredménye. A normaképzés alapja a konszenzus – a közmegegyezés – a viselkedési minta képzése pedig kondicionáláson – szokásképzésen – nyugszik. Konszenzus és kondicionálás azonban az igazság és a valóság meghatározására nem alkalmasak. A konszenzust a spontán konszenzuskészség teszi alkalmatlanná, az, hogy emberek akkor is konszenzusra töreksenek, ha annak a valósághoz semmi köze; a kondicionálást pedig a véletlen képzettársítási ajánlatok erős szokásképző ereje teszi alkalmatlanná.

A kijelentés, hogy a viselkedési minta alapja a kondicionálás, a normáé pedig a konszenzus, annyiban nem helytálló, hogy a szociokulturális alappár két pólusának képzése közben a két pólus között kölcsönhatás van.

A viselkedési minta irracionális jellege

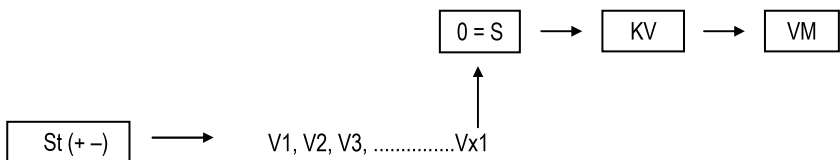
A viselkedési minta irracionális jellegét két jelenség ismertetésén keresztül mutatjuk be. Az egyik a jégszekerényeffektus, a másik a viselkedési minta képzésének kondicionálási folyamatában láthatóvá váló véletlen szerepe. Ami a jégszekerényeffektus illeti, a következő tények mérvadóak.

A viselkedési minta azt jelenti, hogy az emberek ingerekre automatikusan hasonló szabályszerűségekkel válaszolnak. A szabályszerűségek látens gyökerei az animális biológia háttérben – a zsigeri (hüllő) agy programjának (szexualitás, éhség, agresszió, egoizmus, birtoklás) élvezet- és előnykövetésre beállított kényszerében – hajtóerőkben – keresendők, amelyeket az élő szervezet kondicionálhatóságának képessége – a szokásképzés – kiiktathatatlansága egészít ki. Ez a kényszerköteg – hajtóerőköteg – az, ami lehetővé teszi, hogy élőlények a négydimenziós létezés viszontagságait az értelem bevetése nélkül is képesek legyenek túlélni. Ez azt is jelenti, hogy élőlények szokásképzéssel viselkedési mintákat képesek kondicionálni, amelyek mögött normák állnak, és amelyek összességét az ember esetében egy társadalmon belül kultúrának nevezünk. Az ösztönös és a kondicionált kulturális viselkedések minta jellege alapján fejlődés ellenes, mert mindkét esetben hasonló ingerek hasonló viselkedéseket váltanak ki. Márpedig viselkedések szolgásterű ismétlése nem tartalmaz fejlődés-

tendenciát. Ez a kultúra csapdája az értelem bevetése nélkül. Az értelem viszont azt diktálja, hogy innováció szükséges (az innováció funkcionális), mert e nélkül fejlődés nem lehetséges. Ha azonban a saját kultúra tisztelete elvész, az innovációkkal járó elhajlásokat nincs mihez viszonyítani, és ezért könnyen káoszban és szertelenségekben kötünk ki. Az innováció diszfunkcionálissá válik. Világos, hogy az elhajlások viszonyítása a saját kultúra szabályaihoz erős ént követel, amely képes magát mérsékelni, visszafogni, képes csalódásokat elviselni, a kiélést késleltetni és az ezzel járó csalódásokat elviselni. A kérdés ismét aktuális: ki mondja meg a hallgatóknak, illetve melyik tantárgyak azok a gazdaságpszichológián és a gazdaságszociológián kívül, amelyek képesek a hallgatók figyelmét felhívni arra, hogy szakbarbári szinten a haszonelv – az egyoldalú gazdasági racionalizmus és gazdasági maximalizáció jegyében – az örömet, a zsigeri agy impulzusait az értelem teljes értékű bevetése nélkül követi. Ki hívja fel a figyelmét arra, hogy a zsigeri agy hajtóerejének önmegtartóztatás nélküli követéséhez aligha kell tudomány, különösen akkor nem, ha a zsigeri agy animális impulzusainak követését Nobel-díjjal (1974 és 1976) jutalmazott gazdaságfilozófiai tézisek támasztják alá. Ki érteti meg vele, hogy a különböző fejlődésszintű agyrétegek oszthatatlan egységben működnek (együtt). A zsigeri agy hullószintű impulzusai nem maradnak elszigetelten a zsigeri agy berkeiben, hanem tendenciáiban befolyásolják az érző és a gondolkodó agyrétegek működését. A zsigeri agy animális – hullószintű – impulzusait úgy veszi át az érző (a nagy) és a gondolkodó agy (neo cortex), mint ahogy egy csomagolatlan élelmiszer egy gondozatlan jégszekrény szagát átveszi. Innen származik a jégszekrényeffektus kifejezés. (MENYHAY, 1994. 71.) A jégszekrényeffektus következménye, hogy a hulló szintű zsigeri agy impulzusai észrevétlenül befolyásolják az érző és a gondolkodó agy működését – azaz ily módon befolyásolják érzelmeinket és gondolatainkat. Az egoizmus kritikus gondolkodás nélkül – a viselkedés elemzése nélkül – olyannyira természetessé válik, hogy hajlandók vagyunk a vadont működtető szabályt – az örömet – mértékadónak elfogadni. A homo sapiens – az értelmes ember – értelmének kiiktatása alapján cselekszik, gazdálkodik, és ennek a viselkedésnek okát tudományossággal racionalizálja.

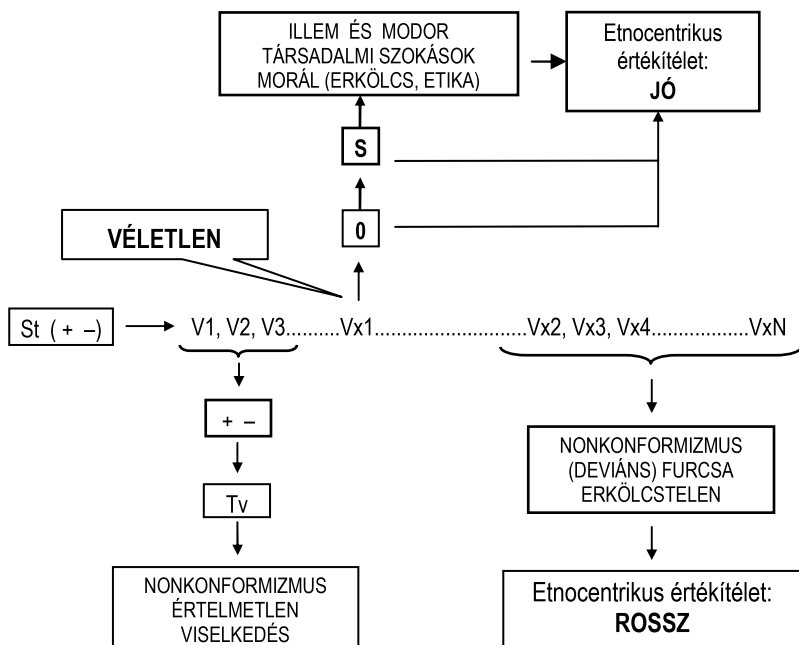
A véletlen szerepe a viselkedési minták képzése tragikusan egészíti ki a jégszékrenyeffektus valóságot eltorzító hatását. Nézzük meg ezt közelebbről.

A sikerélményen alapuló kondicionálás szükségletfeszültségen (+ –) nyugszik. Egy természetes inger (Stimulus = StT) a reakciók – kísérletek – viselkedések (V) egész sorát (V1, V2, V3, stb.) váltja ki akkor, ha az első magatartás *véletlenül* nem vezet azonnal szükséglet-kielégítéshez. Az a kísérlet jár sikerélménnyel (S), amely *a véletlen* közrejátszásával elsőként képes a szükségletfeszültség feloldására (0). A sikerélmény kondicionálja a viselkedést (KV), azaz a normaerejű viselkedési mintát (VM), az erkölcsi kultúra alapelemét.

4. ábra: A siker által vezérelt kondicionálás folyamata
(Forrás: MENYHAY 1995. 91.)

A jó és a rossz kondicionálásához a következő ábra alapján jutunk el: azok a viselkedések, amelyek nem képesek szükségletet kielégíteni, a szükségletfeszültséget feloldani, *értelmetlenek* és *tévesnek* (Tv) minősülnek. Az első olyan, amely sikerre vezet (Vx1), amely képes egy szükségletfeszültséget feloldani, az sikeres (S), az jó, az lehet illemes, modoros, az lehet szokás és erkölcs. A többi csupa olyan, amely ugyanannak a szükségletnek a kielégítésére ugyan alkalmas lenne (Vx2, Vx3, Vx4...VxN), de saját tapasztalat nem támasztja alá. Ezek legalább tévesnek, furcsáknak, rossznak és extrém esetben erkölcsetlennek minősülnek. Tragikus, hogy a szükségletkielégítésre alkalmas viselkedések mindegyikét saját tapasztalat nem is támaszthatja alá, mert az ember az első sikerélménynél marad, és eszébe nem jut, hogy tovább kísérletezzon.

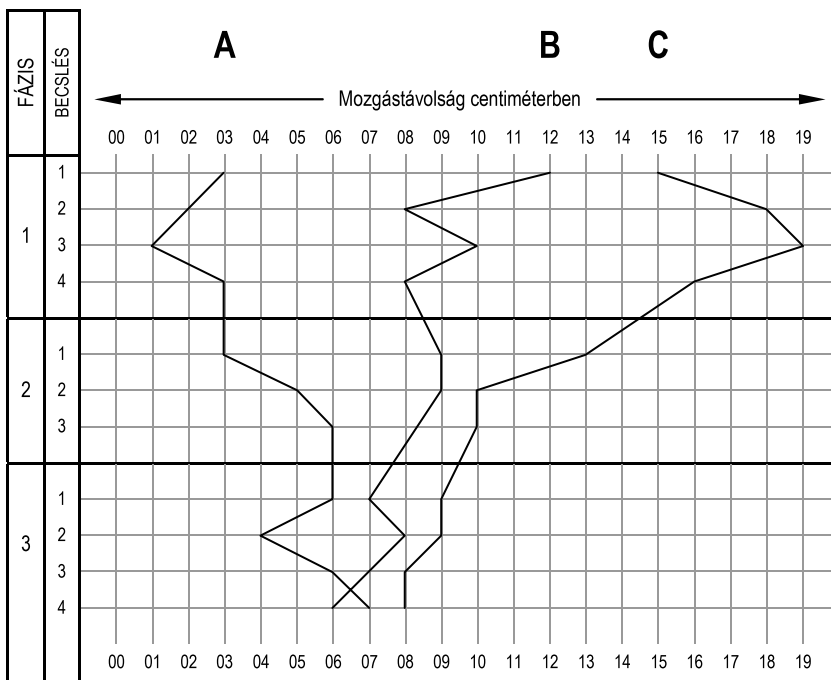

5. ábra: A siker által vezérelt kondicionálás buktatója
(Forrás: MENYHAY, 1995. 103.)

A konszenzus irracionális jellege

A konszenzus buktatójának bemutatására kiválóan alkalmasnak mutatkozik Sherif empirikus vizsgálata, amelyet Hofstätter megismételt és ugyanarra az eredményre jutott, mint Sherif. (HOFSTÄTTER, 1967. 53–57.)

„A szemtengelyek még erős koncentráció ellenére sem maradnak mozdulatlanok. Ennek következménye, hogy egy elsötétített teremben egy felvillantott fénypont helye nem határozható meg egyértelműen. A fényforrás rögzített, mégis úgy tűnik, mintha mozogna. Sherif a pont mozgási távolságát 15, egyenként három-három főből álló kísérleti csoporttal három fázisban becsültette meg. A közös teljesítmények az ítéletek egyértelmű közeledését mutatták.” (MENYHAY. 2001. 60.)

6. ábra: A spontán konszenzuskészség és a valóság
(Forrás: MENYHAY, 1995. 11.; 2001. 61.)

„Az ábra szerint az első fázisban a három kísérleti személy négyszer ítélte magányosan, úgy hogy egymás becslését nem hallották. A második fázisban a kísérleti személyek mindegyike jelen volt, hallották társaik becslését, de nem volt alkalmuk egymással beszélgetni. Már ez a szerény kommunikáció is az ítéletek tendenciális közeledését eredményezte. A vélemények egymáshoz való közeledése folytatódott a harmadik fázisban is, amelyben még szerény kommunikációra sem volt lehetőség, mert mindhárom kísérleti személy egyedül becsült.” (MENYHAY, 2001. 60.) A kísérlet bizonyítja, hogy a szociokulturális értéktételezések az igazságot – a valóságot – nem feltétlen tükrözik vissza. Korántsem biztos, hogy a többségnek igaza van. Péter PRUZAN és Ole THYSSSEN joggal írják, hogy „a konszenzus, a demokrácia alapja, a többségi véleményegyezőség megteremtésének módszerére vo-

natkozik, nem a konszenzus tartalmára. A legitimitás és legalitás közötti szakadék társadalmi kifejeződése a demokratikus szavazási szabályok, amelyek célja a konfliktusok eljárási módokra, nem pedig a tartalomra alapozott megoldása.” (In: KINDLER–ZSOLNAY, 1993. 144.)

A szakbarbárság romboló hatása

A szakbarbárság társadalmat és egyedet súlyosan károsító hatásának bizonyítására empirikus kutatás nem szükséges. Az, ami Európában, sőt, világszerte az amerikanizmus térnyerésével párhuzamosan lezajlott, és amiről a médiák nap mint nap hírt adnak, valamint az, ami velünk és körülöttünk a rendszerváltásnak nevezett átalakulások során történt és történik, egyértelműen mutatják az erkölcsi és szellemi javak elsorvasztását, amivel párhuzamosan kevesek hihetetlen gyors meggazdagodása párosult a többség rovására. Erről tehát felesleges szót vesztegetni. Arra azonban érdemes rámutatni, hogy az angolszász gondolkodás – az angolszász kultúra – kritika nélküli másolásának következményeit előre látni lehetett. Németh László már 1943-ban látta és írta, hogy „az angolszász jellegű kapitalizmusnak a bevezetése vagy visszahozása a magyarság részesedését a nemzeti vagyonban szinte órák alatt megcsappantaná.” (NÉMETH, 1989. 733.) Ebben az értelemben írta a Franciaországban élő kiváló publicista Kray István magyarnyelvű könyvét, amelynek címe „Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában.”

A szakbarbárság hazai kemény materialista léleknélküliségét nem volt nehéz az angolszász kapitalista rendszer adaptálásával átvenni, mert a talaj, amire a lelki és szellemi megnyomorítás magjai hullottak, már elő volt készítve. A kommunista ideológia szakbarbárainak garázdálkodása is a magyar nemzeti jövedelem csődjellegű csökkenésébe – a számok bővületének ellenére – pusztult bele, hogy aztán a nomenklatúrához tartozók az újrendű szakbarbárság jeles híveiként ismét szárnyra kaphassanak. Érdemes rámutatni arra is, hogy Németh László a létező szocializmusnak nevezett rendszer ilyen jellegű veszélyeit is látta: „Képzelnék el egy szocialista államot, ahol a szabad parasztságot kolhozokba terelték, a kisiparosságnak nagy közös műhelyekben kell dolgoznia, az értelmiség a legszorosabb felügyelet alatt áll, s eb-

ben az államban az ellenőrzöttek magyarok, az ellenőrzők pedig busmanok vagy tibetiek.” (NÉMETH, 1989. 733.)

A letűnt vörös csillaggal fémjelzet torzó szakbarbárai minden fajta eredményt számokkal kifejezhető mennyiségekkel mérték, a minőség – általánosítva a magasabbrendűség – rovására. A cél a család háttérbe szorítása volt. Az volt a cél, hogy a szocialista embertípus figyelmét semmi ne terelje el munkahelyéről, a termelésről, a tervteljesítésről, még családja sem. Ezért tervezték a tömeglakások konyháit olyan kicsire, hogy alig lehet bennük mozogni, mondván, hogy a szocialista embertípus ne otthon egyen, hanem az üzemi konyhán, s gyermekeit ne maga nevelje, hanem a bölcsőde és a kommunista ifjúsági szervezetek.

Hegedűs T. András és Forray R. Katalin „Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei” című könyvükben erről a korszakról írják: „A mi feladatunk az lett, hogy ajtóról ajtóra járva, ha az őrsi terv így nem teljesül, akkor otthonról, rokontól lopva, kunyeráljunk, kolduljunk papírt, rongyot. És el tudtuk fogadni, hogy valakinek az osztályzataiban, bizonyítványiban az tükröződik valójában, hogy mennyit tud lopni, hogy milyen ügyes koldus – az lett a »jó« gyerek, aki más mércék szerint a legrosszabb, a legmegvetendőbb volt. Talán itt és ekkor borult fel nemzedékünk értékrendje.” (HEGEDŰS–FORRAY, 1989. 65.)

Az előzőekben leírt körülmények nélkül sem lehet csodálkozni azon, hogy az akkori generáció is szeretett volna azon az anyagi színvonalon és abban a szabadságban élni, ami Nyugaton a felszínen tapasztalható volt. A leírt körülmények figyelembe vételével – a kizárólagos racionális szakbarbárság talajának előkészítésre való tekintettel – egyenesen természetes, hogy a jobb élet után vágyó polgár örömmel fogadta azt, amiről Nyugaton már a hetvenes évektől kezdődően egyre világosabbá vált, hogy az anyagság mennyországának hit rendszer is egy embertelen szisztémához vezet. De ezt Magyarországon csak kevesen tudták, s akik tudták, azoknak a szava elveszett a reménykeltők üdvrivalgásában. A szakbarbárság gyors térnyerését Magyarországon és a többi volt népi demokratikus országban természetesen megkönnyítette, hogy az új rendszerben a csódba ment rendszer szakbarbárai azonnal otthon érezték magukat és ezt az előnyüket a szakbarbárság

eredményes bevetésével az új szisztémában is ki tudták építeni. Nem új ez a történelemben. Az USA szövetségeseivel egyetemben is csak azokat a fasiszta rendszert kiszolgálókat végezte ki vagy vetette börtönbe, akikről nem volt feltételezhető, hogy a győztesek hasznára lehetnek. Elég ezzel kapcsolatban Werner von Braun esetét említeni, aki azokat a német V1 és a V2 rakétákat tervezte, amelyekkel a fasiszta német hadvezetés Londont rettegésben tartotta. S aztán, a háború után, Werner von Braun az USA rakéta programjának kiváló és megbecsült alakjaként került be a történelembe.

Az elmondottak alapján szinte természetesnek tűnik, hogy az új rendszer szakbarbárai a kemény materialista dogmák esélyeit – úgy, mint a letűnt – többek között a gyermeki lelkek megkaparintásában – megrontásában – és a család szétzilálásában látják, csak ez a rendszer nem rongy és papírkéregteléssel és lopásra buzdítással éri el a célját, hanem jó részt a reklámra szakosított szakbarbárok által szervezett vadászattal, amelynek célja az ifjúság „levadászása”. A cél, hogy a még képlékeny gyermeki lelkek a bevásárló központokat tekintsék otthonuknak és a családi meghittség berkei szálláshelyé degradálódjanak, mint ahogy ezt Vass Csaba kiváló elemzésében Hatalom, szakralitás, kommunikáció címmel leírja. (VASS, 2005). Könyvének A nemlegitim hatalmak puha diktatúrája és az ifjúság legyőzése című fejezetében megrendítő szöveggel jellemzi a szakbarbárság mögött meghúzódó valós barbárságát, mert hát ahhoz, ami itt elénk tárul, egy olyan fokú érzéketlenség szükséges, amit egy emberi agy barbárság nélkül nem lenne képes kiötleni: „Az egyik nagy európai reklám szaklap címlapja egy szürke-fehér lőlapot ábrázol, s a célkereszt közepén egy sárga műanyag kiskacsa látható. Ami a címképre pillantva először is szembe tűnik, egy fegyveres akció kelléke: egy célkereszt. E látvány alapján azt hihetnők, valamilyen harcászati műveletről tudósít majd az európai kábel és műholdújság, sajnos ezekből az elegendőnél is sokkal többről számolhatna be – akár naponta. Ezt erősíti meg a felirat első része is: target angolul célpontot – a reklámszakmában pedig célcsoportot – jelent. Menjünk közelebb és vizsgáljuk meg, ki ellen fordul a harci akció, azaz ki van a célkeresztben? S itt mindjárt meglepetés ér bennünket: vízen úszó pelyhes kiskacsa van ugyanis a célkeresztben. Ami azt jelenti, hogy itt nem harcról, nem egymással szemben álló fegyveres erőkről van szó, hanem

egyoldalú fegyverhasználatról: vadászatról. És nem a szokványos vadkacsa vadászatról, hanem pelyhes kiskacsa vadászatról. De nem akármi-lyen kiskacsáról, ahogyan a felirat második sorából megtudhatjuk. Ott ez áll: tenné. Ami köztudomásúlag a fiatalokat, a tizenéveseket jelen-ti angol nyelven. Azaz az európai kábel- és műholdas televíziós újság címlapjának üzenete, hogy az eddigieket összefoglaljuk: a célkeresztben az ifjúság, akire vadászatot rendezünk... A nemlegitim hatalom a média esetében tömegpusztító hatású fegyvert alkalmazva diktatúrát gyakorol. Mégpedig olyan diktatúrát, amely még a gyilokkal gyakoroltnál is fé-ltelmetesebb. A gyilok rémtettei felháborodást váltanak ki. A puha fegy-verekek csábítása, a kiskacsáknak tekintett új és új ifjak ellen fordított im-printing diktatúrája ellen nemhogy tiltakozna a fiatal, hanem egyenesen a szabadsággal azonosítja azt.” (VASS, 2005. 39–41.) Így látja az embe-riség tragédiáját egy eretnek, és amúgy vélekedik erről egy szakbarbár.

Irodalom:

- BLAU, Peter M.: Eine Theorie der sozialen Integration. In: *Moderne Amerikanische Soziologie*. Herausgeber: Prof. HARTMANN. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1967. (213–218.)
- BLÜMEL Ferenc: Előszó. In: MENYHAY Imre: *Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés. Az analitikus gazdaságpszichológia alapvetése és alkalmazása*. Akadémiai kiadó, Budapest 2004.
- BLÜMEL Ferenc: *Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés. Valóság, 2004/7. /1005–1071/*
- FONDA Ferenc: *Tudományos értékeink. Valóság, 2002/ 8. szám. (101–103.)*
- FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Kiadó, Budapest 1994.
- FORRAY R. Katalin–HEGEDŰS T. András: *Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei*. Magvető Kiadó, Budapest 1989.
- FRANKL, Viktor E.: *Das Unbewußte*. In: Frankl, Viktor E: *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*. R. Piper & Co. Verlag, München – Zürich 1979.
- GARAI László: *Emberi potenciál mint tőke. Bevezetés a gazdaságpszichológiába*. Aula Kiadó, Budapest 1998.
- GARAI László: *Quo vadis, Tovarish? A modernizáció útjáról s a rajta vándorló emberről*. I. kötet. Scientia Humana Kiadó, Budapest 1995.
- HEGEDŰS T. András–FORRAY R. Katalin: *Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei*. Magvető Kiadó, Budapest 1989.

- HOFSTÄTTER, Peter R.: Gruppendynamik. Rowohlt Verlag, Hamburg 1968.
- KEYNES, John Maynard: A foglalkoztatás, a kamat, és a pénz általános elmélete. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest 1965.
- KOLLÁTH Zoltán: A hasznos káosz. *Magyar Tudomány*, 1993. No. 11.
- KRAY István: Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1993
- LENZ, Hermann: Wahnsinn. Das Irrationale im Wahngeschehen. Herder Verlag, Wien - Freiburg – Basel 1976.
- MAGYARI BECK István: Szempontok a gazdaságpszichológiához. Aula Kiadó, Budapest 1990.
- MAGYARI BECK István: A közgazdaságon innen és túl. *Gazdaság és Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/6.
- MAGYARI Beck István: Múzsák a piacon. Esszé a kultúráról és arról a kábítószerről, amit kultúrának hívnak. Aula Kiadó, Budapest 1994.
- MENYHAY Imre: Voltunk, megvolnánk, leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjében. Püski Kiadó. Budapest 1996.
- MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. *Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban*. Akadémiai kiadó, Budapest 1998.
- MENYHAY Imre: Gazdálkodás, vállalkozás, etika. A társadalomelméleti gazdaszociológia alapvetése és alkalmazása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- MENYHAY Imre: Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés. Az analitikus gazdaságpszichológia alapvetése és alkalmazása. Akadémiai kiadó, Budapest, 2004.
- MENYHAY Imre: Gazdasági racionalizmus és a szándékolt eredményesség megfordítása I. In: *Valóság folyóirat*, 2002/2. (1–15.)
- MENYHAY Imre: Bevezetés az általános szociológiába. A társadalomelmélet alapvető kérdései. Phare kiadás. Sopron 2000.
- NÉMETH László: Sorskérdések, Elvek - képek nélkül, Mozgalom, A történelem fölé, Újságíró – újság nélkül, Világosodás. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1989.
- PRUZAN, P.–THYSSEN, O.: Konfliktus és Konszenzus. In: KINDLER–ZSOLNAY: Etika a gazdaságban. Kereban Könyvkiadó, Budapest, 1993. (135–168.)
- SOROS György: A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom. Scolar Kiadó. Budapest 1999.
- THYSSEN, O.–PRUZAN, P.: Konfliktus és Konszenzus. In: KINDLER–ZSOLNAY: Etika a gazdaságban. Kereban Könyvkiadó, Budapest, 1993. (135–168.)
- VASS Csaba: Hatalom, szakralitás, kommunikáció. *Kommunikáció és médiaelméleti tanulmányok*. Kiadó: Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Budapest 2005.
- VOLTAIRE: Filozófiai Ábécé, Kossuth Kiadó, Budapest, 1983.

Nagy Pongrác

Kétezer négy december ötödike

A kormánypártok azt mondják, *győztek*, hiszen a népszavazás érvénytelen volt.

Az ellenzék azt mondja, alul maradtak, de mégis *győztek*, hiszen az „igen” mindkét kérdésre többségben volt.

Azt is olvastam valahol, hogy a választók távolmaradásukkal tudatták a politikusokkal: ilyen kérdéseket nekik ne tegyenek fel, mert ezek eldöntése a politikusok dolga. *A magyar nép tehát ismét tanúságot tett nagyfokú politikai érettségéről.*

Én nem így látom a népszavazást.

1920-ban külső hatalmak szakítottak ki a magyarságból 3,2 millió embert. 2004 december ötödikén a határokon belüli nép túlnyomó többsége tagadta meg a 3,2 millióból megmaradt 2,4 millió magyart.

E Második Trianon talán tragikusabb, mint az első. Mindenesetre szomorúbb.

Az emberi kapcsolatokban vannak tettek, szavak, amelyek jóvátehetetlenek, végzetesek és a kapcsolat felbomlását okozzák. Ha ilyesvalami történik, ha efféle szó elhangzik, felbomlik a házasság, felbomlik a barátság. Ilyen jóvátehetetlen és végzetes a határon túli magyarok december ötödikei arcucsapása a határon belüli magyarok túlnyomó többsége által. Ha a határon túli magyarok holnap állampolgárságot kapnának, ha lenne egy népszavazás, amelyen a jogosultak nyolcvan százaléka az urnákhoz járulna, és kilencven százalékkal megszavazná az állampolgárságot, december ötödikét az sem tenné jóvá.

A határon túli és a határon belüli magyarok viszonya soha többé nem lesz az, mint ami a december ötödike előtti 84 év során volt.

A határon túli, immár csak 2,4 milliónyi magyarság generációról generációra hősies lemondások és áldozatok árán őrizte magyarságát. Fogja azt még őrizni, érdemes azt még őriznie a december ötödikei katasztrófa után?

Miután a kitűnő magyar külpolitika elérte, hogy a lehető legkedvezőbb feltételek mellett (lásd: Koppenhága!) csatlakozhattunk az Európai Unióhoz, külpolitikánk fő célja nem lehetne más, mint a határon túli magyarok helyzetének diplomáciai úton való javítása.

Ezzel természetesen a jelenlegi kormány nem ért egyet. Külpolitikájának fő célja a jelek szerint a nagyhatalmak kegyeinek alkalmazkodással, katonai egységek kiküldésével, valamint a határon túli magyarok helyzete felhánytorgatásával okozható kellemetlenségek elkerülésével.

Egy valódi *magyar* kormány legfontosabb külpolitikai feladata azonban mégis a határon túli magyarság helyzetének javítása volna. Ha netalán egyszer lesz még Magyarországnak magyar kormánya, akkor ezt már bajosan teheti majd meg. Tárgyalópartnerei ugyanis joggal hívhatják fel a figyelmét arra, hogy mit okvetetlenkedik, hiszen a magyar nép túlnyomó többségét a kérdés nem érdekli. Ez december ötödikének külpolitikai vonzata.

* * *

Nemzet: embercsoport, amelyet közös nyelv, hagyományok és történelem, valamint *az összetartozás és szolidaritás érzése köt össze*. Ha ez így van, akkor nincs tizenkét és félmillió magyar nemzet. Csupán négymillió magyar nemzet létezik: 2,4 millió a határokon kívül, és 1,6 millió a határokon belül.

Erre van magyarázat, sőt talán mentség is. A Horthy-rendszer feudalizmus volt, de ott az iskola mindenkit megtanított Trianon égbekiáltó igazságtalanságára, és arra, hogy a magyar nemzet egyharmada az új határokon kívül rekedt. Azután Trianon 43 éven át tabu volt. Nemzedékek nőttek fel anélkül, hogy hallottak volna róla, és hogy egyáltalán tudták volna, hogy határainkon túl is élnek magyarok. A Horthy-rendszer iskolai nevelésére csak a mai 70 éven felüliek emlékezhetnek. Tudhatnának Trianonról a rendszerváltás óta iskolát járt nemzedékek, vagyis a 18-30 év közötti szavazók is, de nem tudnak. Ugyanis azok, akiknek ezt meg kellett volna nekik magyarázni – szüleik és tanáraik – nem tudnak róla.

Így a 18 és 70 év közötti szavazók túlnyomó többsége nem tudja, hogy annakidején Magyarország képviselőit meg sem hívták a béketárgyalásokra, de az utódállamok képviselőit meghívták; hogy azok csaltak és hazudtak; hamis etnikai térképet mutattak, patakokat hajózható folyóként tüntettek fel; hogy színmagyar területeket csatoltak el; hogy a magyar nép egyharmada az új határokon kívül rekedt (ebben az egész világon csak az albánok múlnak felül bennünket). És hogy mindez a népek önrendelkezési joga nevében történt.

Ez a túlnyomó többség természetesen azt sem tudja, ami azóta történt. Trianonban az *utódállamok 1920-as népszámlálásai szerint* 3,2 millió magyart csatoltak el. Természetes szaporodás útján ennek a 3,2 milliúnak 2000-re legalább 4,4 millióra kellett volna gyarapodni. A 2000–2001-es népszámlálások azonban csak 2,4 milliót találtak. *Hányzik kétmillió magyar*. Hova lettek? Kiutasították, kitelepítették őket (Szlovákiából), önként áttelepültek Magyarországra, legyilkolták őket (a szerbek 40 ezret, a románok néhány ezret 1944-ben), zömükben pedig asszimilálódtak.

Mindennek, valamint a tudatos betelepítésnek következtében megváltozott az elszakított területek etnikai összetétele. Erdélyben a románok 1920-ban másfélszer annyian voltak, mint a magyarok. Ma közel négyszer annyian vannak. A Felvidéken a szlovákok és a rutének 1920-ban együtt nem egész kétszer annyian voltak, mint a magyarok. Ma nyolc és félszer annyian vannak. A Délvidékről nincsenek adataink, de tudott dolog, hogy a magyarok Bácskában kisebbségbe kerültek. Az alkalmazkodó magyar diplomácia pedig óvakodik attól, hogy megemlítse: az etnikai összetétel megváltoztatását a nemzetközi jog tiltja.

Ezek a saját hibájukon kívüli tudatlanok teszik ki a jó részét annak az ötmilliónak, amelyik december ötödikén nem ment el szavazni.

December ötödike másik magyarázata 1956-ig nyúlik vissza. Akkor a Nyugat cserbenhagyta a magyarokat. Mialatt az amerikaiak által finanszírozott Szabad Európa Rádió ellenállásra buzdította a felkelőket, az amerikai kormány közölte a Szovjetunióval: az Egyesült Államok Magyarországot szovjet érdekerületnek tekinti, s így katonailag nem avatkozik be a felkelők oldalán. Más szóval: a Szovjetunió azt tesz Magyarországgal, amit akar. Az ebből származó elárultság-érzést,

nyugatellenességet, magárahagyottságot és elkeseredettséget Kádárék kihasználták. Aki nem volt ellenük, az velük volt. Aki velük volt, meglapult, meghunyászkodott, befogta a száját, akinek a keze legfeljebb csak a zsebben szorult ökölbe, annak gulyáskommunizmus lett a jutalma: biztos munkahely, ahol még dolgozni sem igen kellett, de a fizetés elég volt a betevő falatra; a másod- és harmadállás, amiből lett panellakás, Trabant, esetleg hétvégi ház, valamint nyaralás a testvéri szocialista országokban. Ez alatt a mintegy harminc év alatt változott át a magyar társadalom jó része proli társadalommá. Együvértartozás-érzés és szolidaritás nincs. Mindenki sütögeti a saját pecsenyéjét, és az ország ügye, a magyar nép ügye csak annyiban érdekli, amennyiben az a pecsenyesütést befolyásolja. És ha ezeknek a proli kormány megmagyarázza, hogy ha a határon túli magyarok állampolgárságot kapnak, akkor mind a 2,4 millió áttelepül Magyarországra, elveszi a munkalehetőségeket, leszorítja a munkabéretet, szétzilálja az egészségvédelmet, csökkenti a nyugdíjakat, akkor ezek elmennek és „nem”-mel szavaznak.

December ötödike harmadik oka a politikai érettség hiánya. A politikai érettség egyik legfontosabb ismérve az, hogy az emberek személyes felelősséget éreznek az ország dolgai iránt (akár érdekelve vannak anyagilag, akár nem). Ahol a szavazásra jogosultak 63 százaléka nem megy el szavazni, ott ilyen felelősségérzet nincs. A politikai érettség másik ismérve a józan ítélőképesség. Amely országot demagógiával, vagyis blöfföléssel, csúsztatásokkal, hazudozással, riogatással, ígérgetéssel, illúziókeltéssel lehet kormányozni, ott nincs józan ítélőképesség. A politikai érettség kialakulásához sok évtizedes demokratikus berendezkedésre van szükség. Nyilvánvaló, hogy tizenöt év nem volt elég.

E három körülmény *magyarázat*, sőt talán még *mentség* is december ötödikére. Azon a *tényen* azonban, hogy a magyar nemzet immár csak négymillió emberből áll, és hogy a határon belüli népesség túlnyomó többsége mit sem tud Trianonról, s azon belül egy többmillió réteg proli mentalitású, a magyarázat mit sem változtat.

* * *

Hogyan tovább?

Természetesen a legsürgősebb feladat a tizenkét és félmillió magyar nemzet újratereemtése lenne. Ez azonban csak hosszú, szívós nevelőmunkával volna lehetséges. Ez még akkor is eltartana vagy harminc évig – ennyi ideig tartott milliók elközömbösítése és milliók elproletárosítása –, ha az iskola, valamint az írott és sugárzott sajtó csak a magyar nemzeti öntudat kialakításán munkálkodna.

A sajtó nagyobbik része nem ezen munkálkodik. Az iskola sem munkálkodik ezen intézményesen, hiszen nem ezt az útmutatást kapja a kormánytól. Magyarország népe ugyanis demokratikus módon proli kormányt juttatott hatalomra, amely a proli értékrend őrzője, és a nemzeti öntudatot nacionalista elhajlásának, maradiságának, múltba néző anarchizmusként tekinti.

Minden arra mutat tehát, hogy a tizenkét és félmillió magyar nemzet újratereemtése: ábránd.

* * *

Ha így áll a helyzet, akkor nagy felelősség hárul a határon túli magyarokra. Tudniuk kell, hogy ma ők a magyar nemzet gerince. Mivel pedig „egységben az erő”, szeretném remélni, hogy nem fordítanak hátat annak a több mint másfél millió embernek, amelyik a határokon belül még a magyar nemzethez tartozik.

KÖNYVSZEMLE

Nádasdi Ferenc–Lasányi János

A Janus-arcú versenyképesség (Dr. Lentner Csaba tanulmányai)

Az utóbbi időben a hazai érdeklődés középpontjába került Magyarország gazdasági teljesítménye és nemzetközi versenyképessége. A témáról ellentmondó elemzések, nyilatkozatok, adat-összeállítások és csoportosítások láttak napvilágot.

Az elhangzott elemzések egyik végpontján azok a vélemények állnak, amelyek szerint Magyarország az utóbbi időszakban elveszítette korábbi előnyeit más, felvételre került országokkal szemben. Az álláspontok másik része szerint: volt ugyan némi elmaradás a nemzetközi versenyképességben, ez azonban nem volt jelentős, mert ezekben túlnyomóan külső gazdasági és monetáris tényezők játszottak szerepet.

Az egyes nézetek képviselői sokrétű és gazdag statisztikai adat és egyéb elemzési számítást hoztak fel saját álláspontjuk erősítésére és igazolására.

A problémakör áttekintésének módszertanában azonban fontos problémák adódtak. A legfontosabb az volt, hogy a versenyképesség működési és módszertani vizsgálatához – lévén rendkívül heterogén témakörrel van szó – nem mindig elégséges és objektív adatot adó módszer a statisztikai adatok egyedüli elemzése.

A versenyképességi problematikánál messze egyszerűbb területeken is lényegesen sokrétűbb elemzéseket alkalmaznak – még a megközelítést adó vizsgálatok során is.

A „lány tudományok” körébe tartozó értékelemzés alkalmazása során is igen fontos a gazdasági folyamatok funkció analízise (elemzése), ami összefügg – több más rendező elv mellett – a mutatószámok kiválasztásánál alkalmazott módszerek különbözőségével, továbbá az

egyres hatótényezők súlyát és szerepét egymástól eltérő eljárások alkalmazásával történő számításánál.

Mivel Magyarország reálgazdasági teljesítménye és relatív versenyképességének alakulása meglehetősen ellentmondásosan alakult a nemzetközi összehasonlításban – szükségesnek látszik messze szélesebb perspektívából szemlélni az okokat és hatótényezőket.

Az áttekintő munka azonban mindenképpen szükségessé tenné olyan összefoglaló dolgozatok széleskörű elterjesztését, amelyek folyamatában lennének képesek a jelenlegi helyzetet áttekinteni és mind a belső gazdasági fejlődés menetét, mind a külső tényezők magyarországi megjelenési behatásait elemezni. Forrásokat keresve bukkantunk dr. Lentner Csaba 2005-ben megjelent munkája: a „Rendszerváltás és Pénzügypolitika” c. művére. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 1–305.)

Az igen nagy gondossággal és körültekintéssel megírt könyv a gazdasági fejlődés és perspektíva egyik alapkérdésével, a pénzügypolitikával foglalkozik ugyan, de a versenyképesség egyik jelentős feltételét a szabályozási környezet korszerűsítését tárgyalja igen figyelemre méltóan, ami a mai magyar gazdasági fejlesztés egyik alapvető feladata. A tudományosan is jól megalapozott munka igen jól kapcsolódik még a gazdasági növekedés vállalalkozás-barát jellegének erősítésével, a vállalalkozás-alapítás költség – és időszükségletének rövidítésével, a csődtörvény korszerűsítésével is. Mindezek – természetesen – egy szerény újságcikk keretében nem fejthetők ki, de felhívhatja mind a szakemberek, mind az ország gazdasága iránt érdeklődők figyelmét egy más oldalról induló gazdaság-szemlélet létjogosultságára. Ugyanakkor, a könyv egy másik jelentős irányvonalát sem szabad elfelejteni, mely szerint az EU-hoz való gazdasági kapcsolódás minden eleme a magyar gazdaság további előrelépését eredményezheti a versenyképesség távlataiban is.

Ez pedig, mind a közgazdászoknak, mind az ország minden állampolgárának alapvető érdeklődésére számíthat. A könyvben található egyik Széchenyi idézet is erre utal:

„A múlt elesett hatalmunkból, de a jövő urai vagyunk”. Ezen az idézeten pedig gondolkodjunk el, és azokon is, amit a szerző ebben az igen jelen könyvben nekünk felajánl...

Javasoljuk ezért a könyv alapos tanulmányozását és a nyert sokrétű elgondolások gyakorlatban való megvalósításának megfontolását.

Ára: 1200 Ft